

Nacht Van De Nieuwe Macht

een zwermonderzoek

[campus]OrléoN, 2013

Nacht van de nieuwe macht
een zwermonderzoek

Een uitgave van [campus]OrléoN, 2013
ISBN: 978-94-91862-01-4

Het rapport is ook te downloaden vanaf <http://www.campusorleon.nl/annonce/campusorleon-en-de-nacht-van-de-nieuwe-macht>

Deze bevindingen worden u aangeboden door [campus]OrléoN (www.campusorleon.nl).
Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever of auteur, mits op correcte wijze naar het rapport en/of de afzonderlijke essays wordt verwezen.

Eindredactie: Floor Basten en Julien Haffmans

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	5
Deel 1: Data-analyse	7
Deel 2: Essays	15
De energieke samenleving als “de nieuwe macht”. Op zoek naar de betekenis van de uitnodiging – <i>Julien Haffmans</i>	16
Er is geen weg naar duurzaamheid – duurzaamheid is de weg – <i>Suzette van IJssel</i>	21
Over de transformatie van organiseren – <i>Floor Basten</i>	26
Van actief burgerschap naar de onderzoekende samenleving – <i>Floor Basten</i>	29
Reculer pour mieux sauter. Speelse verkenningen rond het fenomeen “nieuwe macht” – <i>King Wullur</i>	36
Technology and the “New Power” – <i>Katrin Geske</i>	38
Complexiteiten van de Nieuwe Macht – <i>Albert Cath</i>	42
NVDNM Toffee Tweets. Bevindingen van de makers bij terugblik in april – <i>Sharona Ceha, Rene Bruijns, Anja van der Salm en Rosa Lucassen</i>	52
Deel 3: En nu verder	53
Over de zwerm	57
Over [campus]OrléoN	58

Voorwoord

[campus]Orléon is het broeinest van een zwerm onderzoekers van verschillend pluimage. Deze onderzoekers vliegen zo nu en dan, in wisselende samenstelling, samen uit om vanuit hun respectievelijke disciplines en ervaringen een thema te verkennen en te verdiepen. Ieder brengt zijn of haar eigen perspectief en ervaring in, zodat het thema vanuit verschillende ogen bekeken wordt. Na het uitzwermen volgt een uitwisseling over de bevindingen, worden theorieën aangescherpt met praktische gebeurtenissen en losse waarnemingen conceptueel verrijkt, waardoor eenieder leert en met nieuwe baggage weer de vleugels uitslaat naar de eigen professionele praktijk. Door zo uit te zwermen en weer terug te keren, hebben we een grote spanwijdte die allerlei geografische, professionele en academische gebieden omvat, brengen we steeds nieuwe kennis naar het broeinest en vertrekken we daarna weer met frisse inzichten.

Op 12-12-12 begaf een zwerm van [campus]Orléon zich in de Nacht Van De Nieuwe Macht (NVDNM) om te proeven van definities, betekenisgeving, activiteiten en sfeer. In deze bundel vindt u onze bevindingen: een combinatie van waarnemingen ter plaatse, theoretische inbedding, creatieve verkenning en intensieve uitwisseling, die ons hebben geïnspireerd tot verder denken, nieuwe vragen en vervolgstappen. We hebben onze bevindingen besproken met de organisatoren van de NVDNM, Agentschap NL. Dat gaf aanleiding voor enkele kleine aanpassingen, een correctie hier en een nuance daar. In sommige van de essays was geen concrete vertaalslag gemaakt naar de NVDNM, de NME-sector of het programma DuurzaamDoor; de suggestie van Agentschap NL om die vertaalslag alsnog te maken, hebben we niet overgenomen. Sommige essays lijken daarom niet helemaal af, maar dat is onze bewuste keuze. Ons doel is om de lezers uit te nodigen via onze lijnen mee te denken, niet om ze via die lijnen in een set van conclusies en aanbevelingen te lokken of te dwingen. Bovendien hebben we in deel 3 de essays geïntegreerd in een advies, waardoor we de implicaties uit de verschillende bijdragen tot een geheel smeden. Tot slot hebt u als lezer de mogelijkheid om naar aanleiding van een essay contact op te nemen met de auteur; de gegevens daarvoor vindt u op pagina 55.

We leggen deze bevindingen nu graag ook aan u voor als onderwerp voor een dialoog over duurzaamheid en we zien uw reacties graag tegemoet. Agentschap NL heeft hiermee een begin gemaakt door met enkele *toffee tweets* over de organisatie en evaluatie van de NVDNM te reageren op ons rapport. Twitter nodigt uit tot snelle, korte reacties. Een toffee tweet is een korte reactie die je l-a-n-g-z-a-a-m geeft, analoog aan de hoe de toffee tijdens het eten bedenktijd gunt/afdwingt. De toffee tweets hebben we als laatste essay in deel 2 opgenomen.

Dr. Floor Basten
www.campusorleon.nl
campus@orleon.nl

Mede namens
Drs. Albert Cath
Drs. Julien Haffmans
Katrín Geske BA
Dr. Suzette van IJssel
Drs. King Wullur

Wilt u zelf uw congres of symposium of ander event verrijken met de bevindingen van een zwerm onderzoekers van [campus]Orléon? Neem dan contact op via campus@orleon.nl voor een gesprek over de mogelijkheden.

Inleiding

Waarom de Nacht Van De Nieuwe Macht?

In de periode 2008-2011 voerde Agentschap NL de programma's *Leren voor duurzame ontwikkeling* (LvDO) en *Natuur- en Milieu Educatie* (NME) uit. In 2012 werden deze programma's onder de noemer LvDO-NME nog een jaar verlengd. De Nacht Van De Nieuwe Macht (afgekort: NVDNM) markeerde de afronding van de programma's LvDO en NME en de start van het vervolg daarop: het programma DuurzaamDoor; sociale innovatie voor een groene economie. "Onder de noemer DuurzaamDoor gaan we nog meer dan voorheen in regionale netwerken samenwerken met de energieke samenleving", aldus programmamanager Theo van Bruggen in zijn welkomstwoord.

Doel van het programma LvDO was het ontwikkelen, ondersteunen en verder verspreiden van effectieve leerprocessen die duurzame ontwikkeling mogelijk maken en versnellen. Het programma stimuleerde, door middel van leerprocessen, de verspreiding van kennis en competenties voor duurzame ontwikkeling in het onderwijs, bij gemeenten, provincies, waterschappen, in lokale en regionale samenwerkingsprojecten en binnen de Rijksoverheid. Massa's scholieren en studenten, overheidsmanagers en beleidsmedewerkers, managers en medewerkers van gemeenten, maatschappelijke organisaties en bedrijven zijn gestimuleerd om de eigen bedrijfsvoering te (leren) verduurzamen en om invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van een milieuvriendelijke, rechtvaardige en welvarende wereld. Het NME-programma werkte aan een systeeminnovatie in de wereld van duurzaamheidseducatie. Daartoe werd de samenwerking tussen bestuurders, NME-organisaties en gebruikers gestimuleerd en werden nieuwe partners gezocht voor natuur- en milieueducatie. Het programma stimuleerde deze partijen om samen nieuwe educatieve arrangementen te ontwikkelen. Samenwerken aan kennis, kwaliteit en professionalisering maakt NME toekomstbestendig. De thema's groen, water en energie stonden daarbij centraal. Het programma LvDO besteedde daar tussen 2008 en 2011 jaarlijks een budget aan van 4,85 miljoen euro (waarvan 1,7 mln EZ, 1,4 mln I&M, 1 mln Buza, 0,75 mln provincies). Daarnaast was jaarlijks 5 miljoen euro beschikbaar voor Natuur en Milieu Educatie (NME) (waarvan 4 mln van EZ en 1 mln van I&M). Ten slotte investeerde EZ jaarlijks 1,5 mln euro in voorlichting en educatie betreffende nationale parken (V&E NP).¹

Via het programma DuurzaamDoor komt eind 2012 vanuit het Ministerie van Economische Zaken opnieuw budget beschikbaar voor de stimulering van duurzame ontwikkeling, zij het aanzienlijk minder dan in de voorliggende periode. Dit budget kan in 2013 nog aangroeien door bijdragen van andere departementen en van provincies. Met het budget dat voor de komende periode is gereserveerd voor DuurzaamDoor wordt met name ingezet op het stimuleren en faciliteren van regionale duurzaamheidsnetwerken. Verwacht wordt dat deze netwerken (NME-centra, gemeenten, bedrijven, scholen, zorginstellingen, woningcorporaties en burgers) de benodigde fondsen voor stimulering van duurzame ontwikkeling zelf bijeen gaan brengen. Onder de noemer van "duurzaamheidsarrangementen" is de afgelopen jaren al veel ervaring opgedaan met dergelijke regionale allianties. Ook worden vele initiatieven van burgers en ondernemers die zonder LvDO-NME bemoeyenis zijn ontstaan als voorbeelden van deze wenselijke toekomst gezien. De NVDNM is één van de vele vormen die de mensen van Agentschap NL hebben gekozen om de verdere groei van deze beweging voor duurzame ontwikkeling te faciliteren.

Waarom een zwerm onderzoekers naar de NVDNM?

Onderzoekers van [campus]Orléon hadden voorafgaand aan de NVDNM nagenoeg geen weet van bovenstaande context. De uitnodiging om aan de NVDNM deel te nemen had hen via netwerken van maatschappelijk actieve burgers/professionals weten te bereiken. De uitnodigingstekst werkte op hen als een *strange attractor*:

"UITNODIGING voor het Feest van vernieuwing & verbinding waarin we de resultaten van de programma's *Leren voor Duurzame Ontwikkeling* (LvDO) en *Natuur- en Milieueducatie* (NME) verbinden met de toekomst.
Want we willen DUURZAAMDOOR!

¹ Bron: beantwoording Kamervragen door Minister EZ 20-12-12 Pag. 67.

Beste verbinders,

De samenleving is zich aan het heruitvinden. Op weg naar de toekomst ontdekken we telkens nieuwe dingen. Niet alleen in technologie, maar ook in samenwerken, organiseren, reguleren, produceren, consumeren, ontwikkelen. De duurzame vernieuwing komt van alle kanten. Van beroepsinnovatoren en -educatoren, van scholieren en studenten, van dorps- en stadsbewoners, van CEO's en directeurs, van ondernemende ambtenaren, van prinsen en prinsessen, van programmamakers en presentatoren, van te veel om op te noemen.

Hadden we in 2002 nog een overzichtelijk aantal projecten, anno 2012 is er sprake van een chaotische samenzang van oneindig veel initiatieven. Die door heel veel verschillende mensen en partijen worden ondersteund. Een prachtige ontwikkeling in zo'n 10 jaar tijd.

Op 12 december 2012 willen we dit met je vieren. Waar? Studio A12 in Bunnik, is een regionale discotheek, zonder daglicht, dus de nacht begint wanneer wij dat willen! Programma:

In de Nacht van de Nieuwe Macht (NVDNM) stap je in een gevarieerd programma met onverwachte verbindingen."

Ze besloten onbevangen van de uitnodiging gebruik te maken, aangetrokken vooral door "de nieuwe macht" en de vraag of ze als zwerm onderzoekers zelf ook daartoe behoorden. Ze meldden zich aan voor een kraam op de bazaar en gingen op onderzoek uit. Tijdens de opening werden ze door de dagvoorzitter abusievelijk aangekondigd als "studenten." Deze spontane associatie bij het woord "onderzoek" hebben de onderzoekers direct vanuit de zaal gecorrigeerd. De zwerm bestaat uit een groep van zes mensen met een gemiddelde leeftijd van circa 45; de man-vrouw verhouding is 2:4, één van hen beheerst de Nederlandse taal onvoldoende om in het Nederlands te schrijven.

Onderzoeksmethoden en onderzoeksvragen

Gedurende de NVDNM is een enquête uitgevoerd die door 30 mensen (ongeveer 6%) is ingevuld. Er zijn twaalf kwalitatieve interviews gehouden. Verder zijn data verzameld door participerende observatie, zijn er foto's en geluidsopnames gemaakt en zijn er materiële zaken verzameld (met name folders, hapjes, boeken). Ten slotte is ook de deelnemerslijst opgevraagd en geanalyseerd.

De data zijn eerst in ruwe vorm zichtbaar gemaakt. Daarna zijn ze verwerkt in twee interpretatieslagen. In deel 1 van dit rapport worden de gevonden data kwalitatief en kwantitatief gepresenteerd en geanalyseerd met behulp van de volgende onderzoeksvragen:

1. Wie kwamen er op de Nacht Van De Nieuwe Macht (NVDNM) af?
2. Wat is nieuw aan de nieuwe macht?
3. Wat is macht aan de nieuwe macht?
4. Waar zit de nieuwe macht?

In deel 2 geven de onderzoekers in de vorm van essays betekenis aan de NVDNM vanuit verschillende theoretische dan wel paradigmatische invalshoeken.

In deel 3 doen we uitspraken over het waartoe van dit alles. We vatten samen wat ons is opgevallen en wat wij daarvan leren. Ten slotte doen we enkele tentatieve uitspraken over de betekenis van deze inzichten voor een duurzame ontwikkeling van de energieke samenleving.

Leeswijzer

We raden u aan om uw nieuwsgierigheid te volgen en, net zoals wij door de NVDNM zwierven, naar hartenlust in dit rapport te browsen. Raadpleeg uw eigen ervaring en uw eigen hart om het waarheidsgehalte van dit rapport te peilen. En neem ons – zoals wij u doen – gerust met een korrel zout.

Deel 1 Data-analyse

In dit deel beschrijven we onze data per onderzoeksvraag en sluiten we af met enkele gesignaleerde spanningsvelden.

Wie kwamen er op de Nacht Van De Nieuwe Macht (NVDNM) af?

De Natuur & Milieu Educatie sector (NME) en de wereld van Leren voor Duurzame Ontwikkeling (LvDO) bestaat uit een palet van vrijwilligers en beroepskrachten, leerkrachten en ambtenaren, onderzoekers en zelfstandig professionals die in allerlei initiatieven en koepels samenwerken aan verduurzaming van de samenleving en van waaruit ook educatie plaatsvindt van het grotere publiek. Dit bonte palet is ook vertegenwoordigd op de NVDNM (zie tabel 1).

Tabel 1: aanwezigen NVDNM (N = circa 490; tussen haakjes het aantal deelnemers uit deze (soort) organisatie)	
Natuurbeheerders (5): – Natuurmonumenten – Provinciale landschappen – Waterschappen (5) Natuureducatie-organisaties (36): – IVN (16) – Regionaal centrum NME Doetinchem – Veldwerk Nederland (Kenniscentrum NME) – Duurzaamheidscentrum Weizigt Dordrecht Onderwijs (20): – Amsterdam University College – ROC West Brabant – Duurzame PABO – Hogeschool Leiden, Hogeschool Utrecht Woningcorporaties (4): – Stadgenoot (Amsterdam) Energie-initiatieven (13): – Net2Grid – St. Nederland krijgt Nieuwe Energie Gemeenten (30): – Omgevingsdienst Regio Utrecht – Lelystad, Groningen, Nijmegen, Beesel, Nijkerk Initiatieven van burgers – Buurtvereniging Wilhelminapark Zeist – Voedselgerelateerd (10), bijv: Youth food movement en Platform Eetbaar Amsterdam Initiatieven van ondernemers – Tasty Green Lifestyle experience – EDU-Art – Fietswereld Keizer / Duurzom – Duurzaam & succesvol ondernemen Rivierenland – Repair-café Houten	Verbindingsinitiatieven en ngo's – Stichting Urgenda – Oikos – Greenwish – MVO Nederland Academie – Cordaid Zzp-ers en kleine bureaus die deze initiatieven faciliteren – Fair Business – coaching circus – Ontwikkelpersneller – Enoor Duurzaam ICT – Loudon Marketing – European Studies and Projects – Joost Barendrecht Duurzaam advies Provinciale beleidsmedewerkers Natuur & Milieu (17) – Gelderland, Zuid-Holland, Groningen – Milieufederaties (Provinciale koepels van burgerinitiatieven) Rijksambtenaren verbonden met de sector (51) – Agentschap NL – Dienst landelijk gebied – Immigratie en naturalisatie Dienst (4) Wetenschappers en onderzoekers (9) – Transitie management (Jan Rotmans) – Filosofie (Bas Haring) – Publiek onderzoek ([campus]Orléon) Natuurbeschermingsorganisaties (1) – De vlinderstichting Als 'energieke samenleving' zijn deelnemers namens initiatieven van burgers, ondernemers, bureaus en zzp-ers bij elkaar geteld: 250

Het publiek was overwegend blank en veertig plus, de man-vrouwverhouding was ongeveer fifty fifty.

Diverse mensen kwamen om contacten te onderhouden, nieuwe contacten op te doen en dus te netwerken, maar ook om eigen producten en diensten te promoten en te verkopen ("Ik zie het meer als een soort van beursachtig congres."). Een groot deel van de deelnemers ontmoet elkaar vaker, zo wordt door de organisatie tijdens de plenaire opening alsook door diverse deelnemers gesignaleerd:

- "Wat een hoop bekende gezichten, ik denk dat ik zo ongeveer de helft van de mensen ken."
- "Hier is het een beetje incrowd. Waar is het bedrijfsleven? Waar zijn de multinationals?"

Wat is nieuw aan de nieuwe macht?

We hebben mensen onder andere gevraagd wat er “nieuw” is aan de nieuwe macht. Dat is volgens sommigen het feit dat mensen “het heft in eigen hand nemen en gewoon dingen gaan doen” en dat de burgers samenwerken met de overheid of zelfs taken van die overheid overnemen:

“Als je kijkt naar de lokale energiebedrijven en de bewoners die samen met energie aan de slag gaan, dat is echt nieuw. Ja. Misschien dat ze dat vroeger met kolen nog wel een keer deden. [Beetje ronddelen en zo.] Ja precies, of samen inkochten of zo. Maar over het algemeen is dat iets wat vanuit de overheid werd gedaan en nu gaan mensen dat zelf organiseren. Dat is absoluut nieuw.”

Bij het nemen van eigen initiatieven als burger speelt een rol dat burgers zich niet of verkeerd vertegenwoordigd voelen. Ook wordt eigenbelang genoemd als motief:

“[Geloof jij in de nieuwe macht?] Ja, zeker. [Waar is dat geloof op gebaseerd?] Nou vooral omdat dat oude systeem is vastgeroest, denk ik. Vastgelopen. Dat werkt niet meer. Mensen voelen zich niet meer vertegenwoordigd door een kerk of weet ik veel wie. Die willen ook zelf initiatieven nemen en in zo’n veranderende samenleving betekent dat ook dat instituties moeten gaan draaien en op een andere manier moeten gaan kijken. Dus dat ze dat hard kunnen maken.”

“Een goed voorbeeld van nieuwe macht is denk ik decentrale energieopwekking. Waarin je individuen nutstaken ziet opnemen omdat ze zich misschien niet vertegenwoordigd voelen of omdat ze willen bijdragen aan duurzaamheid en dat zelf insteken zonder de overheidssubsidies en zonder dat daar eh, enorm veel intermediären bij hoeven te bemiddelen, maar geheel vanuit zichzelf, vanuit het eigen belang het gaan opzetten.”

“In mijn persoonlijke leven is dat natuurlijk gewoon een stuk braakliggend terrein wat je met ouders gaat opknappen, of een goede speeltuin voor je kinderen gaat maken. En dat je daarvoor bij de gemeente aan gaat kloppen met ‘hallo, we willen wat.’ [...] [En van wie komt dat initiatief dan? Van die ouders?] Ja, van de ouders. En dat is ook van wie er eigenbelang bij heeft. Als je dat stukje verloederd terrein, ja dat is ook niet leuk, goh laten we het dan maar liggen of oppakken, of eh, we kunnen er samen iets van maken.”

“[En heb je een concreet voorbeeld van hoe dat tot uiting komt, dat je denkt, ja dat is nu precies echt een bepaalde ontwikkeling of verandering die op die manier teweeg is gebracht...] Ja, wat de Arabische lente genoemd werd, dat vind ik wel een echt heel mooi en groot voorbeeld van ja, wat je als burger kunt voor macht kunt uitoefenen, op de bestaande politiek. Maar goed, hier in Nederland zijn er natuurlijk ook wel veel kleinere voorbeelden van burgerparticipaties in verschillende wijken en allerlei projecten die samen uit de grond gestampt worden, gewoon omdat iemand één idee heeft en mensen om zich heen weet te verzamelen.”

In bovenstaande citaten wordt het nieuwe opgevat als “geïnitieerd en uitgevoerd door een nieuwe partij” en is het eigenlijk nog niet duidelijk of macht zelf vernieuwd wordt. Macht lijkt zo te blijven hangen op het gezegde “wie betaalt, bepaalt.” Dit zien we ook terug in nieuwe samenwerkingsverbanden, waarin partijen het gezamenlijke belang onderzoeken en daar vervolgens tijd en middelen in gaan investeren:

“En dat was voor mij wel een voorbeeld van hoe die nieuwe macht, of die nieuwe coalities, wat kunnen bereiken. [En u heeft daar ook wat mee bereikt?] Ja, we hebben een plan gemaakt, het is aanbesteed, het is uitgevoerd. Dus dat was niet alleen praten maar ook concreet gerealiseerd en uitgevoerd, ja. [Wat waren de grootste struikelblokken die u tegenkwam in het zo via de nieuwe macht kunnen werken?] Het grootste struikelblok is dat heel veel partijen zich opstellen vanuit de institutie waar ze voor werken, dus Rijkswaterstaat, gemeente, provincie. En bewoners, omwonenden, gewoon die vanuit de NIMBY filosofie werken, dus niet in mijn achtertuin. Dus ja, het nieuwe was dat we door zo’n *community of practice* gewoon het voor elkaar kregen dat iedereen toch een beetje *out of the box* ging denken, een beetje uit zijn wereldje kwam. En meer vanuit de plek, vanuit de gezamenlijke opgave het gesprek met elkaar te houden. [Klopt het als ik u hoor zeggen dat de mensen eigenlijk geneigd zijn om vanuit het

belang van hun eigen organisatie, hun eigen buurt, hun eigen huis te kijken en dat het dan moeilijk is om vanuit het gezamenlijke belang te kijken? En op het moment dat mensen dat voor elkaar krijgen...] Ja, en als je dat wel voor elkaar krijgt dan... 'wij zijn samen verantwoordelijk voor die plek' en dan kan het wel. Maar dat moet je faciliteren en dat hebben we gedaan, daar hebben we iemand op gezet."

Ook bovenstaand citaat is een voorbeeld van "wie betaalt, bepaalt". Betalen zien we dan niet als noodzakelijkerwijs met geld alleen, maar het kan ook met andere faciliteiten zijn, zoals het ter beschikking stellen van het dak van het gemeentehuis voor zonnepanelen. Het nieuwe aan de nieuwe macht is dan dat er andere dan de gebruikelijke partijen aan tafel aan schuiven om mee te beslissen. Oude macht is dan: traditionele macht die in handen ligt van bedrijven en het rijk. Nieuwe macht is macht waar meerdere – ook private – partijen zeggenschap hebben en waarbij bottom-up gewerkt wordt vanuit een gedeeld belang. Dat wordt gezien als beter:

"En dat gaat echt werken vanuit de oplossingen van de inwoners, in plaats van achter een bureau, van een ambtenaar te bedenken hoe het zou moeten."

"Decentraal" is een belangrijk begrip voor de nieuwe macht. Tegelijkertijd is er ook een zekere pragmatiek bij hoe je decentraal organiseert en daarbij is een commercieel belang bij de samenwerking geen probleem:

"[Ik heb laatst een stuk windmolen gekocht, dat is een actie van Greenchoice. Is dat wat je bedoelt met decentraal of is Greenchoice dan weer centraal?] Dat is ook wel decentraal, maar alleen dan is het iets meer georganiseerd. Iets minder van onderop, maar iets meer vanuit het bedrijf dat een hele mooie businesscase zou ik zeggen. Dat ontzorgt ook een beetje mensen, want als je het helemaal zelf moet doen, dan is dat wel...dan moet je het wel heel graag willen."

Ook nieuw aan de nieuwe macht, samenhangend met het decentrale, zijn de nieuwe manieren van communiceren, namelijk via internet en social media, waarmee ideeën een groter bereik hebben en meer mensen bewust kunnen maken van de mogelijkheden:

"Ja, de nieuwe macht is bijvoorbeeld ook wat je via Facebook ook ziet gebeuren, is dat een aantal mensen een idee hebben of een aantal mensen heeft een mening over iets en dat ze dan zo krachtig dat idee of dat voorstel weten te verkopen dat ze op die manier grote invloed hebben op bijvoorbeeld de politiek of op bijvoorbeeld een bedrijf of ja, dat vind ik wel een heel mooi voorbeeld van nieuwe macht."

Een indicatie van de mate waarin deelnemers over de NVDNM communiceren, en van de netwerken waarin zij over de NVDNM communiceren, wordt geleverd door de antwoorden op een enquêtevraag:

- 76% (n=23) communiceert over deze dag op het werk;
- 73% (n=22) met familie;
- 70% (n=21) in een professioneel netwerk;
- 60% (n=18) in een netwerk dat zich inzet voor natuur, milieu en/of duurzaamheid;
- 40% (n=12) in een ander netwerk (5x vriendennetwerk, 4 x studiegroep of school);
- 37% (n=11) in een beleidsvoorbereidend netwerk;
- 30% (n=9) in de buurt waar hij/zij woont of werkt;
- 23% (n=7) in een onderzoekend netwerk;
- 17% (n=5) in een politieke partij.

Nieuwe technologie maakt communiceren veel makkelijker en opent een groter bereik.

"Nou, bijvoorbeeld de automatisering. Dus waar ik het net over had met die I-pads waar hele jonge kinderen al mee bezig zijn. Dat is toch wel heel opvallend. Tegenwoordig met je tijd mee gaan. [Dat is voor jou een teken van nieuwe macht ook?] Ja.

"Ja, ik denk gewoon het ... de nieuwe macht misschien gewoon veel meer de modernisering is van alles en dat nu gewoon van alles handmatig zeg maar, gaat en dan alles met machines en nergens meer zijn mensen nog voor nodig. [Zo zo.] Nou ja, bijna nergens. [...] Maar eh, ja dat is

wel heel erg gegroeid zeg maar, de laatste vijftig jaar ongeveer. Dat het wel veel meer mechanischer is geworden.”

Uit de enquêtevraag over de media waarmee deelnemers over de NVDNM communiceren, blijkt ook het oude medium “mondeling” nog volop in gebruik:

- 83% (n=25) van de respondenten communiceert mondeling over deze dag;
- 57% (n=17) via social media (Facebook, LinkedIn);
- 10% (n=3) schrijft een blog of nieuwsbrief erover;
- 7% (n=2) in een papieren medium (krant, tijdschrift); en
- 33% (n=10) Twittert over de dag.

Zes andere media worden genoemd (elk één maal): SMS, e-mail, groengelinkt (=website/mobiel platform), events, de producten die ik oplever (gebiedsproces met mensen), en participierend.

Samengevat begrijpen deelnemers aan de NVDNM “nieuwe macht” dus als: nieuwe spelers op het toneel, nieuwe invulling van “gezamenlijk belang”, decentrale regie en nieuwe het gebruik van techniek en nieuwe media met groter bereik. In welke mate vinden de deelnemers aan de NVDNM dat het script zelf – de werking van macht – veranderd is?

Wat is macht aan de nieuwe macht?

We hebben ook gevraagd wat er “macht” is aan de nieuwe macht. Dat riep vooral vergelijkingen met oude macht op. We zetten daarom een aantal genoemde karakteristieken van de macht van het oude versus het nieuwe tegenover elkaar (tabel 2).

Tabel 3: macht...	
<i>... van het oude</i>	<i>... van het nieuwe</i>
heeft rijkdom, welvaart, positie, maar ook angst om die los te laten	heeft tijd en energie, maar ook behoefte aan geld, succes, positieve ervaringen, invloed en netwerken
angst voor de toekomst en voor crisis	idealen en dromen, enthousiasme, doorzettingsvermogen, geduld
alleenheerser legt op of legt stil, is vastgeroest en vastgelopen	participatieprojecten, willen samenwerken, zeggenschap verwerven, stromend krijgen
plannen en voorstellen moeten gewoon goed concreet zijn	goede voorbeelden, experimenten, projecten, ervaringen
procedures, bestemmingsplannen, topdown beleid, protocollen, regels, controle, regie	bedrijven en individuen die de randen opzoeken en nieuwe dingen proberen, vertrouwen, ruimte laten voor verschillende oplossingen en niet alles willen standaardiseren
overheid, lobby van bedrijfsleven, vakbonden, vertegenwoordigers van het georganiseerde middenveld, kerk	macht van netwerken en voldoende mensen die gezamenlijk wat willen bereiken
terugschieten in een oude groef als het een beetje lastig wordt, terugschrikken	tegen de stroom en trends in, pionieren, andere keuzes maken, in de weerstand gaan, creativiteit, inventiviteit, nieuwsgierigheid
lastig benaderbaar	openheid
	opgebouwde kennis en ervaring met het nieuwe van de nieuwe macht
	passie, geloof, levendigheid, sprankeling, en zingeving
	bewustzijn

Is het script van de nieuwe macht anders dan dat van de oude macht? Het lijkt erop dat de nieuwe macht haar macht vooral ontleent aan massa. Om een kritische massa te bereiken is het zaak aantrekkelijk en aanstekelijk te zijn, wat wordt bereikt met allerlei positief geladen zelfbeschrijvingen. De nieuwe macht ontstaat ook door zich af te zetten, bijvoorbeeld door het ontzeggen van attributies als kennis, passie en bewustzijn aan de oude macht. Het machtige van “de nieuwe macht” komt vooral

in beeld bij de confrontatie met het machtige van de oude macht en de inherente disbalans tussen middelen die ter beschikking staan. Dan blijkt de oude macht volgens de meeste deelnemers met wie we gesproken hebben nog steeds dominant. Om van oude naar nieuwe macht te komen zijn tijd en begrip nodig, omdat mensen moeite hebben met verandering en het gemak van oude macht niet willen loslaten:

“Dat speelt met het oprichten van [die nieuwe onderneming], dat twee van ons eigenlijk wil opereren vanuit de nieuwe macht en twee van ons zeggen: ‘Nee, we doen het gewoon volgens het oude model.’ En het model is van: er is één ondernemer en die gaat dit exploiteren en die gaat dat doen. En wat dat dan geeft is conflict. En strijd. In feite positiespel en dan lijkt het alsof wij vanuit de nieuwe macht gaan strijden voor onze eigen belangen, maar het gaat veel verder, het gaat om iets heel anders, het gaat om een droom om het op een andere manier te verwezenlijken. Maar ook om of het wel succesvol... [...] [En wat maakt dat er twee mensen teruggrijpen naar het oude systeem?] Daar ben ik ook benieuwd naar. Maar zoals ik ‘t nu kan zien is het puur eigenbelang. Hun eigen droom willen verwezenlijken en dat gewoon zelf willen doen. En geen hulp daar in vragen. En daarin niet samen willen werken. Zo van ‘dat kan ik wel alleen’. En ik regel een raad van advies om me heen en op die manier doe ik het.”

“[Geloof u in de nieuwe macht?] Ja! Ja, ik denk wel dat er een mixtuur moet zijn tussen nieuwe en oude macht. Je zult wel altijd wetgeving moeten houden. Maar ik geloof er heel erg in dat je breed draagvlak kunt creëren in In meer projecten, meer leefbaarheid, meer toekomen aan wensen van burgers. Daar geloof ik heilig in.”

“Volgens mij is dat, dat er altijd ook wel zoiets van oude macht moet bestaan. En eh, naast de nieuwe macht. Ik geloof ook niet dat alles via de nieuwe macht ook ja, er kan zijn. Soms is het ook heel handig als er gewoon één persoon is die gewoon zegt: ‘nou, dit moet er gebeuren en zo moet het’. [Is dat dan dat de nieuwe macht nog niet sterk of nog niet concreet genoeg is? Nog niet machtig genoeg is?] Ja, omdat er nog zoveel oude systemen aanwezig zijn, dus dat zal een geleidelijk proces zijn. En het duurt langer, je moet meer geduld hebben. Ja.”

Misschien is het belangrijkste aan macht van de nieuwe macht het vermogen om, in tegenstelling tot de macht van het oude, in crisis kansen te zien en waar te maken:

“Er zit nog wel heel veel oude macht die het moeilijk heeft denk ik. Dus de nieuwe macht zijn wel nog echt experimenten of kleinschalig en voorbeelden, maar er zijn ook heel veel plekken waar nog heel veel oude macht ligt. Of als het een beetje lastig wordt dat je terugschiet in een oude groef, zeg maar. Ja. Wel iets willen proberen maar als het even tegenzit dan toch denken nou ja, weet je, we gaan eerst experimenteren met andere partijen maar het duurt zo lang en we moeten iedereen bijpraten, we gaan toch maar snel weer een deal sluiten met de aloude vertegenwoordigers. Ja, dat gebeurt. [Dus hoor ik dat de verhouding nog een beetje doorslaat naar de oude macht op dit moment?] Ja, dat denk ik wel.”

“Nou, wat ik net zei, de kansen die de crisis geeft... [...] Heel veel mensen hebben tijd en energie over momenteel omdat de maatschappij er niet meer om vraagt, omdat er gewoon niets meer te doen is, werkeloos, en daardoor hebben ze tijd om nieuwe producten te ontdekken en hier over na te gaan denken over deze dingen en dat is dus macht denk ik. [...] Maar ik denk wel dat in deze crisis op een gegeven moment een bepaalde nieuwe groep de kansen gaat grijpen en dat is vooral in die energiehoek want die is heel echt en die levert ook geld op als je daar bezuinigt, ik denk dat dat een van de takken wordt die het snelst weer aantrekken na die economische crisis. [Dus geld is een hele belangrijke factor toch in het hele verhaal.]

“Heel veel mensen staan ook op het punt om zoiets te doen, maar die hebben dan nog net een duwtje in de rug nodig en dat kunnen anderen dan zijn die dat succesvol hebben gedaan. [Is er nog iets wat je zou willen vertellen over nieuwe macht, wat nog niet in het gesprek en de vragen en verhalen tot nu toe aan bod is gekomen? Je bent er heel veel mee bezig geweest.] Ja, nou, dat valt op zich wel mee, maar ik denk wel dat daar een beetje mijn wereld door gekleurd is. Want er zijn natuurlijk nog heel veel structuren die heel lastig en heel moeilijk te benaderen zijn. Maar het is echt een kwestie van doorzetten en proberen de randen op te zoeken en probeer activiteiten te ontwikkelen die het systeem onder druk zetten. [...] Op een gegeven moment

gaat zo'n systeem draaien en dan komen er weer heel veel openingen. Dus ik denk gewoon, vooral doorgaan. Het blijft experimenteren."

Tegelijkertijd lijkt de nieuwe macht de oude nodig te hebben om haar macht te laten zien:

"[Wat ik je hoor zeggen is dat nieuwe macht eigenlijk veel meer beïnvloedt door ...] Door enthousiasme, door netwerken, door En ja ... [Meer dan door geld of dan door 'ik ben de baas'.] Ja, en door ergens heel erg in te geloven of juist heel erg tegenin te gaan. Dat kan natuurlijk ook. Heel erg. Dus vanuit een bepaalde voor iets of vanuit een bepaalde weerstand tegen iets dat je dan op die manier weer ja, heel veel mensen om je heen weet te creëren waardoor je invloed uit kunt oefenen."

Oude en nieuwe macht worden scherp onderscheiden, hetzij als antagonist hetzij als complementaire partijen. Betekent dit ook dat er scherp af te bakenen groepen in de samenleving zijn die hetzij de oude hetzij de nieuwe macht representeren?

Waar zit de nieuwe macht?

Tabel 3 laat zien dat oude macht wordt toegeschreven aan de overheid, lobby van bedrijfsleven, vakbonden, vertegenwoordigers van het georganiseerde middenveld en dat nieuwe macht dus niet bij deze partijen wordt verwacht. Hoe transparant worden nieuwe en oude macht eigenlijk uitgeoefend? In de enquête was de vraag opgenomen: "oefent u uw oude of nieuwe macht liever anoniem uit?" de antwoorden geven een indicatie voor het (zichtbaar) willen vertegenwoordigen van de nieuwe macht. Een overweldigende 70% (n=21) zet zijn/haar (oude of nieuwe) macht niet anoniem in. Vaak wordt gerefereerd aan de openheid van de nieuwe sociale media, waarin je op persoonlijke titel invloed uitoefent. Slechts 13% (n=4) geeft de voorkeur aan anonieme machtsuitoefening. Dit zijn niet de respondenten die zich deel voelen van de oude macht; wel (3 van de 4) zijn het mensen die zich zowel deel van de oude als de nieuwe macht voelen.

We hebben verder weinig kwalitatieve data voor handen om iets over zichtbaarheid te zeggen, maar er zijn wel twee indicaties die iets zeggen over het willen vertegenwoordigen van de nieuwe macht. De eerste is het willen omarmen van de feestelijke symboliek die, zoals blijkt uit de opzet van de dag/nacht, bij de nieuwe macht hoort. Daarop vonden we een bevestigend en een aarzelend antwoord:

"Ik vind het hier wel een feestje, ja. Het bruist natuurlijk, waar het een warm bad is waar je je lekker in wentelt. Het zijn er uiteindelijk natuurlijk nog steeds maar 500 van een bevolking van, 16 miljoen? 17 miljoen? Maar ik vind het feestelijk om te zien hoeveel en divers er initiatieven zijn."

"Mwa, niet echt feestelijk. Ik weet niet echt wat voor woord ik er anders aan moet geven, maar zo zie ik het nog niet. Maar misschien dat het wel meer komt, dat ik me er wel meer in ga verdiepen of zo. Dat je het dan meer meemaakt of zo."

De tweede indicatie is of mensen tijdens de NVDNM vinden dat de organisaties die er vertegenwoordigd zijn een toonbeeld zijn van nieuwe macht. Ook daar vonden we een bevestigend, maar ook aarzelende antwoorden:

"Ik zie er steeds meer en die zijn hier natuurlijk voor een groot deel bijeengebracht. Dat is een repair-café [...]. Daar lees ik over en dan denk ik oh, wat leuk. Ik weet dat ze er straks buiten ook nog zijn, ik weet dat ze in verschillende steden worden georganiseerd. Daar word ik heel blij van."

"Nee, ik zie de nieuwe macht nog niet zo erg en ik ben het eigenlijk ook niet. Ik eh, ja. Moeilijk. Ja, wat is de nieuwe macht? Is het een soort extreme groep mensen die overal probeert ja, geld geven aan iets? Of juist niet? Dat vind ik moeilijk. Maar [bij ons eigen bedrijf], waar ik nu dan werk, vind ik dat ik het wel meer zie, [...] omdat ik er meer mee omga, meer mee bezig ben dan eerst."

Misschien is het passender om de nieuwe macht in individuen te plaatsen. Beschouwen individuele

deelnemers aan de NVDNM zichzelf als deel van de nieuwe macht? Een van de enquêtevragen was: “beschouwt u zich als deel uitmakend van de oude macht, de nieuwe macht, geen van beide of allebei?” Hierop konden respondenten een keuze maken tussen een van de vier opties. Veel respondenten reageerden op het woord “macht” als iets wat ze liever anders zouden noemen. Ook vroegen ze om definities, die de enquêtrice niet gaf. De respons is dus consequent gegeven op de vraag waarin het woord “macht” is blijven staan:

- 53 % van de respondenten (n=16) beschouwde zich als deel uitmakend van de nieuwe macht;
- 7% (n=2) maakte naar eigen mening deel uit van de oude macht;
- 17% (n=5) dichtte zichzelf geen nieuwe of oude macht toe; en
- 23 % (n=7) was naar eigen zeggen zowel deel van de oude als van de nieuwe macht.

Als we tabel 3 betrekken op de ambivalentie van de deelnemers aan de NVDNM over bij welke macht ze zich indelen, dan zien we dat elementen van de nieuwe macht ook bij de overheid zitten en dat elementen van de oude macht ook bij de nieuwe macht zitten. Dat leidt tot spanningsvelden:

“Ehm, ik vind het binnen onze organisatie nog wel een beetje lastig. Maar dat vind ik ook een beetje lastig om naar buiten te brengen, maar in de zin van ehm, ik vind dat er nog wel hele grote delen van organisaties zijn, ook onze eigen organisatie, dus agentschap, die helemaal niet op deze manier werkt en kijkt. Er zijn er echt een aantal die het doen, maar wij moeten binnen de organisatie ook ruimte maken. [...] ben veel bezig met intervisieachtige technieken, op een andere manier ook overleggen, kennis overdragen dan het gebruikelijke plenaire zenden, zeg maar. Om mensen daarbij ook kracht te geven om in hun eigen werk ook weer ja, soms tegen de stroom in te roeien en tegen structuren in te gaan, tegen het systeem in te gaan. [...] Binnen Europees verband [zie je] dat de cultuur heel sterk is van eh, daar staat iemand voor te vertellen en de rest zit ondertussen te e-mailen en dat is toch een beetje zo hoe een workshop is. En we hebben daar heel erg een cultuurverandering ook doorgezet in dat stukje waar dat binnen ons bereik ligt, om voor heel andere werkvormen te kiezen. Proberen mensen in hun rol en kracht te zetten.”

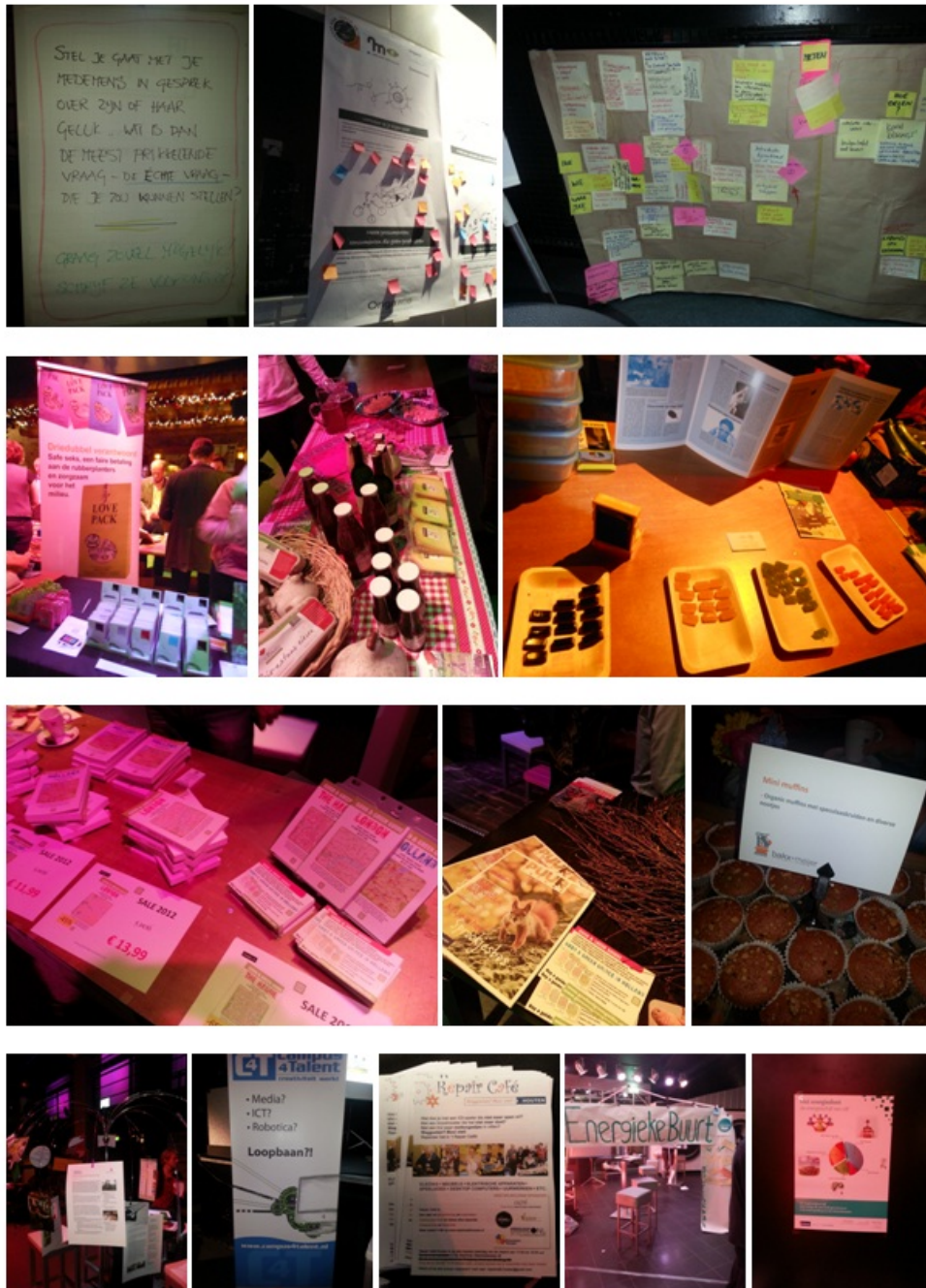
“Een collega van mij binnen Agentschap NL had er moeite mee dat hij geen geld meer had om initiatieven te ondersteunen. Tot voor kort was er meestal geld om samenwerking die zou leiden tot duurzame veranderingen te ondersteunen door een stukje onderzoek te betalen of zo. Waardoor de partijen net even over de drempel werden geholpen. Dat heeft hij nu niet meer. En hij vroeg zich serieus af, of hij nog wel een rol te spelen had: ‘Zien ze me nog wel staan?’ De conclusie van de intervisie was, dat hij als procesmanager vanuit zijn kennis en ervaring én specifieke rol veel bij te dragen had. En in de praktijk bleek later ook, dat partijen ook wel degelijk zijn meerwaarde zagen.”

“Ik was zelf altijd een heel nuchter persoon die biologisch een beetje dom vond, of meer: de wereld kan niet gevoed worden door biologische landbouw en eten. Maar als je er middenin zit, dan snap je wel waarom dit goed is en dat het ook goed is. [...] Maar] ik ben nog steeds wel voor een, dat klinkt misschien heel stom en cru, maar een stukje plofkip vind ik niet erg. Zo nuchter ben ik dan ook wel weer.”

De laatste citaten laten zien dat nieuwe en oude macht geen zuivere begrippen zijn in de zin dat ze voldoende discriminerend vermogen hebben om elkaar uit te sluiten. De nieuwe macht zit in oude systemen en oude systemen zitten in de nieuwe macht.

Deel 2

Essays

De energieke samenleving als “de nieuwe macht” Op zoek naar de betekenis van de uitnodiging Julien Haffmans

De uitnodiging

De NVDNM markeert de afronding van de programma's LvDO-NME van Agentschap NL. “Tegelijkertijd markeert de Nacht Van De Nieuwe Macht ook de overgang naar een nieuwe periode. Daarin gaan we onder de noemer DuurzaamDoor nog meer dan voorheen in regionale netwerken samenwerken met de energieke samenleving.” Programmamanager Theo van Bruggen van Agentschap NL vertelt in zijn welkomstwoord dat de titel van het feest hem inviel onder de douche. Kennelijk nodigt onze gastheer ons deelnemers – hij noemt ons ook “de energieke samenleving”, uit om de nieuwe macht te zijn. Met de woorden “let the party begin!” opent hij de NVDNM.

In deze bijdrage beschrijft Julien Haffmans het netwerk dat op 12-12-12 samenkwam. Waarom werd dit netwerk de energieke samenleving genoemd? Ze onderzoekt de uitnodiging van de gastheer aan dit netwerk en waarom dat een feest kon zijn.

Feest in de NME sector?

In de wereld van Natuur & Milieu Educatie (NME) en van Leren voor Duurzame Ontwikkeling (LvDO) is op het eerste gezicht niet zo heel veel aanleiding om feest te vieren. Er doen zich eind 2012 verschillende urgenties voelen. De eerste urgentie wordt ingegeven door het in deze sector breed gedeelde bewustzijn van de achteruitgang van biodiversiteit² en de onhoudbaarheid op lange termijn van de productiesystemen van goederen, energie, voedsel en economische welvaart. De tweede urgentie betreft de bestuurlijke overdracht van natuurbeleid en -bescherming van de rijksoverheid naar de provincies en de trend dat gemeenten NME centra, veelal structureel door hen gefinancierd, aanzetten tot verzelfstandiging.

Over het budget voor LvDO en NME door EZ zijn december 2012 Kamervragen gesteld aan de Minister van EZ. In de Kamerstukken van 20-12-12 valt te lezen:

275. Waarom wordt het budget voor natuur- en milieueducatie in 2013 bijna gehalveerd ten opzichte van 2011 en welke consequenties heeft dit voor natuureducatiedoeleinden op de korte termijn en voor natuurliefde bij kinderen op de lange termijn?

Het budget voor Natuur en Milieueducatie zoals dat nu staat vermeld in de begroting 2013 bij artikel 17 betreft alleen de inzet van Ministerie van EZ, zonder dat daar bijdragen van andere ministeries en overheden zijn vermeld. Daarover lopen de gesprekken nog. Het is daarom ook nog niet te zeggen dat het budget voor NME wordt gehalveerd. Bovendien betreft het een nieuwe opzet DuurzaamDoor waarin meerdere eerdere programmalijnen samenkomen. Voor de korte termijn zullen er wellicht minder projecten en pilots kunnen worden opgestart, maar evaluatie van lopend beleid toont aan dat er momenteel meer dan voldoende materialen en voorbeeldprojecten zijn. Er is momenteel meer behoefte aan kennisdelen, verspreiden en benutten. Dat vraagt om een versterking van de kennisinfrastructuur waar met de huidige middelen een invulling aan kan worden gegeven. Daarnaast investeren andere overheden, NGO's en fondsen in de reguliere uitvoering van NME projecten.

Het belang van NME wordt door de Minister van Economische zaken, in antwoord op dezelfde Kamervraag, onderschreven:

“Natuurliefde op de lange termijn is gebaat bij een stabiele en longitudinale programmering van NME activiteiten. Onderzoek (Hoe duurzaam is NME: SVN, 2008) toont aan dat mensen die in hun jeugd voldoende NME krijgen ook als volwassenen beter onderbouwde en meer duurzame keuzes maken en hun leefstijl aanpassen. Scholen, maatschappelijke organisaties en bedrijven willen een betrouwbare en continue werking van het NME beleid.”

² Zie www.pbl.nl thema ontwikkeling biodiversiteit Nederland.

Bij de pakken neerzitten of kansen zien?

Deze ontkenning van het wegvallen van structurele en projectfinanciering verhuult niet dat de bestaanszekerheid van de NME sector ten tijde van de NVDNM op het spel staat. De medewerkers van Agentschap NL die tot 31-12-12 werkten aan het programma LvDO-NME voelen zich mede-eigenaar van deze problematiek. Zij nodigen op de NVDNM de hele sector uit om nieuwe kansen te zien. Energiek worden nieuwe vormen van NME, nieuwe samenwerkingsvormen aan duurzame ontwikkeling (met gemeenten, onderwijsinstellingen, ondernemers en burgers) en nieuwe financieringsbronnen gepresenteerd. In het programma DuurzaamDoor komen nieuwe middelen beschikbaar deze oplossingsrichting te faciliteren.

Kans 1: wees de energieke samenleving!

De NME sector oefent zich in het positief framen van het wegvallen van overheidsfinanciering. Lees bijvoorbeeld de oproep van bureau SME (een van de deelnemers aan de NVDNM) op haar website:

Nieuwe kansen voor de NME sector

woensdag 22 augustus 2012

Het lijkt soms wel alsof we tegenwoordig overal hetzelfde verhaal horen: bezuinigen, bezuinigen, bezuinigen. We noemen de huidige tijd dan ook een crisis. Maar waarom zou bezuinigen eigenlijk een slechte zaak zijn? Er wordt beter nagedacht waaraan geld besteed wordt, alles wordt efficiënter georganiseerd en al het onnodige wordt overboord gegooid. Bovendien worden we verplicht om creatief na te gaan denken, nieuwe samenwerkingspartners te vinden en actief op zoek te gaan naar datgene wat ons eerst kwam aanwaaien. We worden weer met beide benen op de grond gezet, niks mis mee toch?

De kans die gezien wordt is dat de NME sector de energieke samenleving kan zijn, of die energieke samenleving kan mobiliseren.

“De energieke samenleving” is een begrip dat in juni 2011 is geïntroduceerd in het eerste signalenrapport van het Planbureau voor de leefomgeving (PBL). De ondertitel luidt: *Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. In een video licht directeur PBL Maarten Hajer het begrip “energieke samenleving” toe:

- “De burger wil veel meer autonomie en is heel creatief.”
- “Probeer niet zelf de oplossing te bedenken, dat kan de samenleving veel beter.”
- “Probeer het overheidsbeleid te draaien zodat je die energie veel beter benut.”

Hajer voorspelt allerlei omkeringen van ketens. Consumenten worden producenten, bijvoorbeeld in de energieketen: waar vroeger energie werd geleverd door grote aanbieders, gereguleerd door de overheid, zal energie in de toekomst geproduceerd worden door de samenleving, door burgers, maar bijvoorbeeld ook door ziekenhuizen die uit restwarmte energie opwekken. De energieke samenleving is dan “dat die burger, gestimuleerd door de overheid, op zoek gaat naar allerlei creatieve oplossingen.”

Hij geeft een voorbeeld:

“De Koninklijke weg, zeggen we vaak, is toch de beprijzing van milieukosten. Maar zeg niet hoe je ‘m moet oppakken, want daar is de overheid niet zo goed in. Die schrijft dan een oplossing voor, maar dan zegt de industrie of de burger: ‘Maar dat wil ik eigenlijk niet, want ik heb een andere manier bedacht’, maar dat kan dan niet. Maar als je zegt: ‘Ik heb een doelvoorschrift, en dat is beter dan een middelvoorschrift’, dan kan die creativiteit van de samenleving veel beter tot z’n recht komen.”

Kans 2: wees de nieuwe macht!

De NVDNM roept deelnemers op speelse wijze op om “nieuwe macht” uit te oefenen:

- de serie “Powertalks” die gedurende de middag op het podium worden gegeven maakt een diversiteit aan voorbeelden zichtbaar van hoe je dat doet, nieuwe macht uitoefenen;

- Marjan Minnesma (Stichting Urgenda) wordt als Koningin van nacht verwelkomd (“Iemand die al twee jaar lang in de duurzaamheids Top-100 aan de top staat; we hebben een troon voor haar neergezet, geflankeerd door twee poedeltjes, geef haar een applaus...”).

Marjan Minnesma schetst wat dat kan zijn, nieuwe macht. In haar woordenboek vond ze twee betekenissen van macht'. Enerzijds: “heerschappij over personen”, wat ze als oude macht interpreteert; anderzijds “het vermogen om iets te doen, iets te beïnvloeden”, wat voor haar de nieuwe macht is. Representanten van oude macht hebben minder macht dan je denkt, stelt ze, “omdat ze alleen binnen gebaande paden iets kunnen doen. Daaruit springen, weg van het gangbare, dat kun je juist niet als minister-president.” Mensen op een toppositie hebben die positie meestal niet verworven vanwege hun lef om nieuwe dingen te doen en zo systemen te veranderen, zegt ze.

“De koplopers hier in de zaal, die tegen de stroom in roeien en zeggen: ‘Nee, we moeten die kant op en dat gaan we ook doen, ook al zijn er allerlei mensen om ons heen die zeggen dat dat niet verstandig is, ook al is het heel moeilijk om geld te krijgen, wij gaan toch door.’ Op een gegeven moment zul je zien dat we groot genoeg zijn met zijn allen. En dat het systeem gaat kantelen. En dat is waar het vandaag over gaat. Dat we meer elkaar gaan vasthouden en samen de goeie kant op gaan duwen. Want van die echte oude machthebbers moeten wij het niet hebben. Wij moeten het hebben van die nieuwe macht. Al die mensen die proberen te beïnvloeden. Die wel lef hebben. Want samen rol je langzaam die systemen uit.”

Als voorbeeld verwijst Marjan Minnesma naar het feminisme, een beweging die een grote maatschappelijke transitie teweeg heeft gebracht. Ook filosoof Bas Haring verwijst later op de NVDNM naar het feminisme. Zijn moeder, had, toen ze deel uitmaakte van vrouwenpraatgroepen, geen idee van de effecten van de beweging als geheel, vertelt hij.

Herkennen we ons in de nieuwe macht?

In de enquête, die door 30 van de circa 490 deelnemers is ingevuld, geeft 53% van de respondenten (n=16) aan dat ze zich als deel van de nieuwe macht beschouwen. Dat doen ze niet zonder slag of stoot. Velen reageren op het woord “macht” met dat ze het liever anders zouden noemen. 7% (n=2) maakt naar eigen zeggen deel uit van de oude macht. 17% (n=5) dicht zichzelf geen nieuwe of oude macht toe, en 23 % (n=7) geeft aan zowel deel van de oude als van de nieuwe macht uit te maken.

Het is geen neutrale macht, de macht van deze deelnemers. Geen (n=0) van de respondenten zet zijn/haar macht alleen maar in om de eigen positie te verbeteren. 40% (n=12) van de respondenten zet zijn/haar macht in voor een meer duurzame wereld. Nog eens 17% (n=5) zet zijn/haar macht in voor andere doelen: een leefbare wereld, om mensen te verbinden en een meer rechtvaardige wereld. Opmerkelijk is dat 40% van de respondenten (n=12) “beide” aangeeft: de eigen macht wordt door hen ingezet zowel om de eigen positie te verbeteren als om de wereld duurzamer te maken.

Zijn wij dat, “de energieke samenleving”?

Het concept “de energieke samenleving” van het PBL is in ambtenarenkringen die zich met duurzaamheid bezighouden warm ontvangen. In de beantwoording van staatssecretaris EL&I Hans Bleker op Kamervragen op 3-8-2012 blijkt het signaleringsrapport mede de basis te vormen voor het programma DuurzaamDoor. De visie van dit kabinet is kennelijk dat aan de energieke samenleving gevraagd kan worden om het beleid gericht op duurzaamheid voort te zetten als overheden bezuinigen en zich op hun kerntaken terugtrekken. Dat de energieke samenleving het in zijn macht heeft om duurzaamheidsbeleid te realiseren is mooi meegenomen voor het geval we collectief gaan besluiten dat “duurzame ontwikkeling” geen kerntaak van rijk, provincie of gemeente is. Maar als verwacht wordt dat de energieke samenleving het initiatief neemt om het collectieve belang “duurzame ontwikkeling” te bevorderen en te realiseren, geeft de overheid dan haar eigen zeggenschap over dit beleidsterrein niet op? De directeur van het PBL signaleert dit dilemma. In zijn toelichting creëert Maarten Hajer de tweedeling burgers – overheid, die hij met zijn concept juist wil overbruggen, door zich te richten tot overheidsambtenaren:

“Als de overheid, die minder middelen heeft, zich moet terugtrekken... Dat je dan veel vaker zult zien dat de burger zegt: ‘We willen dat wel zelf doen, maar daar willen we dan ook weer meer invloed voor terug.’ Ik signaleer dat, dat idee van de energieke samenleving die zegt: ‘Wij willen dat wel doen.’ Maar daar moet je eigenlijk nu beleidsmatig op gaan reageren; omdat die

burgers zijn dan niet akkoord als de gemeente vervolgens gaat zeggen: ‘Ja maar u moet wel dit of dat...’ Dan zeggen ze: ‘Nee, nee, nee. We gaan ons eigen geld erin stoppen, maar dan willen we ook zelf wat meer besluitvormingsmacht.’ En dat is helemaal niet makkelijk. Daar zitten allerlei haken en ogen aan. Maar dit is een oproep: besteed daar aandacht aan en probeer die energie positief aan te wenden. Want de prijs... De Irritatiefactor van de overheid is nu erg groot.”

Een verbindende invalshoek op de energieke samenleving kan zijn dat overheidsambtenaren mee gaan doen met de energieke samenleving, als onderdeel van die samenleving. De NVDNM vormde een voorbeeld van hoe de energieke samenleving dan wordt aangesproken. De energieke samenleving is tijdens de NVDNM in groten getale ingegaan op de uitnodiging om (tenminste voor de duur van een nacht) nieuw en machtig te zijn. Ze wordt vertegenwoordigd door 67 mensen uit de NME sector, 250 energieke burger/ondernemers, 50 rijksoverheids-, 18 provinciale en 30 gemeentambtenaren, mensen uit waterschappen (5) en woningcorporaties (4), uit onderwijs (20) en energie (13). Ze laten zich voorzichtig overhalen om elkaar te beschouwen als bepalende factor bij het realiseren van beleid richting duurzame ontwikkeling.

Feest? Een intuïtieve verklaring...

De urgentie van de problemen waarmee de mensen die zich inzetten voor duurzame ontwikkeling kampen, vormt een contrast met de geschetste kansen en het feestgevoel dat op de NVDNM is opgeroepen. Was het een feest? Ik heb het feest niet als gemaakt ervaren; ik kon het ook delen. De schaal waarop Nederlanders initiatieven nemen gericht op duurzame energievoorziening, voedsel, solidariteit en buurtgevoel, enzovoorts lijkt te groeien. Het feestgedruis voelde wel aan als wat opgeklopt, als euforie. Een gevoel dat een ander gevoel probeert te overstemmen. Het voelde ook wel – zo aan het einde van 2012 – aan als dansen op de vulkaan. Waar ken ik dat gevoel van? Waar kan ik het mee vergelijken? In de dagen na de NVDNM schoot me een verklaring te binnen.

De NME sector kent een lange geschiedenis, die onder andere op allerlei manieren terugvoert naar burgerinitiatieven waarmee het allemaal begon. Het is een geschiedenis waar deelnemers aan de NVDNM deel van uitmaken en waar men trots op is. Enkele willekeurige voorbeelden:

- het IVN, dat voortgekomen is uit de Bond tegen Verontreiniging van Stad en Land (1939), de Bond van Natuurbeschermingswachten (1948) en de IVN Natuur- en milieueducatie (1960).
- NME Centrum De oeverlanden (Amsterdam West), voortgekomen uit het burgerinitiatief (destijds zei men “actiegroep”) “De oeverlanden blijven” (1981).
- Natuurmonumenten komt voort uit De Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (1905). Aanleiding tot de oprichting was het voorstel van B&W van Amsterdam om de “waardeloze, onvruchtbare” plassen van het Naardermeer met stadsafval te dempen en zo het afvalprobleem op te lossen. De Amsterdamse onderwijzer en natuurminnaar Jac. P. Thijssen kwam hiertegen in verzet. Hij stelde voor om het Naardermeer aan te kopen en legde dit plan via brieven voor aan mogelijke medestanders. “Dit was aanvankelijk vrijwel vergeefse moeite” (Wikipedia).

Een gedachtegang: kan het zijn dat veel mensen die nu actief zijn voor NME en duurzame ontwikkeling dat in de jaren ‘70, ‘80 en ‘90 ook al waren – en toen met name als (activistische) burgers en vrijwilligers? Kan het zijn dat vele aanwezigen op de NVDNM levendige herinneringen hadden aan de burgerinitiatieven waaruit de sector is ontstaan? Herinneringen die met de symboliek, gehanteerd in de NVDNM, aangeraakt en opgerakeld werden? Zou het kunnen zijn dat structurele financiering van het natuurbeschermings- en natuureducatiewerk door overheden de overhand heeft gekregen in de jaren ‘90? Kan het zijn dat veel voormalig activistische burgers zich hebben aangepast en ingepast in organisatiestructuren met functieomschrijvingen en managementsystemen? Kan het zijn dat het wegvallen van structurele financiering – behalve dat hun persoonlijke bestaanszekerheid bedreigd wordt – hen (ook) bevrijdt van dit keurslijf? Kan het zijn dat de energiebron van de activistische attitude in de NVDNM opnieuw aangeslagen wordt?

Twee nieuwe vragen

Als deze gedachtegang een kern van waarheid bevat, dan roept dit de vraag op hoe de energieke samenleving (als nieuwe macht) uit de ervaringen met het oude activisme kan putten. Welke aspecten van deze energiebron kunnen de nieuwe macht laten groeien? Maar ook: welke aspecten van het

oude activisme zijn ontkrachtend? Welke aspecten van een activistische attitude zijn juist onderdeel geworden van de oude macht? Wat valt er te leren over de attitude van de energieke samenleving?

En *last but not least* zou ik de vraag willen opwerpen, of het wel zo'n goed idee is om de energieke samenleving te vragen om initiatieven voor het algemeen belang zelf te financieren. (Ik denk aan Maarten Hajer die de burger/ondernemer de volgende woorden in de mond legt: "Nee, nee, nee. We gaan ons eigen geld erin stoppen, maar dan willen we ook zelf wat meer besluitvormingsmacht"). Met welke argumenten zijn zelfgefinancierde zelfbestuurders nog te overtuigen om belasting te betalen?

Er is geen weg naar duurzaamheid – duurzaamheid is de weg

Suzette van IJssel

“Vanuit de zingevingsgedachte kun je juist in deze hoek [duurzaamheid] wat gaan doen. En ik denk dat steeds meer mensen dat ontdekken.”

Deelnemer aan de NVDNM

Spiritualiteit is vandaag de dag een veel gebezigde en vaak verkeerd begrepen term. Laten we spiritualiteit voor dit essay definiëren als alles wat raakt aan de ervaring van een diepe, inclusieve verbondenheid met het gehele leven. Op zo'n moment van diepe verbondenheid wordt het leven als een enorme volheid ervaren: vol leven, vol zin, vol betekenis, vol potentieel en daarmee ook vol macht. De spirituele dimensie van het bestaan is gevuld met de macht van mogelijkheden. In die zin raakt spiritualiteit zowel aan het zoeken naar zin en betekenis waar steeds meer mensen in onze maatschappij gevoelig voor aan het worden zijn, als aan behoeftes aan transformatie van maatschappelijke, politieke en economische structuren. In dit essay neem ik theorievorming over hedendaagse spiritualiteit als kritisch perspectief waarmee verschillende werkelijkheidslagen van de NVDNM zichtbaar worden.

Spiritualiteit en duurzaamheid

De term duurzaamheid komt oorspronkelijk uit de bosbouw en is qua betekenis verwant met begrippen uit de ecologie. In duurzaamheid gaat het erom de natuur zodanig te beheren dat deze behouden blijft voor toekomstige generaties. Liefde en respect voor onze natuurlijke omgeving en het belang daarvan voor de gehele mensheid, staan van oudsher binnen duurzaamheidsdenken centraal. In die liefde en betekenis tussen mens en natuur ligt een raakvlak met de thematiek van spiritualiteit. Empirisch materiaal laat zien dat die diepe verbondenheid met het leven, waar de term spiritualiteit in essentie naar verwijst, juist in de natuur het meest door mensen wordt ervaren (Van IJssel, 2007). Deze ervaring blijkt zich in de praktijk ook te vertalen in ethisch, natuurgeoriënteerd handelen. Uit onderzoek naar nieuwe vormen van religiositeit, zingeving en bewustzijn blijkt dat er grote raakvlakken zijn tussen enerzijds interesse in allerlei vormen van spiritualiteit en anderzijds een betrokkenheid op milieuzaken. Mensen die aangeven op de hoogte te zijn van of zich betrokken te voelen bij allerlei “nieuw spirituele praktijken” (van astrologie, yoga tot channelen) geven méér blijk van ecologisch engagement dan kerkleden of buitenkerkelijken zonder affiniteit voor “nieuw spirituele” thema's (Dekker en De Hart, 1998). Grote kans dus dat de yoga-ende buurvrouw haar boodschappen bij de groene winkel koopt. In publicaties over de kosmos als een bezielde geheel slaan bekende wetenschappers en bomenknuffelaars de handen ineen in een gezamenlijke visie op een andere verhouding tussen mens en natuur en de noodzaak tot anders handelen van de mens in relatie tot de natuur (Lazlo, 2005).

Duurzaamheid en spiritualiteit

Er is een rijke, en betekenisvolle geschiedenis van zingeving en spiritualiteit in de westerse samenlevingen. Spiritueel geïnteresseerden maakten in de jaren '60-'70 nog deel uit van een tegencultuur: er was sprake van expliciet verzet tegen materialisme, kapitalisme en commercie. In de jaren '80 vond er echter een commerciële omslag plaats. Langzaam maar zeker werd de term “spiritualiteit” onderdeel van marktwerking; er vond een verschuiving plaats van cultuurkritiek naar individueel consumentisme, wat zijn (voorlopige) hoogtepunt vond in glossy's als *Happinez*, *Flow Magazine* en *Libelle Balance*. Zo maakt de term spiritualiteit in de Nederlandse cultuur in slechts enkele decennia een reis van subversief en cultuurkritisch naar een discours rondom *wellness*, persoonlijke groei, lifestyle en consumentisme. Critici van deze ontwikkeling spreken over een Feelgood-spiritualiteit die enerzijds sterk op eigen welzijn gericht is en anderzijds weinig geneigd is onderliggende economische en politieke belangen te onderzoeken. Dit was onder andere reden voor de redactie van het tijdschrift *VolZin* om in 2010 een lezerswedstrijd uit te schrijven over het thema “duurzame spiritualiteit”. In veel bijdragen komt duurzame spiritualiteit zo tegenover de feelgood-spiritualiteit te staan (Putman en Van IJssel, 2011).

In hun boek *Spiritualiteit in de uitverkoop* (*Selling spirituality*; 2005) nemen religiewetenschappers Jeremy Carrette en Richard King nogal boud stelling tegen de Happinez-gerichte spiritualiteit en de wijze waarop met name het bedrijfsleven, maar ook overheid en onderwijsinstellingen vandaag de dag gebruikmaken van deze (post)moderne neiging tot spiritueel zoeken. De spiritualiteit van vandaag lijkt

steeds meer in dienst te staan van productiviteit, efficiëntie en winstvergroting. Voorbeeld: gaan yoga'en omdat je je daar lekkerder door voelt; je werknemers een meditatiecursus aanbieden omdat ze daardoor beter gaan presteren; je depressie te lijf gaan met een training mindfulness om zo beter bestand te geraken tegen het isolement waarin je leeft vanwege een materialistisch, competitief en geïndividualiseerd sociaal systeem. Als spiritualiteit wordt aangepast aan een neoliberalistische ideologie, verwordt het volgens Carrette en King tot een instrument van het kapitalistische systeem. In hun ogen kun je eigenlijk alleen spreken van spiritualiteit als dienstbaarheid, opofferingsgezindheid, ascese/zelfdiscipline en gemeenschapszin centraal staan. Bijgevolg spreken zij dan ook over een kapitalistische spiritualiteit die in hun ogen haaks staat op de "echte" spiritualiteit, die zij revolutionaire of subversieve spiritualiteit noemen. Vrij vertaald: alleen revolutionaire spiritualiteit kan die menselijke macht genereren die nodig is om de samenleving te transformeren van een materialistisch en op comfort gerichte onderneming naar een systeem waarin respect voor mens en ecologie de ultieme norm is.

Duurzaamheid in de uitverkoop?

Natuurlijk zijn duurzaamheid en spiritualiteit verschillende fenomenen en daardoor beperkt met elkaar te vergelijken. Kijken we echter door de kritische bril van Carrette en King naar hoe het fenomeen duurzaamheid zich de afgelopen tien jaar in onze cultuur laat zien, dan buitelen de overeenkomsten over elkaar heen. Ook de term duurzaamheid kent in hoge mate een toe-eigening door een kapitalistische geesteshouding. In plaats van een duurzaamheidsdebat waarin dienstbaarheid, opofferingsgezindheid, ascese/zelfdiscipline en gemeenschapszin centraal staan, lijkt er steeds meer waarde te worden gehecht aan met name winstvergroting. Met andere woorden: als je als bedrijf duurzaamheid uit kunt stralen, dan staat dat vooral goed op het CV: duurzaamheid als simulacrum. Ook op dit gebied valt een verschuiving waar te nemen van handelen dat wordt gemotiveerd door de wens systemen te transformeren naar een marktconforme adaptieve houding. De uitstraling en niet de inhoud worden de primaire motivatie; wel de lusten, niet de lasten – zoals velen wel graag een hip Boeddhabeeld in de tuin neerzetten, maar niet de lange, pijnlijke en (zelf)confronterende weg van een meditatieve retraite willen ondergaan.

In mijn beleving van de NVDNM kom ik bovengenoemd spanningsveld op verschillende niveaus tegen. De algehele toon van het feest wordt gezet door Koningin Minnesma (een knipoog naar het thema nieuwe en oude macht?), die uitlegt dat het vandaag de dag niet uitmaakt waaróm je je met duurzaamheid bezig gaat houden, áls je je maar met duurzaamheid bezighoudt. De urgentie van de huidige situatie legitimeert dat idealisme en hebzucht schijnbaar zonder onderscheid op dezelfde hoop worden gegooid. De eerste powertalk door een docent van de Hogeschool Zeeland echoot deze positionering. De duurzaamheidsbeweging moet blij zijn met de student die het niets kan schelen dat er straks geen ijsbeer meer op de Noordpool rondloopt, maar die ziet dat er een goede boterham te verdienen valt met het product duurzaamheid. Is dat zo? Hoe blij moeten we ermee zijn dat duurzaamheid als geldbron wordt gepresenteerd? Klopt het dat het doel de middelen heiligt? Is een motivatie vanuit eigenbelang beter dan helemaal geen motivatie? Met Carrette en King in het achterhoofd kunnen we ons afvragen of we het in deze situatie wel over nieuwe macht hebben. Of gaat het om ouderwetse zelfzucht, die via een nieuw thema gewoon op de oude weg verdergaat? Kan met deze adaptieve houding wel die mate van macht worden gegenereerd die nodig is om onze samenleving duurzaam te transformeren?

Duurzaamheid is de weg

"Er is geen weg naar vrede, vrede is de weg", aldus de Vietnamees-Boeddhistische monnik Thich Nhat Hanh, zeer populair bij moderne spirituele zoekers. Ooit in Vietnam geconfronteerd met de vreselijke oorlog in zijn land, kwam deze monnik tot het diepe besef dat er maar één manier bestaat waarop je als mens vrede kunt bewerkstelligen, namelijk door al je daden ook vredelievend te laten zijn. Verleg ik deze logica naar het duurzaamheidsdebat, dan fungeert het credo "Er is geen weg naar duurzaamheid, duurzaamheid is de weg" als een alternatief voor het doel-heiligt-de-middelen-perspectief. Daarmee gebruik ik het als een kritische meetlat waarlangs een aantal realiteiten van de NVDNM naar voren komen. Uitgaande van deze metafoor van de weg, die per definitie verwijst naar een ervaringsgerichte, lichamelijke realiteit, merkte ik drie fysieke realiteiten op die mij zeer verwonderden.

- De realiteit beschouwd vanuit de benen maakte vooral de plek zichtbaar waar de NVDNM haar feestje vierde. In een disco langs de snelweg en lekker makkelijk bereikbaar voor

autobezitters. Als autorijder vond ik het heerlijk grote parkeerterrein zeer aangenaam, maar voor de OV-reizenden onder ons werd het wat moeilijker gemaakt; meer opoffering, minder gemak. Gemiddeld twee treinaansluitingen en busvervoer.

- Kijk ik met de ogen, dan moet gezegd worden dat de aspiratie om een papievrij evenement te worden heel charmant was, al was het niet helemaal gelukt. Leuk ook, die moderne hostie op mijn jasje waardoor iedereen kan zien welke naam ik van mijn ouders heb gekregen. Het is echter de vraag of de magneetjes die door eenieder achteloos achtergelaten of weggegooid werden niet een grotere belasting voor het milieu vormden dan wat gerecycled papier. En het is de vraag of dat papier – vanuit het duurzaamheidsperspectief – een slechtere keuze zou zijn geweest dan al die stroomverbruikende projectoren en andere elektronica die nu werden ingezet voor informatievoorziening.
- *Last but not least* is het verhaal dat de maag vertelt. Voor een bewuste eter als ik waren de toastjes die bij de eindspeeches werden rondgedeeld niet minder dan aanstootgevend. Ze waren namelijk belegd met paling en vlees. Bij navraag kreeg ik te horen dat het echt biologische koeien en palingen waren. Geen bevredigend antwoord voor iedereen met maar een beetje verstand van duurzame voedselproductie. Die weet namelijk dat het hier nog steeds gaat om enorm milieubelastende producten. Maar niet alleen dat. Het zijn ook producten die hun bestaansrecht vooral ontleen aan een hedonistische leefstijl: “Ik weet wel dat vlees eten niet duurzaam is, maar het is zo lekker” (hallo zelfzucht, dag opoffering en discipline). Iets minder schokkend was de oorsprong van de koffie en suiker (Douwe Egberts), de thee (Pickwick: ook DE) en de koffiemelk (Nutroma). Onze troost voor de dag werd geleverd door voornamelijk koloniale bedrijven van de oude macht, die zich weinig tot niets gelegen laten aan een schoner milieu, duurzame productie, fair trade en langetermijndenken waarbij eenieders belang in acht wordt genomen. De enige duurzame producten voor de maag – appels, muffins – werden geleverd door de paar duurzame voedselondernemers die aan de NVDNM meededen.

Bovenstaande punten, en dan met name het laatste, gaven bij mij de indruk dat er vanuit de organisatie sprake was van een blinde vlek op het gebied van de “kleine duurzaamheid”. Navraag bij de organisatie leerde mij dat er geen blinde vlek, maar dat er juist een doordachte visie achter de keuze voor locatie en catering schuilging. De keuzes komen voort uit een procesperspectief op duurzaamheid. De organisatie is bewust met deze locatie en catering in zee gegaan omdat er – in tegenstelling tot etablissementen in de buurt van Utrecht CS die al een duurzaamheidsbeleid hanteren – juist bij de niet-duurzame bedrijven het meeste te winnen valt aan bewustwording op duurzaamheid. De bedoeling was om zowel bedrijfsvoering als personeel van locatie en catering een (denk)stap in een duurzamere richting te laten zetten. In de afrondingsfase, na de NVDNM, heeft inderdaad evaluatie op deze aspecten plaatsgevonden met leveranciers (met name met de cateraar van het diner) en binnen het organiserende team.

Desondanks blijft de vraag of het niet mogelijk was een overeenkomst met de catering te sluiten om voor deze ene dag echt duurzame producten te serveren. Zo’n overeenkomst had immers net zo goed een duurzaamheidsbewustwordingsproces in gang kunnen zetten. Volgens de organisatie van de NVDNM hebben hier de tijdsdruk en het beperkte budget een rol gespeeld. De catering van overdag rekende voor biologische thee en/of koffie een te hoog bedrag. Het hele evenement is in slechts tien weken op poten gezet door een team met beperkte menskracht. Dit laatste heeft tot gevolg gehad dat bepaalde details aan de aandacht ontsnapten. Zo werd pas op de ochtend van de NVDNM ontdekt dat het bedrijf dat papierloze badges leverde, gebruik bleek te maken van magneten. De gereserveerde paling en koe zorgden ook bij het team van Agentschap NL voor een grote – niet al te blijde – verrassing.

Voor mij als kritisch observator zijn dit hele begrijpelijke dynamieken. Het blijft uiteindelijk allemaal mensenwerk en waar gewerkt wordt, vallen spaanders. Toch zou ik mijn werk niet doen als ik niet ook de vraag stelde, waarom nu juist *deze* aspecten het energetische onderspit hebben gedolven, zowel in de zin van tijd (aandacht) als geld. Als ik een *educated guess* doe, dan gok ik erop dat een zekere reserve om normatief over te komen een rol kan hebben gespeeld. Geen zin in een te grote jaren ’70 uitstraling; geen zin om hippe, feestende duurzaamheidsondernemers af te schrikken met de geur van geitenwollen sokken. Ik gok dit, omdat ik hetzelfde thema op verschillende terreinen in de samenleving tegenkom. Zo was ik bijvoorbeeld een paar dagen geleden in gesprek met een aantal vertegenwoordigers van Nederlandse kerken. Wat mij opviel was de terughoudendheid om zich naar

buiten toe als religieus te profileren, bijvoorbeeld door vrijmoedig het woord God te gebruiken. Er was een angst om te diep en te complex over te komen, “want dan lopen de mensen weg.”

Duurzaamheid en macht

In mijn colleges bekritiseer ik het boek van Carrette en King meestal sterk. Ze gaan namelijk uit van een wel heel negatief mens- en wereldbeeld, waarin geen plaats is voor geestelijke groei als bijvangst van vermarkte zingeving. Bovendien is hun visie op “echte spiritualiteit” nogal elitair, als een onderneming die alleen is weggelegd voor militante mystici. Daarmee hangen ze uiteindelijk ook maar een visie aan. Want wie zegt dat het gaan beoefenen van yoga om je “lekkerder” te voelen uiteindelijk niet zal leiden tot een groter gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid, of dat de werknemers die door hun bedrijf leren mediteren niet alleen beter, maar ook kritischer en volgens een ander waardenstelsel gaan functioneren? In dezelfde lijn kun je de sfeer op de NVDNM duiden. Dat een jonge vent alleen vanwege de mooie meisjes naar bijeenkomsten over duurzaamheid gaat, wil niet zeggen dat hij er en passant niet ook door geraakt en veranderd wordt.

Met deze kanttekening in het achterhoofd, ben ik echter wel met Carrette en King van mening dat er een grotere evocatieve werking uitgaat van ideeën, projecten en organisaties die intern congruent zijn; waar op alle niveaus van expressie en functioneren hetzelfde waardenstelsel doorschemert. Ook geloof ik dat van een grotere evocatieve werking sprake is als volledig, tot in alle details, voor die interne waarden wordt uitgekomen, zonder diepte noch complexiteit af proberen te zwakken. De knieval die binnen en buiten kerken wordt gemaakt voor respectievelijk laagdrempelige gezelligheid en hedonistisch consumeren leidt niet tot wezenlijke zinervaring en ook niet tot de werkelijke nieuwe macht van onbegrensde mogelijkheden.

Terug naar het debat over duurzaamheid en de realiteit van de NVDNM. Een vraag komt bij mij bovendrijven: kan de gewilde omslag naar duurzaamheid wel plaatsvinden als praktijken van dienstbaarheid, opofferingsgezindheid, zelfdiscipline en gemeenschapszin niet bovenaan de agenda worden geplaatst? Is de keuze om hip en laagdrempelig over te komen werkelijk een kracht in dit veld of een zwakte?

Vertrouwen is de nieuwe macht

“Oude macht is in handen van mensen die alles hebben: geld, positie. En die mensen zijn bang om los te laten, ze zijn bang voor de toekomst.”

“Als je open blijft en nieuwsgierig blijft. En dat is moeilijk, want controle is toch... je moet heel veel vertrouwen hebben en dat... dus... Ik denk... oude macht is controle en nieuw macht is vertrouwen...”

“Het gaat om vertrouwen, dat ook... en geduld ook. Dat je ook echt geduld moet hebben dat het ook op een andere manier kan gaan. En dat je ook het vertrouwen moet winnen van de andere partij, dat het ook op een andere manier kan gaan.”

Drie deelnemers NVDNM

Volgens de theoloog Eric Borgman (2002) kenmerkt spiritualiteit zich als een levenskunst, als een levenshouding die zich van andere houdingen onderscheidt door een diep vertrouwen in de werkelijkheid. Dit vertrouwen maakt dat mensen zich gedragen weten in hun diepste verlangens en doelstellingen. En dat vertrouwen maakt nu net het cruciale verschil tussen mogelijkheid en onmogelijkheid. Juist de poging om vanuit dit diepe zijnsvertrouwen te leven leidt volgens Borgman tot de wonderlijke ervaring dat hierdoor bestaansmogelijkheden worden geschapen die zich anders niet zouden hebben voorgedaan. In andere woorden: als je vanuit vertrouwen leeft, kunnen er dingen in je leven gebeuren die anders geen kans hadden.

Maatschappijkritiek en -analyse vanuit de hoek van de spirituele psychologie/levenskunst gaat uit van diepe menselijke emoties, die mensen ten goede maar ook ten kwade met elkaar kunnen verbinden in een gezamenlijk aangehangen levenshouding. Het is een krachtenspel tussen vertrouwen enerzijds en angst anderzijds, die ook de dialectiek van de angst kan worden genoemd. Angst is de primaire emotionele kracht binnen mensen en maatschappijen die de status quo willen handhaven. Dergelijke angst, vanuit spiritueel perspectief, is gebaseerd op de diepe menselijke behoefte tot zelfhandhaving

en vertaalt zich als diep cynisme en gebrek aan geloof dát het mogelijk is om met elkaar in een rechtvaardige, duurzame wereld samen te leven. Daarbij wordt op mentaal niveau gebruikgemaakt van overtuigingen als: er is niet genoeg voor iedereen; als ik verander, dan raak ik alles kwijt wat ik heb; het is onveilig om risico's te nemen. Spiritualiteit gaat daarentegen, zoals eerder gesteld, uit van het vertrouwen. Elk moment openbaart zich een oneindig potentieel aan nieuwe mogelijkheden. Er is genoeg voor iedereen, wat ik wil kan wél, ieder mens heeft het recht om gelijkelijk deel te hebben aan de overvloed die deze planeet geeft, iedereen is verantwoordelijk voor het vormgeven van onze toekomst. Uiteindelijk is het hele project van duurzaamheid er toch een van geloof en vertrouwen. Bewust gebruik hiervan maken, door geloof en vertrouwen te zaaien, te koesteren, te ondersteunen en tot bloei te brengen, is in mijn ogen de meest basale bouwsteen van nieuwe macht.

Concluderend

Ik heb een interessante NVDNM meegemaakt. Ik heb veel mooie mensen gesproken en veel niet erg lekkere kopjes thee gedronken. Ik heb bedachtzaam gekeken naar de feestvreugde en behoedzaam geluisterd naar de inspirerende speeches. Ik heb genoten van de positieve sfeer, maar ook de wat opgeklopte vluchtigheid ervan gevoeld. Ik heb veel verschillende initiatieven gezien, maar niet genoeg gezamenlijk optrekken ervaren. Stond uiteindelijk niet iedereen er toch vooral een beetje voor zichzelf? En bovenal heb ik gevoeld dat het geheel hip, snel, feestelijk en laagdrempelig moest zijn, waar ik hou van traag, diep, complex en betekenisvol. Dat kan een persoonlijke voorkeur zijn, maar als ik vanuit mijn vakgebied wat suggesties zou mogen geven aan de organisatoren, dan zijn het deze:

- Wees zorgvuldig in waar je voor staat. Het verhaal dat je over wilt brengen krijgt alleen zeggingskracht als het ook op detailniveau wordt weerspiegeld (in thee? ja zelfs in thee!) en als dienstbaarheid, opoffering en zelfdiscipline niet uit de weg worden gegaan, maar worden gezien als dynamieken die kracht genereren. Geen macht zonder kracht!
- Wees niet bang om radicaal voor idealen te staan en denk niet te snel dat je de drempel voor een ieder moet verlagen. Heb vertrouwen in het toekomstvisioen dat je nastreeft, want dat vertrouwen maakt de weg mogelijk, en maakt weerbaar tegen de continue druk van de omgeving om zoveel water bij de wijn te doen, dat je slechts water met een kleurtje overhoudt.

Literatuurlijst

- Borgman (2002) Het leven: te doen of geschenk? Bedenkingen bij de filosofie van de levenskunst, in: *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, jrg.58, nr. 4, pp.392-407.
- Carrette & King (2005) *Selling Spirituality. The silent takeover of religion*, New York: Routledge.
- Dekker & De Hart (1998) Spiritualiteit en engagement: trends en verscheidenheid onder de Nederlandse bevolking, in: Hogenhuis, Koelega & Noordegraaf (red.) *Spiritualiteit als bondgenoot: de verbinding tussen geestkracht en daadkracht*, Kampen: Kok.
- Laszlo (2005) *Bezielde kosmos. Nieuwe wetenschappelijke visie op leven en bewustzijn in het universum*, Deventer: Ankh-Hermes.
- Putman & van IJssel (2011) Zelf voelen, Zelf ervaren. Vol-Zin-lezers over duurzame spiritualiteit, in: *Volzin*, 26-28.
- IJssel, van (2007) *Daar hebben humanisten het niet zo over. Over de rol van spiritualiteit in het leven en werk van humanistisch geestelijk raadslieden*, Eburon: Delft.

Over de transformatie van organiseren Floor Basten

“Ehm, ik vind het binnen onze organisatie nog wel een beetje lastig. Maar dat vind ik ook een beetje lastig om naar buiten te brengen, maar in de zin van ehm, ik vind dat er nog wel hele grote delen van organisaties zijn, ook onze eigen organisatie, dus Agentschap, die helemaal niet op deze manier werkt en kijkt. Er zijn er echt een aantal die het doen, maar wij moeten binnen de organisatie ook ruimte maken. [Ja.] Dus in die zin mislukt er ook iets en vind ik ook wel eens ja, dat krijg je dus ook gewoon niet mee of om.”

Deelnemer vanuit organisatie NVDNM

Bovenstaand citaat is afkomstig uit een gesprek dat ik had tijdens de Nacht Van De Nieuwe Macht (NVDNM). Ik zal deze uitspraak analyseren aan de hand van narratieve theorie, de theorie over de werking van verhalen.

Omdat verhalen bestaan uit ketens van tekens, ligt aan de manier waarop ik narratieven analyseer³ het structuralisme van De Saussure ten grondslag. Volgens De Saussure is taal een systeem van tekens. Een teken vat hij op als de combinatie van een vorm (woord, beeld, geluid) en het concept waar de vorm naar verwijst. Tussen beide bestaat fundamenteel een ruimte. De relatie tussen vorm en concept lijkt natuurlijk, omdat die tot stand is gekomen door conventies waar we de herkomst niet meer van kennen. Er is echter geen dwingende reden waarom we het woord “appel” gebruiken voor het stuk fruit; we hadden net zo goed af kunnen spreken om het “rappel” of “peer” te noemen. Margritte demonstreerde dat met zijn schilderij *Ceci n'est pas une pomme* (1964). Waar we naar kijken is niet een appel, maar de afbeelding ervan. Taal is fundamenteel ambigu en we kunnen de ruimte tussen vorm en concept opvatten als een arena waarin we onderhandelen over betekenissen. Als taal het materiaal van narratieven is, dan zit in de verhalen van verschillende groepen een vergelijkbare onderhandelingsruimte. Dat is het uitgangspunt van deze analyse.

Met het begrip “onderhandelingsruimte” betreden we het terrein van *critical theories*. Deze stelt gevestigde sociale ordes, dominante praktijken, ideologieën, discoursen en instituties ter discussie.

Critical theories nemen als uitgangspunt dat taal niet neutraal is en onderzoeken hoe de claim van een neutrale taal toch gebruikt wordt bij macht en het in stand houden van de status quo. Sommige mensen hebben meer recht van spreken dan andere (asymmetrie). Wie heeft het – letterlijk – voor het zeggen? Foucault⁴ legt een verband tussen taal en samenleving. De waarden en overtuigingen die we aanhangen lijken normaal en logisch, maar zijn constructen van onze organisaties en instituties, zoals ze door taal gecreëerd en gedeeld worden. Hij heeft het over de microfysica van macht en biopolitiek, het grootschalig uitoefenen van macht op het biologische en sociale leven en disciplineren van het (maatschappelijke) lichaam. Een discursieve praktijk, waarin biopolitiek circuleert en kennis

Analyseren van het vanzelfsprekende

De methodiek die Foucault ontwikkeld heeft, bestaat uit een intensieve lezing (*close reading*) van niet-literaire werken en een analyse van:

1. uitspraken over het onderwerp van de studie (bijvoorbeeld duurzaamheid, macht);
2. de regels die voorschrijven hoe over deze onderwerpen wordt gesproken (wat is zegbaar of denkbaar?);
3. subjecten die het discours verpersoonlijken (de gek, de hysterica, de crimineel) en de manier waarop ze gerepresenteerd worden;
4. de wijze waarop kennis autoriteit verwerft, waarheid wordt;

³ Basten (2010) *Reader Narratieve Theorie*, Nijmegen; [campus]Orléon.

⁴ Foucault (2007) *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische Uitgeverij (vijfde druk).

wordt geproduceerd, levert de taal om op een specifiek moment te praten over een specifiek onderwerp, dus om kennis over dat onderwerp te representeren. Deze praktijk definieert en produceert de objecten van onze kennis, reguleert hoe we betekenisvol over objecten, mensen en gebeurtenissen praten en redeneren en beïnvloedt hoe ideeën gerealiseerd en ingezet worden om het gedrag van anderen te reguleren. Kennis is niet alleen een vorm van macht, maar macht is ook geïmpliceerd in de omstandigheden waaronder kennis wel en niet toegepast wordt. Foucault ziet macht/kennis als twee-eenheid die belangrijker is dan waarheid, of beter: macht bewaardheid zichzelf. De toepassing van kennis heeft effecten op de realiteit en draagt daardoor bij aan een waarheidsregime. Elke samenleving heeft volgens Foucault een waarheidsregime of algemene waarheidspolitiek, die bepaalt welke typen discoursen deze samenleving accepteert en als waarheid aanvaardt, welke mechanismen en mogelijkheden er zijn om ware van onware uitspraken te onderscheiden, de beloningen en straffen die daar respectievelijk op staan, de status van hen die belast zijn met het spreken van de waarheid. Discursieve praktijken hebben daarmee aspecten van in- en exclusie. Foucault's opvatting over macht is echter subtiel. Hij ziet macht niet als eenrichtingsverkeer en van één bron afkomstig (de soeverein, de staat, de elite), maar als circulerend door netwerk-achtige organisaties waar wij allemaal onderdeel van uitmaken. Vandaar dat hij spreekt over de microfysica van macht. Volgens Foucault is macht niet alleen negatief, maar ook productief: het produceert dingen, gevoelens, gedrag.

5. de institutionele praktijken waarin men de subjecten behandelt (ziekenhuis, gesticht, gevangenis) om hun gedrag te reguleren en te organiseren volgens deze waarheid;
6. het voorgaande en volgende discours over het onderwerp (discoursen zijn historisch en veranderlijk).

In de analyse van Foucault doet "het subject" er niet echt toe, want de macht/kennis twee-eenheid is de scheppende kracht. Tegelijkertijd heeft het subject wel enig reflexief bewustzijn. Subjecten kunnen teksten produceren, maar ze werken altijd binnen de beperkingen of grenzen van de discursieve praktijk of het waarheidsregime van hun eigen tijdsgewricht. Het discours produceert het subject (onderwerp), omdat het subject zich moet onderwerpen aan het discours. Dit kan vanuit verschillende subjectposities. Binnen het discours zijn er subjectposities voor degene over wie het gaat (de gek, de crimineel, et cetera) en wie daarover kennis mag produceren. Buiten het discours, zo zegt Foucault, is er geen betekenis. Degene voor wie dit discours het meest betekenisvol is (lezer, toehoorder, analist) kan het discours dus niet van buitenaf analyseren, maar zal moeten binnentreden in het discours en zich er in die zin ook aan moeten onderwerpen.

Terug naar het openingsfragment. Kan dit geanalyseerd worden met behulp van de vragen van Foucault? Ter verduidelijking van de context: het "het" in de eerste zin gaat over de overgang van sturen met geld naar faciliteren van processen.

"Ehm, ik vind het binnen onze organisatie nog wel een beetje lastig. Maar dat vind ik ook een beetje lastig om naar buiten te brengen, maar in de zin van ehm, ik vind dat er nog wel hele grote delen van organisaties zijn, ook onze eigen organisatie, dus Agentschap, die helemaal niet op deze manier werkt en kijkt. Er zijn er echt een aantal die het doen, maar wij moeten binnen de organisatie ook ruimte maken. [Ja.] Dus in die zin mislukt er ook iets en vind ik ook wel eens ja, dat krijg je dus ook gewoon niet mee of om."

1. uitspraken over het onderwerp van de studie: de nieuwe macht is *nog wel een beetje lastig, er zijn grote delen ... die helemaal niet op deze manier werkt en kijkt, wij moeten binnen de organisatie ook ruimte maken, mislukt er ook iets en dat krijg je dus ook gewoon niet mee of om*;
2. de regels die voorschrijven hoe over deze onderwerpen wordt gesproken (wat is zegbaar of denkbaar?): *dat vind ik ook een beetje lastig om naar buiten te brengen*;
3. subjecten die het discours verpersoonlijken en de manier waarop ze gerepresenteerd worden: *ik, onze eigen organisatie, dus Agentschap, wij en dat*;
4. de wijze waarop deze kennis van het onderwerp autoriteit verwerft, waarheid wordt; naast veel *ik vind* (mening in plaats van feit) ook een constatering: *Er zijn er echt een aantal die het doen, maar wij moeten binnen de organisatie ook ruimte maken. [Ja.] Dus in die zin mislukt er ook iets*; het *wij moet ruimte maken*, de autoriteit van de andere partij wordt niet uitgelegd anders dan niet meedoen aan de nieuwe werk- en kijkwijze;

5. de institutionele praktijken waarin gedrag wordt gereguleerd en georganiseerd volgens deze waarheid; enerzijds proberen *mee of om* te krijgen en anderzijds *helemaal niet op deze manier* kijken en werken noch *mee of om* gaan;
6. het voorgaande en volgende discours over het onderwerp: voorgaand is sturen met geld en volgend is de nieuwe macht.

Wat zegt dit korte fragment ons dus over de nieuwe macht binnen de organisatie? Enerzijds is die, aldus het fragment, nog ondervertegenwoordigd (er is een *we*, maar er zijn ook *grote delen van ... ook onze eigen organisatie*) en kost het moeite vanzelfsprekend te worden (*wij moeten binnen de organisatie ruimte maken*): de nieuwe macht wordt genegeerd (*dat krijg je dus ook gewoon niet mee of om*) en als het ware onzichtbaar gehouden (*die helemaal niet op deze manier werkt of kijkt*). Het zichtbaar maken kost moeite, maar die wordt wel genomen: degene van wie het fragment afkomstig is, overkomt een neiging tot zelfcensuur (vond het *een beetje lastig om naar buiten te brengen*, maar deed het toch – en stemde erin toe het fragment voor de rapportage te gebruiken). Anderzijds wordt de nieuwe macht tegen de bestaande macht afgezet en is het de ambitie om de organisatie te transformeren (*mee of om* krijgen) tot de werk- en kijkwijze van de nieuwe macht.

Deze tegenstelling tussen en daarmee verdeling van oude en nieuwe macht binnen de organisatie is interessant, want als de nieuwe macht onzichtbaar is, hoe kan iemand dan weten *wat* die nieuwe macht is en *dat* ze ondervertegenwoordigd is? Misschien zijn de aanhangers van de nieuwe macht in een numeriek voordeel, zonder het te weten; zijn er meer mensen binnen de organisatie die de neiging tot zelfcensuur kennen en deze niet onderdrukken; wordt de oude macht verondersteld, maar als stereotype niet verder onderzocht. Misschien ook is de nieuwe macht nog een vergaarbak van ideeën die alleen gemeen hebben dat ze “niet oude macht” zijn en dus (in deze fase) alleen in negatieve termen of vage bewoordingen kan worden uitgelegd. Het feit dat de nieuwe macht uitgelegd wil of moet worden is een signaal dat ze nog niet vanzelfsprekend is, maar tegelijkertijd heeft de nieuwe macht wel vertegenwoordigers die haar een stem willen geven, ook al is dat lastig en mislukt er wel eens wat. Ook interessant is de vraag of de verhouding binnen de organisatie de verhouding in de samenleving weerspiegelt. Het is daarbij de vraag of een eenvoudige tegenstelling recht doet aan de complexiteit van de huidige samenleving. In het volgende essay laat ik zien dat de samenleving, net als de organisatie, niet een botsing tussen homogene machten is of van dominantie en onderschikking, maar een samenspel is van met elkaar over betekenissen onderhandelende, heterogene publieken. Daarbij zet ik macht niet buitenspel, maar wil ik laten zien dat er meer is dan het streven naar en behouden van macht, nieuw of oud. In die zin valt ook over het concept “macht” nog volop te onderhandelen.

Van actief burgerschap naar de onderzoekende samenleving⁵

Floor Basten

“Het grootste struikelblok is dat heel veel partijen zich opstellen vanuit de institutie waar ze voor werken, dus Rijkswaterstaat, gemeente, provincie. En bewoners, omwonenden, gewoon die vanuit de NIMBY filosofie werken, dus “niet in mijn achtertuin.” Dus ja, het nieuwe was dat we door zo’n community of practice gewoon het voor elkaar kregen dat iedereen toch een beetje ‘out of the box’ ging denken, een beetje uit zijn wereldje kwam. En meer vanuit de plek, vanuit de gezamenlijke opgave het gesprek met elkaar te houden. [Klopt het als ik u hoor zeggen dat de mensen eigenlijk geneigd zijn om vanuit het belang van hun eigen organisatie, hun eigen buurt, hun eigen huis te kijken en dat het dan moeilijk is om vanuit het gezamenlijke belang te kijken? En op het moment dat mensen dat voor elkaar krijgen...] Ja, en als je dat wel voor elkaar krijgt dan... ‘wij zijn samen verantwoordelijk voor die plek’ en dan kan het wel. Maar dat moet je faciliteren en dat hebben we gedaan, daar hebben we iemand op gezet.”

Deelnemer NVDNM

We zijn in Nederland gewend aan een verwevenheid van actievoeren en beleid voeren die ervoor zorgt dat overheid als macht en burgerij als hindermacht tot elkaar veroordeeld zijn. Dat is een contra-intuïtieve vorm van samenwerking, omdat de regels van het spel zo zijn dat de deelnemers maximale tegenwerking nastreven. Bovenstaand citaat laat zien dat er nieuwe manieren van samenwerking in opmars zijn. Om die te duiden, schets ik hier een historisch perspectief van onze recente geschiedenis, waarmee ik handvatten wil vinden voor toekomstige vormen van en regels voor samenwerking.

Actief burgerschap

Van 2000 tot 2002 deed ik onderzoek naar actief burgerschap in het kader van het Europese project *Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe* (ETGACE). Het onderzoek bestond onder andere uit een literatuurstudie en interviews met actieve burgers.⁶ Uit het literatuuronderzoek kwam naar voren dat in bestuurskundige perspectieven de burger eigenlijk niet als zelfstandig handelende actor onderkend werd. Telkens kwam die burger terug als lijdend voorwerp of reagerende tegenstander van beleid. Op basis van deze literatuurstudie werd me duidelijk dat het officiële (door de academische wereld gevalideerde en aan bestuurskundigen gedoeerde) discours over burgerschap geproduceerd werd door een legitimerende identiteit⁷ en daarbij passend discours,⁸ dat wil zeggen: een discours van degenen die de macht hebben om definities te bepalen en die dat doen zonder een expliciet beroep te doen op die macht (zie ook mijn eerste essay). Die macht ontleenden zij aan hun bestuurlijke dan wel academische posities. Het legitimerend discours bleek zelf overigens geen coherente ideologie te zijn, maar samengesteld uit verschillende discourses: het neoliberale, het neo-republikeinse en het communitaristische discours (zie tabel 3).

Om te achterhalen wat het betekende om een actieve burger in Nederland te zijn, hebben we daarnaast een aantal zogenaamde actieve burgers geïnterviewd. Ik schrijf “zogenaamde”, omdat de geïnterviewden zichzelf niet zozeer in termen van actief burgerschap bleken te beschrijven, als wel in termen van het maatschappelijke vraagstuk dat ze wilden aanpakken en zich zo bijvoorbeeld anarcho-feminist, milieuactivist of maatschappijkritisch ondernemer noemden.

⁵ Dit essay is een bewerking van Basten (2012) Overheid en burgerij: tot elkaar veroordeeld? Naar een civiele bestuurskunde voorbij de verzorgingsstaat, in: Gowricharn, Postma & Trienekens (red.) *Geleefd burgerschap. Van eenheidsdwang naar ruimte voor verschil en vitaliteit*, Amsterdam: BV Uitgeverij SWP (110-129).

⁶ Basten & Van der Veen (2000) The Netherlands, in: Holford & Edirisingha (eds) *Citizenship and Governance Education in Europe: A Critical Review of the Literature*, School of Educational Studies, University of Surrey, UK; Basten & Van der Veen (2001) Life Histories of Active Citizens in the Netherlands, in: Snick, Stroobants & Wildemeersch (eds) *Learning Citizenship and Governance in Europe: Overall Review and Analysis. Analysis of Life Histories*, Unit of Social Pedagogy, Catholic University of Leuven, Belgium.

⁷ Castells (1997) *The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume II, Cambridge, MA: Blackwell.

⁸ Lakoff (2000) *The Language War*, Berkeley: University of California Press (paperback edition).

Tabel 3: legitimerende discoursen⁹

<i>Legitimerende discoursen</i>	<i>De actieve burger is ...</i>	<i>Het probleem is ...</i>	<i>De oplossing is ...</i>	<i>De strategie is ...</i>
Neoliberaaal	... financieel onafhankelijk; zowel producent als consument	... dat de verzorgingsstaat te duur is en mensen lui maakt; burgers zijn calculerende klanten	... minimale overheid ... maximale markt ... <i>global village</i> ... iedereen een betaalde baan	... activering van burgers door het revitaliseren van hun consumentenethos, arbeidsethos en ondernemingszin
Neo-republikeins	... politiek bekwaam en actief in het publieke domein, een spreekbuis	... beperkte belangstelling en expertise in politiek, kloof tussen burgers en politici; ... burgers zijn politiek onhandig; OF ... er is te veel deelname van burgers aan beleid(hindermacht)	... meer democratie (burgers toestaan te participeren aan beleid: directe democratie in vooraf welgekozen kwesties); OF ... minder democratie	... activering van burgers door het revitaliseren van de <i>public spirit</i>
Communitaristisch	... een vertegenwoordiger van zijn of haar gemeenschap	... individualisering en fragmentatie van traditionele denk- en handelingskaders: burgers zijn ik-georiënteerde hedonisten	... een retour naar collectieven ... het herstellen van discipline	... activering van burgers door het revitaliseren van het maatschappelijke middenveld (<i>civil society</i>)

Zij waren ook lastig in de indeling van tabel 3 te plaatsen, omdat hun discours niet aansloot bij de legitimerende discoursen van beleidsmakers, politici en academici. Waar zouden we bijvoorbeeld het verrichten van mantelzorg of het runnen van een weggeefwinkel moeten plaatsen? Actieve burgers construeerden hun burgerschap in termen van project- en verzetsidentiteiten¹⁰ en ontleenden daaraan hun discours.¹¹ Een projectidentiteit behelst een ambitie om kwesties die binnen het legitimerende discours niet (h)erkend worden, toch aan de orde te stellen. Soms nodigt het legitimerende discours daartoe uit, bijvoorbeeld door het instellen van een inspraakorgaan, commissie of raad voor vertegenwoordigers van minderheden en andere beleidsdoelgroepen. De respondenten met een projectidentiteit wilden kwesties op de beleidsagenda zetten en zochten daarvoor de samenwerking met overheden of gingen in op die uitnodiging. Een verzetsidentiteit is complexer. Deze identiteit komt voort uit uitsluiting, hetzij door het legitimerende discours, hetzij door zelfselectie. De respondenten met een verzetsidentiteit hadden bijvoorbeeld eerst een projectidentiteit, maar waren niet succesvol in het agenderen van de kwesties die ze belangrijk vonden. Zij waren door de aard van hun activiteiten niet te plaatsen in de vigerende legitimerende discoursen en bleven daardoor onzichtbaar voor politiek en beleid. De oproep tot actief burgerschap van beleidsmakers klonk hen dan ook vreemd in de oren; ze waren toch al actief? Anderen zagen al bij voorbaat geen heil in een constructieve relatie met de legitimerende instellingen. Die instellingen waren naar hun ervaring doof voor kritiek en alternatieven en zouden daarom alleen maar uit zijn op disciplineren en kanalisering van hun tegenstand. Ze hadden er daarom voor gekozen om hun eigen weg te gaan, waarbij ze er ook bewust voor kozen om zichzelf buiten de kaders van de legitimerende discoursen te plaatsten. Zij ontvingen de oproep tot actief burgerschap kritisch, omdat ze deze opvatten als een oproep zich te conformeren aan de gevestigde belangen van de status quo, destijds gekleurd door een neoliberale burgerschapsopvatting, waarbij gehamerd werd op “werk, werk, werk” en de privatisering van overheidsorganen. De actieve burgers die we interviewden toonden zich kortom maatschappelijk betrokken en hanteerden voor het vormgeven van die betrokkenheid uiteenlopende strategieën. Hun vertrekpunt was hun maatschappelijke betrokkenheid, niet de instructie van actief burgerschap *an sich*. Burgerschap was een neveneffect van activiteiten en niet de activiteiten zelf. Toch motiveerden

⁹ Naar Basten (2002) *Discourses of Activism*, unpublished final report for the ETGACE study (http://www.oleon.nl/sites/default/files/etgace_discourses_of_activism.pdf).

¹⁰ Castells (1997).

¹¹ Lakoff (2000).

deze “actieve burgers” hun activiteiten vaak wel in termen van lidmaatschap van een samenleving en daar iets voor willen doen. Zij gaven echter zelf invulling aan die rol als burger en zagen zichzelf als initiatiefnemers, niet als volgers. Bij hen was kortom geen sprake van exogene activering (van overheidswege), maar van endogene activering.

De energieke samenleving

Nu, tien jaar later, horen we een ander vocabulaire: het gaat niet meer om de burger die actief is, maar om de samenleving die energiek is. Hier en daar duikt zelfs het woord “overheidsparticipatie” op. De Rijksoverheid definieert dit als volgt:¹²

Hoe meer verantwoordelijkheid burgers zelf nemen voor hun omgeving, hoe kleiner de rol van de overheid kan worden. Uiteindelijk wil het kabinet alleen nog maar een ondersteunende rol spelen: burgers en bedrijven nemen het initiatief en de overheid voegt zich daar pas bij als het nodig is. Bijvoorbeeld door knellende regels weg te nemen of geld ter beschikking te stellen. Zo vindt een omslag plaats van burgerparticipatie (burgers doen met de overheid mee) naar overheidsparticipatie (de overheid doet met burgers mee).

In experimenten met interactief beleid en bijvoorbeeld welzijn nieuwe stijl wordt zichtbaar dat overheid en burgers zoeken naar een onderlinge herpositionering in wat een productieve samenwerking zou kunnen worden. Wat zou daarin het ordenend principe kunnen zijn? Lange tijd waren dat kwetsbaarheid en het (vaak daaraan verbonden) belang en richtten we onze samenleving in als onderhandelend orgaan voor doelgroepen en belangengroepen. In het onderstaande kader schets ik een historie die anno nu op een kantelpunt lijkt te komen (het kan handig zijn om het kader eerst te lezen), waarbij we van doelgroepen en achterbannen naar een nieuwe entiteit gaan. Daarvoor stel ik “het publiek” voor, met als organiserend principe de gebeurtenis. Zo kan wat ik “publieksgestuurd beleid” noem ontstaan. Wat ik daarmee bedoel, zal ik naast het kader uiteenzetten.

In haar boek *Love, Hate and Welfare* gaat Froggett in op wat zij *beyond welfare* noemt.¹³ Ze onderzocht de relaties tussen gebruikers, professionals, managers en beleidsmarkers van maatschappelijke diensten in verschillende verzorgingsstaatarrangementen als *networked sites of experience* in stadia van 1) *old welfare*, 2) *no welfare* en 3) *mixed welfare*. In 1 en 2 bevinden “vernetwerkte ervaringsplaatsen” zich in de maatschappelijke instellingen en op de markt, elk met hun afgebakende takenpakketten, doelgroepen en bevoegdheden. Het werken met doelgroepen is circulair: er wordt op basis van eenvoudige categorieën (vaak overgenomen uit sociologisch onderzoek) verondersteld dat er een doelgroep is, dat die een vraag heeft en dat er dus aanbod moet worden gecreëerd om hem te bedienen, hetgeen de doelgroep als zodanig bevestigt. 1 en 2 kennen in hun netwerk alleen klant-leveranciersrelaties met de overheid of markt als initiatiefnemer.¹⁴ Eigenlijk is er nauwelijks sprake van een netwerk. In marketingtermen heet dit *one to one*;¹⁵ de

Mijn verkenning begint met de vraag: zijn doelgroepen dan wel achterbannen vooraf te identificeren? In 1992 introduceerde Beck de “risicosamenleving”.¹⁹ Hiermee doelde hij op het gegeven dat moderne systemen in hun door wetenschap en technologie gefaciliteerde eigen ontwikkeling en in hun onderlinge interacties een dusdanig hoge maatschappelijke complexiteit hebben gegenereerd, dat ze onhanteerbaar worden. Deze onhanteerbaarheid leidt tot risico's die grootschalige gevolgen kunnen hebben en de grenzen van het eigen systeem overschrijden. Een probleem in het bankwezen is zo bijvoorbeeld niet langer een probleem van het bankwezen alleen, maar dijt uit naar andere maatschappelijke systemen, zoals de zorg en zelfs de overheid – getuige de recente kredietcrisis. “Risico” is geen kwestie van door experts berekende kansen, maar een inherent kenmerk van deze tijd. Jasanoff verbindt deze notie van de risicosamenleving aan het begrip kwetsbaarheid.²⁰ Onze traditionele manier van risicoanalyse behandelt de mensen die een risico

¹² <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie-en-burgerschap/van-burgerparticipatie-naar-overheidsparticipatie>.

¹³ Froggett (2002) *Love, Hate and Welfare. Psychosocial approaches to policy and practice*, Bristol: The Policy Press.

¹⁴ Poorthuis (2009) Tussen potentieel en praktijk: onderzoekend bouwen met het netwerk als ordeningsprincipe, in: Smid & Rouwette (red.) *Ruimte maken voor onderzoekende professionaliteit. Onderzoekend handelen, handelend onderzoeken*, Assen: Van Gorcum.

¹⁵ Tietz, Morrison, Lüthje & Herstatt (2005) The process of user-innovation: A case study on user innovation in a consumer goods setting, in: *International Journal of Product Development Management*. 2 (321-338).

aanbieder wil met elke afnemer een intieme relatie aangaan. Als overheid en markt zich zo verhouden tot de consumenten van hun diensten, dan zijn deze laatste als producenten van de samenleving onzichtbaar; de oproep tot actief burgerschap is dan een loos gebaar of een uitnodiging tot een concurrentie die onmogelijk kan worden aangegaan. In 3 verschijnt de stakeholder als initiatiefnemer die gedreven is door het belang. Deze ruimte kan ontstaan wanneer overheid en/of markt terugtreden als dominante aanbieder(s) van maatschappelijke diensten of doelgroepen uitnodigen mee te denken (cliëntenraad, bewonerscommissie, focusgroep, ...) of mee te beslissen (interactieve beleidsvorming, open innovatie, ...). Ook wordt die ruimte ingenomen, bijvoorbeeld door initiatiefnemers met een projectidentiteit. Als ingrediënten van 3 produceren 1 en 2 een belangenbehartiging die reactief is te noemen: mensen komen in actie om een leemte kenbaar te maken of zelf op te vullen, waar overheid of markt dan wel of niet op reageren. In principe is reactief werken in een sociaal systeem niet uitzonderlijk. Integendeel, we komen allemaal voor en door elkaar in beweging. Het verschil van 3 met 1 en 2 is dat de beweging niet alleen door overheid of markt in gang wordt gezet, maar ook door particuliere initiatieven van individuen of het maatschappelijk middenveld. In principe wordt de concurrentie om de zorg voor elkaar daardoor groter en het speelveld complexer. Omdat we in Nederland op dit moment geen 1 of 2 situatie hebben, kunnen we veronderstellen dat onze verzorgingsstaat een mengvorm heeft. Daar zijn enkele kanttekeningen bij te plaatsen. Wanneer we het handelen uit eigen (groeps)belangen als uitgangspunt voor beleid(sevaluatie) nemen, dan moeten we er rekening mee houden dat “het belang” te eng is om de hele sociale realiteit mee te beschrijven. Bovendien impliceert 3 het idee van concurrentie en nodigt de complexiteit van het systeem uit tot een vertegenwoordigermodel met een hoog poldergehalte: oude of nieuwe zuilen, politieke partijen, cliëntenraden, wijk-comités, medezeggenschapsraden, branche- en koepelorganisaties, vakbonden, ondernemingsraden, patiëntenverenigingen; de lijst met overlegpartners is eindeloos. Tot slot bestaat het reële gevaar van *tokenism*: het in een systeem opnemen van een enkele vertegenwoordiger van een minderheidsgroep om te laten zien dat je een inclusief systeem bent, zonder die groep een

lopen als passieve eenheden in de ontwikkeling van mogelijk desastreuze gebeurtenissen. In een poging een inschatting van relevante hulp te maken, wordt de bevolking vaak ingedeeld in groepen (bijvoorbeeld “meest vatbaar voor”, “maximaal blootgesteld aan”, “genetisch voorbestemd om te”, “kinderen” en “vrouwen”) die elk verondersteld worden op hun eigen manier geraakt te worden door het gevaar in kwestie. Vaak liggen aan de toekenning van het predicaat “risicogroep” biologische en psychische indicatoren ten grondslag. Zo wordt telkens geprobeerd om groepen vooraf te definiëren op grond van hun verwachte kwetsbaarheid. De individuele ervaring wordt ondergeschikt gemaakt aan de kenmerken van de risicogroep; verschillen binnen groepen (veroorzaakt door sociaaleconomische factoren, plaats, tijd, sociale verbondenheid) worden eruit gefilterd en het individu wordt gereduceerd tot een statische representatie. Elders heb ik deze weg van beleid maken een *a priori* doelgroepenanalyse genoemd en heb ik gepleit voor een *a posteriori* analyse van publieken.²¹ Deze laatste analyse gaat niet uit van stabiele kenmerken die vooraf identificeerbaar zijn, maar van situatiegebonden kenmerken die pas zichtbaar worden als of doordat de situatie zich voordoet. Een voorbeeld: als een sociaal kwetsbare persoon (onderwerp van beleid) een kind uit het water redt, dan verandert deze van begunstigde naar held doordat zich een gebeurtenis voordoet waarin dit kan. Andersom kan ook: als grote groepen spaarders hun geld zien verdwijnen, dan veranderen ze van financieel zelfredzame personen (actieve burgers volgens de neoliberale opvatting) in een doelgroep van overheidsbijstand. Door de risicosamenleving zijn gebeurtenissen niet alleen onvoorspelbaar, maar brengen ze ook dusdanig complexe kettingreacties teweeg, dat we vooraf niet kunnen voorspellen wie erdoor getroffen worden; dat moet een *a posteriori* publieksanalyse uitwijzen. Een dergelijke analyse gaat dus over een publiek. “Publiek” is hier een vertaling van “public” en slaat op het openbare (het Nederlands kent deze betekenis alleen in de vorm van het bijvoeglijk naamwoord: de publieke zaak of publieke middelen). Een publiek ontstaat naar aanleiding van een voorval waar de bestaande structuren en systemen geen adequaat antwoord op kunnen geven; als verzameling van mensen die getroffen zijn door

¹⁹ Beck (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage.

²⁰ Jasanoff (2003) *Technologies of Humility: Citizen Participation in Governing Science*, in: *Minerva*, 41 (223-244).

²¹ Basten (2010) *Researching Publics*, in: In 't Veld (ed.) *Knowledge Democracy. Consequences for Science, Politics and Media*, Heidelberg: Springer.

stem te geven in belangrijke aangelegenheden. Wat we in feite waarnemen, is het verschijnen van nieuwe systeemwerelden die, zoals Habermas stelt,¹⁶ de leefwereld van mensen koloniseert. Daar horen weer legitimerende discoursen bij met hun eigen in- en uitsluitingstrategieën. Die systeemwereld hebben we nodig om voor de samenleving in haar algemeenheid een mate van rechtvaardigheid te garanderen, bijvoorbeeld in het oplossen van geschillen (de rechtbank), het bieden van toegang tot een gezond leven (de zorg) en het openen van deuren naar een zelfstandig en rijk bestaan (onderwijs). Dat de systemen niet altijd optimaal functioneren, wil niet zeggen dat we zonder ze een beter bestaan hebben. De leefwereld is niet vanzelf een prettige plek om te vertoeven en soms is ingrijpen noodzakelijk. De crux zit hem in de kolonisatie: systemen zijn niet alleen op afstand beschikbaar, ze komen ook ongevraagd naar je toe. Systeem- en leefwereld hebben waardeoriëntaties die onderling strijdig kunnen zijn. Zo staat de oriëntatie op het hervinden van zelfstandigheid van cliënten op gespannen voet met de legitimiteit van zorgsystemen. Daarnaast is er een verschil in schaal, dat polariseert tussen intimiteit en anonimiteit, communicatie als uitwisselen en als zenden-ontvangen. 3 probeert dit op te vangen door schakels tussen de periferie en het centrum te creëren, bijvoorbeeld in de vorm van belangengroepen. Weer in marketingtermen heet dit *one to few*.¹⁷ Het risico bestaat echter dat de schakels onderling gaan concurreren en er een krachtenveld ontstaat dat er alleen voor zichzelf is en niet meer voor de leefwereld (bijvoorbeeld milieuorganisaties die uit dezelfde vijver van aanhang, leden en middelen vissen). Er ontstaat dan een vorm van geïnstitutionaliseerd burgerschap als onderdeel van de systeemwereld waarmee de overheid onderhandelt over beleid, met als inzet het wel of niet doorgeven van dat beleid naar de eigen achterban. Want ging het in 1 en 2 nog om doelgroepen, in 3 hebben we te maken met achterbannen. Netwerken worden complexer en er zijn vormen van samenwerking tussen overheid en burgers op het niveau van de systeemwereld, zoals interactieve beleidsvorming, waarin burgers worden uitgenodigd deel te nemen aan beleidsvormende processen. De uitkomsten van experimenten hierin zijn nogal teleurstellend.¹⁸ Volgens Froggett zijn er signalen die duiden op een situatie van *beyond welfare* als volgende fase.

het voorval bereidt het publiek actief nieuwe structuren en systemen voor.²² Publieken emergeren uit complexe situaties. Deze worden bij uitstek gekenmerkt door het ontbreken van een centrale intelligentie. De huidige samenleving heeft als risicosamenleving altijd als geheel de kans om getroffen te worden door een ramp; het gaat niet meer om vooraf identificeerbare groepen met een verhoogde kans. In feite is de hele samenleving potentieel publiek; de financiële crisis raakte ons allemaal, niet de doelgroep “mensen met een genetisch bepaalde predispositie tot financiële malaise”, voor zover die al bestaat. Vaker echter zien we dat sommige groepen wel en andere groepen niet getroffen worden door een gebeurtenis en dat binnen een getroffen groep, een publiek, op verschillende manieren gedacht wordt over de herkomst van de gebeurtenis, het belang ervan en de richting voor de oplossing. Om bij de kredietcrisis te blijven: binnen de groep getroffen spaarders werden de oorzaak van de crisis (de manier waarop het bankwezen werkt, de eigen behoefte om snel en eenvoudig geld te vermeerderen) en de oplossing (wel of geen overheidsingrijpen in overname en toezicht, consumentenactie) verschillend gepercipieerd. Een publiek heeft een eigen logica en die is niet altijd intern consistent. Pas na de gebeurtenis kunnen we analyseren hoe het publiek eruit ziet en welke behoeften, vragen en mogelijkheden het publiek heeft. Beleid zou moeten gaan over degenen die het betreft – of beter: degenen die getroffen zijn – en hun logica stuurt het beleid aan binnen de kaders van onze rechtsstaat. Onderdeel van de beleids-cyclus is dan het identificeren en ondersteunen van publieken. Om dit goed te kunnen doen, is narratief onderzoek nodig om betrokkenheid te identificeren, te duiden en in netwerken aan elkaar te verbinden. Op een collectief niveau is de narratieve waarheid, in tegenstelling tot een historische, feitelijk aanwijsbare waarheid, het onderwerp van analyse om te kunnen duiden hoe mensen betekenis geven aan de oorsprong van een (problematische) gebeurtenis en (dito) gevolgen. Een narratieve analyse laat zien waar mensen zich echt bij betrokken voelen; betrokken genoeg om zich ook in te spannen voor het verbeteren van de situatie. Een narratieve analyse van maatschappelijke vraagstukken legt met andere woorden de logica achter de energieke samenleving bloot. Het is deze logica die volgens mij de motor is achter wat Froggett *beyond welfare* noemt.

¹⁶ Habermas (1968) *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

¹⁷ Tietz et al. (2005).

¹⁸ Enthoven (2005) Representatief en participatief. Een tussenbalans na 10 jaar interactief besturen, in: *Bestuurskunde*, March 2005, no 2, Chicago, Aldine Publishing Company.

²² Dewey (1927) *The Public and its problems*, Swallow Press.

Net als zij vind ik het moeilijk om in de zwakke signalen ervan patronen te vinden die duiden op meer dan louter incidenten of uitzonderingen, op een opkomende trend. Om deze logica toch onderzoekbaar te maken, gebruik ik twee *sensitizing concepts*²³ in mijn eigen verkenning. Een sensitizing concept is een middel om het nieuwe en onbekende te interpreteren door te werken met voorlopige definities die als hypothese aan de empirie voorgelegd kunnen worden en die telkens aangepast kunnen worden al naar gelang de empirie daar om vraagt. Mijn sensitizing concepts zijn civiele bestuurskunde en *researching publics*.

De onderzoekende samenleving

Voor een initiatiefnemer zijn er in een samenleving waarin risico's gedemocratiseerd zijn en kwetsbaarheid telkens opnieuw en van binnenuit bepaald moet worden op voorhand geen aangewezen partijen om mee samen te werken. Het is immers de gebeurtenis die een eigen publiek genereert. Een stroom aan ogenschijnlijk opzichzelfstaande gebeurtenissen kan voor degene die er getuige van is betekenis krijgen wanneer diegene verbanden tussen de gebeurtenissen legt. Narratief onderzoek legt die verbanden bloot en vertaalt ze op een bovenindividueel niveau naar een publiekslogica. De aldus ontstane logica kan aanleiding zijn om (anders) te handelen. Deelname aan elkaars initiatieven tot (voorbereiding op) handelen kan op uitnodiging tot stand komen, maar ook uit betrokkenheid bij de gebeurtenissen waar die logica uit voortkomt. Een dergelijk endogene impuls tot handelen bij burgers hoort bij wat ik elders civiele bestuurskunde heb genoemd.²⁴ Met dit begrip onderzoek ik wat de mogelijkheden zijn voor een nieuwe vorm van besturen, een vorm die recht doet aan het gegeven dat overheden en burgers deel uitmaken van een en dezelfde samenleving.

Globaal gesproken verwijst civiele bestuurskunde naar alle vormen van openbaar bestuur die niet door de overheid in gang gezet zijn, maar door de burgers. In die zin wijkt het dus af van interactief bestuur, waarbij de overheid burgers uitnodigt. Civiele bestuurskunde sluit niet uit dat de overheid in een latere fase betrokken raakt, al dan niet op eigen initiatief, maar gaat in eerste instantie uit van de burgers. Zij kunnen initiatieven nemen op bijvoorbeeld sociaal-cultureel, economisch of ideologisch vlak. Zodra deze initiatieven betrekking hebben op een publiek belang, zowel in fysieke als sociale, culturele, discursieve of economische betekenis, spreek ik van civiele bestuurskunde. Op basis van theorieën over burgerschap, regels en wetten, zelforganisatie, open/gesloten gemeenschappen en het publiek kwam ik tot de volgende voorlopige definitie:

Civiele bestuurskunde is datgene wat een persoon of groep doet wanneer:

- *ze geen sturing vanuit de overheid ervaart [endogeen karakter]*
- *en toch niet toevalligerwijs tot een resultaat komt [zelforganisatie]*
- *waarmee ze in een haar ogen publiek belang wil dienen [geen gesloten gemeenschap];*
- *de wens de maatschappij te verbeteren voortkomt uit variabele en culturele tolerantiewaarden [persoonlijk geraakt zijn met erkenning voor het eigene van de ander];*
- *als inherent maatschappelijk verschijnsel de overheid een van de variabelen is in het denken en handelen van de civiele bestuurder [wetgeving],*
- *die als domeindeskundige optreedt (waarbij de kennis over dat domein varieert tussen louter eigen ervaring en een uitbreiding daarvan met kennis uit theorie en professionele praktijk) en daarmee bijdraagt aan het lerend vermogen van de samenleving [publiek en leren].*

Civiele bestuurskunde en publieken hangen in die zin samen, dat de laatste een omgeving kunnen bieden aan die eerste: het publiek als leer- en experimenteromgeving waarin overheid en burgers nieuwe rollen verkennen en nieuwe opdrachten aanvaarden. Zo'n omgeving bevordert wederkerig leren wanneer mensen er niet vanuit enkelvoudige expertises, belangen of leerbehoeften aan deelnemen, maar wanneer zij voor elkaar als expert optreden. Door mee te doen aan de a posteriori, narratieve analyse van hun kwetsbaarheid (onderzoekende publieken of *researching publics*) kunnen gewone burgers wellicht hun status als actieve actoren herwinnen in plaats van de ongedifferentieerde objecten van weer een ander expertdiscours te blijven.²⁵ Narratieve analyse is daar een geschikte methodiek voor. Dit onderzoek begint niet zozeer bij wat de onderzoeker of diens opdrachtgever wil

²³ Blumer (1954) What is Wrong with Social Theory? in: *American Sociological Review*, 18, (3-10).

²⁴ Basten (2010) Civiele bestuurskunde, in: Van der Heijden (red.) *Combineer wat je hebt. Duurzaamheid door het verbinden van maatschappelijke functies*, Academische Uitgeverij Eburon.

²⁵ Jasanoff (2003).

weten, maar bij wat betrokkenen willen vertellen als hen gevraagd wordt naar wat het voorval voor hen betekent. Die betekenis moet leidend zijn voor het vervolg. Dit biedt ruimte voor alle betrokkenen om coproducten van kennis, beleid en de samenleving te zijn.

Als we nu door de concepten van civiele bestuurskunde en researching publics naar de NVDNM kijken, zijn we dan in staat om wat zich daar als zoekende activiteiten afspeelden te zien als het zich vormen van een publiek dat haar eigen onderzoekend vermogen verkent en ontwikkelt? Ik denk het wel en om daar een handelingsperspectief aan te verbinden, kunnen de volgende vragen behulpzaam zijn:²⁶

- frame analyse: hoe worden de issues verwoord en gedefinieerd? Wat valt binnen en buiten de begrenzing van de probleemdefinitie?
- kwetsbaarheid: wie wordt hoe geraakt door het probleem?
- distributie: hoe kritisch zijn we als het gaat over de consequenties van nieuwe technologieën en wie is betrokken in de besluitvorming over hun distributie?
- leren: wat zijn we bereid te leren? Tot op welke hoogte willen we de wereld buiten onze eigen institutionele context, paradigma's en belangen werkelijk begrijpen? Zien we manieren om als samenleving te reflecteren op onze ervaringen en kunnen we de dubbelzinnigheden daarin accepteren, misschien zelfs wel vertalen in nieuwe alternatieven?

²⁶ Naar Jasanoff (2003).

Reculer pour mieux sauter

Speelse verkenningen rond het fenomeen “nieuwe macht”

King Wullur

Mixed feelings

De hoge verwachtingen die ik koesterde bij de NVDNM hebben bij mijzelf tot heftige interne worstelingen geleid. Eerst worden het aangewakkerde enthousiasme, het grenzeloze optimisme en de energieke actiebereidheid getemperd door twijfels. Opkomende vragen als “wat is nieuw?” en “worden we daar blij mee?” worden vervolgens overschreeuwd door optimistische rationalisaties en de druk om het gezellig te houden. Het toch opkomende gevoel van teleurstelling wordt tenslotte door mezelf met dodelijke relativeringen onder het kleed geschoven. Een fascinerend patroon van gebeurtenissen dat mij als structural consultant die altijd nieuwsgierig is naar het “waarom wij doen wat wij doen” prikkelt. Een speelse verkenning brengt me snel tot een eenvoudig model. Door de twee cruciale vragen “wat is nieuw” en “worden we daar blij mee” met elkaar te kruisen, ontstaat het kwadrant “Nieuw & Blij.” Het is snel duidelijk dat dit als denkkader handig is om allerlei initiatieven snel te positioneren, verder te onderzoeken en daarover gericht met elkaar te spreken. Maar gaandeweg komen de contouren van iets verrassends in beeld.

Nieuw en blij

Maar eerst het vanzelfsprekende.²⁷ De rijke oogst aan vernieuwende initiatieven tijdens de NVDNM is zonder twijfel hartverwarmend. Deze initiatieven zijn cruciaal voor de beweging naar meer duurzaamheid en net zo belangrijk als het streven om snel en grondig af te rekenen met allerlei vormen van oude macht. De meeste van deze issues passen keurig in het “Nieuw & Blij”-model.

De vier kwadranten in het kort:

1. vernieuwende initiatieven waar we echt blij van worden (“nieuw & blij”) zijn op 12-12-12 uitgebreid aan bod gekomen. Natuurlijk moeten we ze verder oppakken, werkend maken en zo mogelijk opschalen.
2. bestaande aanpak en werkwijzen die bewezen hebben goed te werken (“niet nieuw, wel blij”). Deze moeten we koesteren en zo nodig afstoffen, omdat ze anders naar de achtergrond verdwijnen.
3. bestaande, gevestigde praktijken waar we niet meer blij van worden (“niet nieuw & niet blij”). Je zou kunnen zeggen dat het hier om de oude macht gaat. Deze manieren van werken zijn hoognodig aan vervanging toe, maar het afbouwen of transformeren zal waarschijnlijk op grote tegenstand stuiten.
4. het kwadrant “nieuw, maar niet blij” staat voor vernieuwende en vaak aanstekelijke ideeën en initiatieven, die niet zo blij-makend blijken te zijn dan eerder verwacht. Hier moeten we alert op zijn, ons constructief opstellen, maar wel kritisch blijven en niet te snel meelopen.²⁸

²⁷ Noblit & Hare 1988: “make the obvious obvious, the hidden obvious and the obvious dubious.”

²⁸ Het filmpje “how to start a movement” van Derek Sivers is populair en erg aanstekelijk, maar in plaats van kritiekloos meelopen vanuit een negatieve drijfveer (geen achterblijver te willen zijn), kan je ook positief en overtuigd volgen en constructief meebewegen.

Ongewis

Hoe handig en elegant dit model ook mag zijn, de vier kwadranten zijn in feite open deuren.²⁹ Veel interessanter is het stukje “ongewis” in het midden van de vier kwadranten, want hier gaat het om zaken die nog niet bij de omringende kwadranten passen, zoals onoplosbare dilemma’s, gewetensvragen en taaie vraagstukken, issues waarvoor wij geen adequate oplossing hebben. Omdat het niet prettig is om onze feilbaarheid toe te moeten geven, zijn wij geneigd zaken die dit aan de kaak stellen onder het kleed weg te moffelen.³⁰

Van een andere orde zijn nieuwe, verse ingevingen, onrijpe ideeën en prille initiatieven. Deze zijn ongewis, omdat ze zelf nog niet aannemelijk kunnen maken dat ze van waarde kunnen zijn. Met verouderde denkkaders zijn dergelijke vernieuwende impulsen lastig te beoordelen. De kans is groot dat ze over het hoofd worden gezien en in de kiem gesmoord raken.

Het ongewisse moet je wel zien.³¹ Daarvoor is het noodzakelijk dat je erkent dat “je het (nog) niet weet” (en daarvoor is moed nodig). Anders houd je jezelf voor dat de issues bij de andere kwadranten horen.

Reculer pour mieux sauter

Erkennen dat je het niet weet opent de deur naar verder onderzoek³² met de bedoeling het issue in kwestie uit het ongewisse te halen en vervolgens met stelligheid in het juiste kwadrant te plaatsen. Het ongewisse wordt zo een waardevolle plek³³ om te *reculer pour mieux sauter* (een stapje terug om beter te kunnen springen). Het ongewisse als broedplaats, sleutel, ... voor nieuwe macht.

²⁹ Behoort dus tot *business as usual*, wat niet wegneemt dat hier heel veel te doen is. Dit model is een aanzet voor een nieuwe aanpak.

³⁰ Veel negatieve drijfveren kunnen hier in het spel zijn. De neiging om “jezelf voor de gek te houden” is erg krachtig en deels verborgen. Te beschouwen als vormen van “oude macht”, hardnekkige slechte gewoontes.

³¹ Het vakje ongewis heeft de vorm van een tekening uit *Le Petit Prince* (“dit is geen hoed, maar een slang die een olifant heeft verslonden”). Direct betrokkenen weten vaak wat ze wegstoppen of wat genegeerd wordt.

³² King Wullur & Lidwien Reyn LvDO 2008 artikel: “inconvenient questions” als instrument om te leren voor duurzame ontwikkeling.

³³ Associaties met doofpot, Pandora-doos, mystery-box, schatkist zijn overigens waardevol omdat ze de behorende perspectieven duiden.

Technology and the “New Power”

Katrin Geske

It might sound obvious to state that today's society is permeated by technologies. Daily we are using computers, mobiles, cars, microwaves, and the internet. Surely, people have made use of tools and other artificially produced devices for thousands of years. We are adopting techniques necessary to handle technologies, such as using a keyboard, much quicker than we often realize. So could we not say that humans are indeed technological beings, dependent on the devices they construct? At some time, a rock was sharpened to hunt down game, at another time a car was constructed for transportation. If technology is really so central to our social interactions, why don't we talk about it more often? We do not simply integrate technology in our daily routines without it having an effect on our reality. When we reflect upon our actions we often do not recognize the technology we are in interaction with. This is not because much technology has simply faded into the background (think of software on an ATM-machine or embedded CPUs), but because it is no longer consciously recognizable (as for instance the delicate line that makes the internet a “free” and “shapeable” technology). Technology is not only an obvious part of our daily interaction that should be made obvious; on many levels our interaction with technology, the influence it has on us and the influence we have on its materialization are highly complex.³⁴ It shapes our reality, consciously and unconsciously. And many aspects that we consider as obvious are everything but obvious as will be shown.

The NVDNM is a good example to support these claims and to demonstrate how technology is interwoven within a social movement, influencing its set-up remarkably. First of all, I will tackle the question “what is technology?” Secondly, a brief demonstration is given concerning the obvious connections between the NVDNM and technology. And thirdly, I will analyze these relations and the effect they have on the “New Power.” These insights will show the reader how an understanding of technology contributes to a better grasp of the “New Power.”

What is technology?

Defining “technology” (or *techniek* in Dutch) is not as easily done as one might expect. Technology can be anything artificially built by humans, helping to improve or simplify a daily routine or process. This wide definition is, however, not commonly used. In the English Oxford Dictionary (EOD) we find three ways of approaching the term: very broadly, technology is here defined as “the application of scientific knowledge for practical purposes, especially in industry,” but also two narrow approaches are given: “machinery and devices developed from scientific knowledge” and “the branch of knowledge dealing with engineering or applied sciences.”³⁵ Often, technology is degraded as applied scientific knowledge, thereby forgetting that the theoretical design of any device is greatly deviating from its final result and use.³⁶ Theoretically, the internet is a technology exactly in the sense of the EOD definition: a group of academics got together, applied their scientific knowledge and together developed the crucial technology packet switching; it opened the possibility that different computers could communicate. Later, other academics developed so-called protocols (e.g. http) in order to make the connection of different computer types possible and the foundation for the internet was made. However, I want to argue that the internet is not only a technology because it is to its greatest part physical (just think of the numbers of submarine and land-line cables or the server-farms – it can most surely not be put in a box); but rather because the internet is shaped by the social surroundings which integrate it within their contexts. It is made of its users, their interactions and contributions. In order to distinguish it from plain technology, the concept of “new media” was introduced. This term, however, seems to obscure the internet's technological nature. Every technology is more than its materiality and I therefore think the EOD definition misses the most important point: the social nature of technology that cannot only be found in the example of the internet.

³⁴ Peter-Paul Verbeek, *Moralizing Technology : Understanding and Designing the Morality of Things* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 2011); Nelly Oudshoorn and T. J. Pinch, *How Users Matter : The Co-Construction of Users and Technology* (Cambridge (Mass.) [etc.]: The MIT Press, 2003).

³⁵ <http://oxforddictionaries.com/definition/english/technology?q=technology> [03-02-2013].

³⁶ For more on the subject see for instance: B. Latour, *Science in Action : How to Follow Scientists and Engineers through Society* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987).

My main argument is that no technology is simply imposed upon its users, but rather that it changes throughout time and by interaction – a concept that is usually called co-construction. The internet should in this respect be considered as the most extreme example of the way a technology is interwoven with the action of its users. Technologies are tools made by and for the use of humans and they have no use, no effect and no meaning if they are not integrated in a social interaction.

Why go through all this trouble of defining a term? When testing and applying a theoretical approach, it is of the utmost importance to demonstrate the thoughts and concepts accompanying it. When I continue using the term “technology” my readers should understand that I apply a very broad definition. To demonstrate this position with another example: The same car (let’s take an old Opel Corsa) will get a very different meaning and usage when driven in Amsterdam or somewhere on the countryside in India. While for the former owner it might be an old, plain vehicle that is expensive in use and should be replaced soon, the latter owner very likely had a rise in social status and is probably using the car intensively in respect to freight and people transportation. Therefore, I consider technology as more than simply tools and devices but rather as an important factor shaping a society, and in return, being shaped by the particularities of the society it is used by.

Obvious connections between the NVDNM and technology

Yet, why are these theories on technology in any respect important for analyzing the NVDNM? Reflecting on the event, every participant might remember that ahead of the NVDNM, great importance was given to the online-presence of the event. It was the aim to be visible on all online platforms. Also, the potential for being future-oriented and sustainable by aiming towards a paperless event was greatly stressed. What is this drive of connecting a group that is calling itself “The New Power” with the so called “New Media”?

One might argue that using new media is a way of looking modern and progressive. Everybody who wants to change something nowadays is relying on the new media, but when taking a closer look nothing is new and fancy about it. Reflecting on the actual event of the NVDNM this prejudice could – at least at first glance – be confirmed: although presenting fancy screens and set-ups, the event itself was rather conservative regarding technology. The building did not offer wireless internet, paper and other tangible objects were used and at the stands often non-technical concepts and ideas of sustainability were presented (as for instance plastic ducks, paper trees, chocolate money). Additionally, most participants were not engaged with their mobile devices; technology did at least not catch the eye and did not dominate inter-human interactions as it sometimes does in other public spaces (a couple being busy with their smartphones). Technologies melted in the background during the NVDNM even when used for presentations. So maybe the emphasis on “New Media” and fancy technological developments was indeed only a way of stressing progressiveness and served primarily as a demarcation of the “old” and “new” power? Maybe analyzing technology and its relation to “New Power” has no real meaning after all? As will be shown it would be too early to draw such a hasty conclusion.

Less obvious connections between technology and the “New Power”

But what can such simple observations during the NVDNM really tell us about the interaction of an entire network, a sector, concerned with sustainability? When one takes a closer look at the projects that were present at the conference, a much more interesting correlation is to be found. Although the greatest part of the participants was indeed busy interacting verbally, trying to expand their own network, the projects that were present had an undeniable connection with technology that can be described on two levels. On the one hand, a number of projects were directly concerned with promoting “hand-on” sustainable technologies; on the other hand, all projects I personally got in contact with were dependent on the internet as their major source of promotion and communication.

Let us take a closer look at the first level. A number of projects present at the NVDNM had technology as their core-business. The objectives of these projects were the promotion of sustainable technologies (for instance electric cars) and technologies that support sustainability (e.g. sustainable recycling solutions for large events). None of the people I spoke with actually invented or built these technologies: the companies and entrepreneurs gathered and brought together existing products, bundled them and made them public, sometimes helping to find funding for good ideas. The enterprises were in many respects representatives of a service sector.

Coming to the second level, linking the “New Power” to technology: there was no exception, whether I talked to an artist, a promoter of sustainable technology, or an educational initiative. Every single one of them made extensive use of technology, especially the internet. They bundled information, shared it, made it public, taught it. These enterprises were mostly platforms for sustainability, promoting their owners’ concepts and ideas. Whether it was YouTube, an own website or a stand-alone web-application, everybody was relying on the technology of the internet. It was and still is their primary way of acquiring costumers, communicating and spreading their own ideas or promoting those of others. It is the possibility to have a multi-channelled, (inter)national, quickly updatable channel of communication that makes this technology so useful for their purposes.

The importance of technology for the “New Power”

This shows that there is indeed a profound connection between technologies and the “New Power”. We can now ask ourselves why this relation exists in the first place. While the first level (“hand-on” technology) is easily explained, the second will need more attention. Having technology as business within the sustainability sector is not surprising. Many see the only way of keeping living standards high whilst saving the environment, after all, in further technological developments that could relieve, save and ideally restore nature. Yet, how is the second level to be explained? Why is the “New Power” so much entangled with the “New Media”? One explanation hereby suggests itself: it is a question of money. As Julien Haffmans describes, government funds that finance sustainability projects are being cut. This implies that people, who want to promote sustainable technology or other ideas, either have to find new financiers or have to make extensive use of the possibilities offered by supporting technologies. The entrepreneurs at the NVDNM do not have the funds for large advertisement campaigns; so networking within the “New Power” and within other communities is crucial. Using the internet offers exactly this possibility and makes their effort visible. We might conclude that the sector is forced to work efficiently and technologies offer the possibility to do so.

As suggested at the beginning, I understand technologies as a complex social co-construction. To what extent is this extensive use of the internet reflected in the processes of the “New Power”? A few central aspects of the internet are its rapid pace of change, its decentralized nature and its overwhelming amount of information as well as the ideals and hopes that are often connected with it. Also, a general insecurity concerning the reliability of its content is always at hand. Does the “New Power” recognize itself in this description? It is a diverse and decentralized network that is connected by a great number of different projects and ideas that all work towards the ideal of a sustainable world. Yet, this is often the only common aspect. This diversity – which contributes to a great variety of approaches – makes it sometimes hard to distinguish serious from less reliable projects – a circumstance that is also connected to the quickly changing knowledge and opinion on sustainability. Is this a simple analogy of the “New Power” with the internet or maybe just a description of the modern world? No, it goes much further than that! The necessity to rely upon the internet is reflected in the entire set-up of the network. Without understanding this technology the nature of the “New Power” cannot be grasped. The “New Power” can be compared to the internet because it has been shaped by its possibilities and limits. And the network is also contributing to this technology by being visible – in the social media, by publicizing online, and by provoking discussions, et cetera.

And finally, something else can be learned when considering the extensive use of technologies: The “New Power” should be considered an elite sector! Firstly, it is only accessible for those who have the funds. Secondly, even if information technology might be provided by schools and other public institutions, and prices for these services continue to decrease, it is still – in many respects – a sealed sector for those who have not learned how to use it to their benefit. This imbalance is usually referred to as “Digital Divide.” NME (Nature and Environment Education) is therefore a central process to overcome this elite orientation. Integrating education for turning the internet towards the users’ benefit should constantly be supported. However, at the moment this elite character is part of the “New Power” – another strong indication that it is shaped by the internet: Only a few and privileged can turn this technology to their own benefit.

This very brief analysis hopefully stimulates some further considerations concerning the role of technology within the sustainability sector. In my opinion, the “New Power” is much more influenced by and interwoven with technology than most are aware of. The network is shaped by the technology it is depending on. Being aware of this fact makes it possible to intervene and make the co-construction a conscious process. Thinking and reflecting upon the way we integrate and interact with technology

may also help overcome prejudice such as the one mentioned above (using new media simply to be perceived as progressive and to demarcate oneself from the “old” power, independent of its usefulness). Personally, I think the “New Power”, although being a loose network with many different interests, is to a great extent defined by its interrelation with technology, by the possibilities that are opened up and by the limitations it imposes

Complexiteiten van de nieuwe Macht

Albert Cath

In dit essay tracht ik het NVDNM evenement te begrijpen aan de hand van een complexiteitskader. Duurzame ontwikkeling is immers bij uitstek een complex vraagstuk en dat betekent onder andere dat oorzaak-gevolgrelaties verweven in elkaar raken en een non-lineair karakter krijgen. Dit levert een beeld op van fundamentele onvoorspelbaarheid, onkenbaarheid en onmaakbaarheid. Zowel de ecologische als de sociaal-culturele dimensie is complex en daarmee verbonden: het leven, en dat staat centraal bij duurzame ontwikkeling, is fysisch, biologisch en antropologisch. En dient dan ook niet gescheiden bestudeerd te worden, zoals nu nog veelal gebruikelijk is (Morin 2008).

Op 12 december 2012 presenteerde de Nieuwe Macht zich in een discotheek in Bunnik. Als oppositie – zo werd ook meteen duidelijk gemaakt – tegen de Oude Macht. Een oude macht die zich dan laat representeren als het fossiele expressionisme, het model van cradle to grave productie en consumptie. Daar staat een ander model tegenover, duurzame ontwikkeling ofwel cradle to cradle en recent gepresenteerd als de circulaire economie. In de Hegeliaanse cyclus van these-antithese-synthese dient dan een dergelijke dichotomie zich via een historisch proces en strijd op te lossen in een nieuw paradigma. Eén ding is zeker: een dergelijke tweedeling ontkent de inherente complexiteit van het vraagstuk en beperkt zich daarmee tot het paradigma van het Simplisme (Morin 2008/1999/2012; Bauman 1991).

Maar laten we eerst nog eens luisteren naar wat de Oude Macht ons te vertellen heeft:

“E.ON is niet de enige: ook GDF Suez, de eigenaar van Electrabel, en RWE Essent bouwen nieuwe kolencentrales in Nederland. Samen investeren de energieproducenten meer dan vijf miljard in de drie centrales, die ten minste veertig jaar moeten gaan draaien. Een vreemde gewaarwording, zoveel kolen in een tijd waarin bijna iedereen de mond vol heeft over duurzaamheid. Wat dat betreft heeft Nederland weinig om over op te scheppen: hier wordt slechts 4,3 procent van de energie uit groene bronnen opgewekt, veel minder dan in de rest van Europa. Het huidige kabinet wil in 2020 naar zestien procent duurzame energie. Maar hoe is zo’n sprong mogelijk als we nu drie nieuwe kolencentrales krijgen? Er zou toch een ‘energietransitie’ komen? Waar blijven de windmolens? In de energiesector wordt bij zo’n vraag standaard naar de overheid gewezen: die heeft de afgelopen decennia jobbeleid gevoerd, waardoor groene energie niet van de grond komt. Het ontbrak de overheid niet alleen aan visie en durf, ze is ook nog eens incompetent. Maar is dat wel waar? Uit maandenlang onderzoek en tientallen gesprekken met deskundigen en sleutelfiguren in de sector rijst een heel ander beeld op. De rijksoverheid heeft wel degelijk succesvol energiebeleid gevoerd, dat beleid was alleen niet gericht op een groene energievoorziening. Er werd wel lippendienst bewezen aan ‘duurzaam’: er waren transitiewerkgroepen en vergezichten. Maar in feite zijn slechts twee keuzes helder gemaakt: één voor gas, en één voor goedkope elektriciteit. Beide keuzes zijn onder grote druk gemaakt: ze werden afgedwongen door de gasbelangen en door een jarenlange lobby van de energie-intensieve industrie. Dit is de geschiedenis van een land dat hard op weg is het meest fossiele van West-Europa te worden.”³⁷

Als ik bovenstaand relaas op mij in laat werken, dringt zich een paradoxale werkelijkheid aan mij op: terwijl met verve op de NVDNM duurzame ontwikkeling in al haar verschijningsvormen op de voorgrond wordt geplaatst, lijkt elders, op de achtergrond, het fossiele expressionisme een ware triomftocht te zijn begonnen mede door een “nieuw” fenomeen: schaliegas.

David en Goliath?

In dit licht bekeken doemt de vraag op hoe ik De Nieuwe Macht moet beschouwen. David tegen Goliath? Kaïn en Abel? Twee machten die niet in een ruimte passen zonder elkaar de schedel in te slaan? Of is er meer aan de hand? In elk geval een pleidooi voor het opzetten van een complexiteitsbril en voorbij de dilemma’s en dichotomie, de Hegeliaanse cyclus these-antithese-synthese te gaan.

³⁷ Heilbron, Mommers, Muntz & De Zeeuw (2013) Onderzoeksdossier: *Land van gas en kolen; Nog een eeuw fossiel*; De Groene Amsterdammer, 24 januari 2013.

Laat ik een poging wagen de NVDNM in een complexiteitsperspectief te plaatsen aan de hand van een eerdere exercitie waaraan ik deelnam: *De Matrix, een interdisciplinaire zoektocht naar samenhangende handelingsperspectieven om Nederland klimaatbestendig te maken*.³⁸

Aggregatieniveau doet ertoe

Uitgangspunt daarbij is het complexiteitsmotto van de Franse denker Edgar Morin: “scheid niet dwingend dat wat natuurlijk verbonden is, en verenig niet dwingend dat wat natuurlijk gescheiden is.” Scheid dus niet dwingend de verschillende framings van het duurzaamheidsdebat, zoals “het is een milieuprobleem” of “het is juist een energieprobleem” en daaraan verbonden handelingsperspectieven. En verbind niet dwingend verschillende aggregatieniveaus waarop je handelt: macro, meso en micro. Wat waar is in een deelsysteem, is niet altijd waar op systeemniveau (holisme). Morin wijst erop dat kennis op systeemniveau niet voldoende verklaart, omdat deze geen oog heeft voor het specifieke van de deelsystemenniveaus van het systeem; en tegelijkertijd dat kennis van de deelsystemen (reductionisme) onvoldoende inzicht geven in het geheel. Om een praktisch voorbeeld te geven: een verpleegkundige houdt zich bezig met specifieke patiëntenzorg aan het bed en is dan niet bezig een beleidsnota of een managementdirectief uit te voeren. Toch hebben deze generieke principes, hoewel op verschillende aggregatieniveaus (ambtelijk beleid en ziekenhuisbestuur), indirect invloed op het handelen van de verpleegkundige. Denk bijvoorbeeld aan de gesel van minutzorg en indicatiestelling in de thuiszorg. Hiermee komt de opschalingsretoriek van *best practices* in een ander daglicht te staan: kun je het specifieke van de lokale, praktische en ervaren werkelijkheid een plek geven in de generieke, abstracte, papieren werkelijkheid van het macrodiscours zoals een model, nota of protocol? Morin’s conclusie is dat dit alleen kan met een groot verlies aan rijkdom van (ervarings)kennis. Kennis op micro- en macroschaal hebben beide bestaansrecht maar zijn wezenlijk verschillend. De vraag is dan: hoe verbind je ze, met respect voor dat verschil?

Een macrodiscours (duurzaamheid, klimaatverandering, globalisering) tracht generieke principes op systeemniveau te introduceren. Het betreft regels, jurisprudentie, protocollen, handboeken, beslissingsondersteunde systemen, modellen, cursussen, stuurgroepen, werkgroepen, beleidsuitgangspunten en nog veel meer. Alle zijn bedoeld om eenvoudiger de weg te vinden door de complexiteit heen. Los van elkaar hebben ze vaak veel waarde, maar bij elkaar opgeteld vormen ze een onontwarbare kluwen. In het macrodiscours wordt bij voorkeur op discursieve wijze (logos) met elkaar de dialoog aangaan. In die redenerende benadering vertrek je vanuit de beschikbare informatie en probeer je stapje voor stapje op ordelijke wijze tot een oplossing te komen. Sommigen noemen dit “de rationele benadering.” Maar omdat verschillende belangen spelen, mondt deze benadering vrijwel altijd uit in een voortdurende onderhandeling over de waarheid. Dit is de wereld van de toegekende coherentie: het opplakken van een label, daaraan een set regels verbinden en zo op modelmatige wijze de toekomst voorspelbaar maken.

Praktische wijsheid

Aristoteles sprak ooit over *phronesis*: praktische wijsheid. Deze kent drie basisingrediënten:

- Bij *logos* gaat het om logische consistentie, het inhoudelijk en rationeel beargumenteren van het handelen op basis van de geanalyseerde werkelijkheid.
- Bij *pathos* gaat het erom te handelen met gevoel, inleving en op basis van de ervaren werkelijkheid.
- Bij *ethos* gaat het om grondhouding, om persoonlijkheid.

Praktische wijsheid ligt ten grondslag aan het handelen van de mens en geeft er richting aan. In het microdiscours is er aandacht voor het kleine, lokale en concrete en de directe wisselwerking met de omgeving, de context. Hier zitten we in een interpretatieve, kwalitatieve benadering. Hier kunnen simpele leidende principes worden geleerd die hier, in deze specifieke omstandigheden werken. Hier

³⁸ Dit was in het kader van het programma “Klimaat voor Ruimte”. Het hoofdrapport werd gepubliceerd in 2011 (www.klimaatmatrix.nl). Daarnaast verwacht ik dit jaar een proefschrift af te ronden en te verdedigen dat dieper ingaat op de rol en betekenis van sociale complexiteit theorie in de praktijk. Dit is mede gebaseerd op mijn werkzaamheden de afgelopen 25 jaar als organisatieonderzoeker en- adviseur in relatie tot complexe vraagstukken in onder andere de Watersector, de Gezondheidszorg, Verkeer en Vervoer en Kennisinstituten.

wordt in de interactie tussen orde en wanorde (tijdelijke) organisatie geboren, waarbij vooral geleund wordt op het kennen door ervaring. Hier ligt, naast op logos, de focus meer op pathos en ethos.

Voor mij ligt in de verbinding van deze drie begrippen de kern van sociale innovatie. We oriënteren ons vaak op een papieren werkelijkheid, waardoor we oog verliezen voor wat er in de praktijk gebeurt. In mijn onderzoek naar organisatie en organiseren merk ik steeds weer dat pathos en ethos achilleshielen zijn op alle aggregatieniveaus. Van logos krijgen we vaak een overdosis, niet zelden een bijdrage leverend aan de ingewikkeldheid, de ervaring het overzicht kwijt te zijn. Bij werken vanuit een complexiteitsperspectief dient een gezonde balans tussen deze drie hersteld te worden, zodat ervaren coherentie en toegekende coherentie weer in dezelfde ruimte kunnen verkeren zonder elkaar te ontkennen of uit te sluiten, waardoor zwakke, maar betekenisvolle signalen uit de praktijk weer gehoord en serieus genomen worden in het macrodiscours van model en beleidsnota.

Beschrijvende en interpretatieve framing

Voor de vraag naar schaal en tijd in het duurzaamheidsdebat geeft bovenstaande indeling een richtsnoer. De beschrijvende framing voelt zich vooral thuis op een macroschaal (nationaal/internationaal) vanwege haar neiging te kiezen voor hoge aggregatieniveaus en data-input voor modellen. De beschrijvende framing heeft een voorkeur voor het generieke en dus voor reduceren, categoriseren en schematiseren van complexe gedragingen. De interpretatieve framing beweegt zich juist op het microniveau, op de lokale schaal van gemeenschappen, het interpersoonlijke discours, menselijke activiteiten. De interpretatieve framing heeft aandacht voor verschillen tussen regio's en plekken, voor de impact van lokale contexten, voor het specifieke. De aandacht gaat naar waar een verschil gemaakt kan worden dat ertoe doet.

De mesokloof overbruggen met een SpeechAct

Het mesoniveau, zeg maar het grensgebied tussen beide frames, ligt nog grotendeels braak. Dit wordt de mesogap³⁹ genoemd. Beide frames bieden op zichzelf onvoldoende soelaas in het duurzaamheidsdiscours. Descriptieve benaderingen leiden niet tot keuzes tussen scenario's en kunnen niet goed overweg met aanbevelingen voor de complexe, contextspecifieke doorwerking van hun kennis. De interpretatieve benadering is moeilijk te generaliseren naar hogere aggregatieniveaus zonder verlies van rijkdom in de data. Een uitweg hiervoor biedt een narratieve, interpretatieve aanpak. Het koppelen van de microschaal (*micro stories*) aan de macroschaal (*macro stories*) kan gezien worden als een uitdaging. Hoe maak je ze complementair? Hoe breng je ze in dialoog, met oog voor het verschil? Een bijdrage aan het duurzaamheidsdebat bestaat dan ook uit het toewerken naar een *SpeechAct*, naar een verbinding in verschil tussen deze twee framings. Een SpeechAct is het verbinden van intenties (Speech) en handelen, in de praktijk doen (Act). Van veel overleg wordt een verslag gemaakt met actielijstjes en niet zelden is er onvoldoende tijd om acties daadwerkelijk uit te voeren. Iedereen heeft het te druk daarvoor, lijkt het. Het is de vraag of dit doelmatig is. Uiteraard wordt er niet alleen vergaderd en overlegd. Om invulling te geven aan het integrale karakter van projecten worden werkbijeenkomsten georganiseerd. Daar wordt gediscussieerd en mogen deelnemers ideeën en opmerkingen plaatsen. En dan is het vaak teleurstellend hoe weinig hiermee wordt gedaan. Vaak tonen mensen tijdens de bijeenkomsten veel enthousiasme en komen ze met prachtige ideeën, maar op de één of andere wijze raken deze ondergesneeuwd in de ingewikkeldheid. Deze ingewikkeldheid wordt mede veroorzaakt door het streven naar integraliteit, naar compleetheid en zo werkt dit streven om alle aspecten en partijen in de besluitvorming en acties te betrekken vaak als een verlamme boemerang naar het werkelijk handelen. Er zal in de mesoruimte een balans gevonden kunnen worden tussen “bezint eer ge begint” of het tegendeel “begint eer ge bezint.” Een complexiteitmotto is dan: “begint terwijl ge bezint.” Dit wordt ook wel reflexiviteit genoemd.

Nu we deze uitdaging waarnemen, groeit de betekenis van deze bijdrage van [campus]Orléon aan het duurzaamheidsdebat en actie.

Handel lokaal, denk Complexiteit

Er wordt steeds meer nadruk gelegd op het belang van lokale initiatieven in Nederland en dat stond dan ook centraal in de NVDNM. De onderzoekende samenleving zoals [campus]Orléon voorstaat. Of zoals Douglas Rushkoff, auteur van *Life Inc.*, stelde in het VPRO programma *Tegenlicht* op 28 januari

³⁹ Zie ook “Researching Publics” van Floor Basten in het boek *Knowledge Democracy* (In 't Veld 2010) en hoofdstuk “Civiele Bestuurskunde” van haar hand in het boek *Combineer wat je hebt* (Van der Heijden 2010).

jongstleden: “de burger die steeds meer tegenwicht biedt en zoekt tegen het doorgeslagen marktdenken.” Zijn tegenwicht begon toen hij voor zijn appartementencomplex beroofd werd en vervolgens een bewogen blog schreef. Als reactie daarop verzochten zijn buurtgenoten hem daarmee op te houden, omdat dit een negatief effect op de waarde van hun huizen had. Ook de toenemende zelforganisatie in de ouderenzorg wijst op dat tegenwicht.

Pogingen tot verbinding op macroschaal

Daniël Cohen, econoom en redacteur van *Le Monde*, schreef op 7 januari 2010 een terugblik op de klimaatop van Kopenhagen. Met een knipoog naar de film *Four Weddings and a Funeral* schreef hij over drie utopieën en een begrafenis. De klimaatop in Kopenhagen heeft de verwachtingen die zij zelf heeft gewekt niet waargemaakt. Welke verwachtingen, utopieën waren dat? De eerste utopie, ingegeven door de organisatoren (Verenigde Naties) van de top zelf, was dat een wereldverdrag tussen alle naties (192) gesloten kon worden. De tweede, ingegeven door andere deelnemers zoals het bedrijfsleven, was dat een technische revolutie ons uit de problemen zou helpen; maar hiervoor ontbreekt een stimulerend mondiaal kader. De derde utopie, vooral ingegeven door de demonstranten, was het afschaffen van ons maatschappelijke model, dat meer consumptie en overvloed als de weg naar geluk en welzijn predikt. De begrafenis was van alle drie de utopieën. De vraag is dan: welke recombinate kunnen we maken zodat deze utopieën kunnen herleven en zich met elkaar verbinden? In elk geval is duidelijk geworden dat de mondiale gemeenschap nog grote verdeeldheid qua verwachtingen, belangen, mogelijkheden en ontwikkelingen vertoont. Cohen constateert dat als we de verscheidenheid van benaderingen en daarmee de rijkdom aan opties en bijbehorende handelingsperspectieven niet vergroten, we er niet uit gaan komen.

Volgens Cohen is het zaak om de genoemde utopieën niet te begraven, maar te voorzien van een dosis pragmatisme. De G20, die ongeveer 90% van het klimaatprobleem veroorzaken, kan dan alvast aan de slag, de rest kan dan in eigen tempo en naar eigen vermogen inhaken. Daarnaast zou een wereldagentschap voor klimaatverandering opgebouwd kunnen worden voor de uitwisseling van kennis en de verschillende handelingsperspectieven, zonder dat dwingend één oplossingsrichting of perspectief voorgeschreven wordt. En vooral de rijke landen zouden nu echt eens werk moeten gaan maken van de beteugeling van de gulzige groei modellen. Cohen heeft hier recent een boek aan gewijd, *Homo Economicus; (verwarde) profeet van de nieuwe tijd*.⁴⁰ Ik denk dat wat hier door Cohen voor de internationale gemeenschap gesteld wordt, ook van toepassing is op het nationale, regionale en lokale aggregatieniveau. Je kunt stellen dat ze zich verbinden als een hologram.

Verbinden van Nationale macro-, meso- en microscales

Behalve op de NVDNM was ik op 5 februari 2013 ook op het symposium “Duurzaam groeien en vernieuwen” bij het CBS. Dit symposium was georganiseerd rond de monitor “Duurzaam Nederland” van de vier planbureaus. Maarten Hajer, directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving, hield een bevlogen verhaal over de lange lijn.⁴¹ En passant schoof hij de oude driehoek People-Profit-Planet⁴² en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen terzijde: “We moeten op zoek naar een nieuw vocabulaire en discours”, stelde hij. Ook van belang is zijn constatering dat daar waar vroeger het bedrijfsleven opgejut moest worden door het cluster wetenschap-overheid, dit nu omgekeerd is. Hij beschreef dat er steeds weer nieuwe, onverwachte coalities van “publieken” tussen deze domeinen ontstaan, met name publieken uit verschillende aggregatieniveaus. Een andere kwestie die Maarten Hajer aanroerde betrof het spanningsveld tussen coördinatie en concurrentie. Weer zo’n kwestie waar de betekenis afhangt van het aggregatieniveau waarop je kijkt.

Oude en nieuwe macht

In de context van de problematiek van het verbinden van aggregatieniveaus vraag ik me af: is de dichotomie tussen oude macht en nieuwe macht die de NVDNM opriep wel zo productief? Uit het

⁴⁰ Mijn vertaling van de titel en gepubliceerd bij de uitgeverij Albin Michel in 2012.

⁴¹ Zie ook: *De energieke samenleving, op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*, PBL: 2011.

⁴² People-Planet-Profit suggereert een drie-eenheid zoals er vele bestaan. Als een begrip uit drie samenstellende delen wordt opgebouwd, verwijst dat vaak naar dynamiek, voorbij de polariteit van slechts twee delen. Daarmee verwijst het ook naar complexiteit. Je kunt deze drie-eenheid ook opvatten als een trilemma. Het probleem met trilemma’s is vaak dat een van de peilers het onderspit delft in de broederstrijd tussen de andere twee. Zo lijkt de sociaal-culturele (people) invalshoek regelmatig ondergesneeuwd te raken in het spanningsveld tussen klimaat en economie. Ik denk daarom dat een ander trilemma, “Sociale complexiteit – Ecologische complexiteit – Circulaire economie”, verwoord kan worden (ze zijn immers verweven) in een goed verhaal.

begincitaat van dit essay kan opgemaakt worden dat de oude macht stevig op de troon zit en dat de nieuwe macht wellicht nog wat kan dansen aan de voet van deze vulkaan in een discotheek in Bunnik. Een soort verlichte vorm van repressieve tolerantie. Het doet mij denken aan de dagboeknotitie van Kafka in 1914: “Duitsland heeft de oorlog aan Rusland verklaard, vanmiddag zwemles.” Ik zal hieronder via drie betekenislagen een korte reflectie geven op de NVDNM vanuit het geschetste complexiteitsperspectief en de problematiek van het verbinden van aggregatieniveaus.

Betekenislaag 1: enige observaties gedaan op de NVDNM

Ik heb vooral rondgelopen in de verschillende ruimtes van de discotheek. Ik heb niet zozeer direct de deelnemers aangesproken, als wel flarden gesprek opgevangen en “narratief geluisterd” naar de deelnemers, naar de presentaties op het hoofdpodium en bij de standjes. Laat ik beginnen met de stapel flyers, brochures en boeken die ik heb meegenomen. Deze publicaties geven een divers beeld, ook waar het aggregatieniveaus betreft. Van informatiesystemen op het gebied van duurzaamheid, educatief-pedagogische aanbevelingen en instrumenten, een scala aan managementboeken, allerlei praktische diensten op het gebied van duurzaamheid, masterclasses, voorbeelden van best practices en strategische verhandelingen over de vormgeving van de transitie naar een andere, duurzame samenleving. In de presentaties werd een pleidooi voor de marge, het kleinschalige, de buurt gehouden. Er was ook veel ruimte voor “koplopers en dwarsliggers”. Het ging over beïnvloedings- en leerstrategieën. En over systeemverandering en -revolutie. Mij viel op dat veelvuldig termen gebruikt werden als: energiek, vitaal, sociaal ondernemen, circulaire economie, anders organiseren, verandering, nieuwe kansen, in beweging komen, koersen, de toekomst prikkelen, nieuwe rollen en competenties. In de woorden en beelden die de NVDNM bij mij opriepen, stond niet zozeer de noodzaak van een transitie naar een duurzame samenleving op de agenda. Zowel nieuwe generaties als de veteranen in de NME sector weten dat dit pleidooi met veel vallen en opstaan inmiddels ook het macrodiscours (en de oude macht) heeft bereikt, bijvoorbeeld op het World Economic Forum in Davos. De vele verschillende vertogen, initiatieven en acties van de afgelopen decennia, vaak voortkomend uit grote persoonlijke betrokkenheid, hebben hun vruchten afgeworpen, zo lijkt het. Toch knaagt er iets bij mij. En ik had ook niet het gevoel dat ik daar alleen in stond tijdens de NVDNM. De mesogap tussen de NVDNM die wortelt in de praktische, ervaren werkelijkheid en een wereld als “Davos”, die zich vooral uit via papieren tijgers en fraaie intenties, veroorzaakte dat ik Bunnik in een paradigmatische verwarring verliet; dezelfde verwarring die ik na de klimaat- en biodiversiteitsconferentie in 2009 te Kopenhagen van een perspectief trachtte te voorzien in de *Volkskrant* van 22 december dat jaar onder de titel “De burger is aan zet.” De onderliggende complexiteitsvraag is steeds weer: hoe verbind je de wereld van Davos met de wereld van de NVDNM en omgekeerd, zonder de verschillen weg te poetsen?

Betekenislaag 2: reflectie op de NVDNM

De Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman maakt een onderscheid tussen systeemrevoluties en politieke revoluties. Politieke revoluties verwijderen bepaalde obstakels (structuren, instituties, elites) op een al maatschappelijk ingeslagen weg. Een hedendaags voorbeeld is de transitie van een fossiele naar een duurzame samenleving. Achterhaalde wereldbeelden, modellen en denkkaders worden terzijde geschoven en vervangen door werkzame en, weliswaar nog vaak in de marge, gepraktiseerde nieuwe denkkaders. Bij een systeemrevolutie wordt het systeem vervangen vanwege een grote crisis daarbinnen, maar staan de alternatieven nog niet in de steigers. Populair gezegd, je bent je schepen achter je aan het verbranden, terwijl je nog geen idee hebt van hoe het verder moet. In de woorden van de Amerikaanse komiek Groucho Marx: “we maken geen enkele kans, maar laten we die met beide handen aangrijpen.” Een systeemrevolutie heeft per definitie een (politiek/democratisch) legitimeringsprobleem (Bauman 1992). Dit is het tweede probleem dat aan mij knaagde toen ik naar huis reisde: enerzijds bleek mij uit de presentaties een groot besef van de complexiteit van het vraagstuk, anderzijds werd niet ingegaan op de fundamentele betekenis die dit heeft voor het politieke handelen. Met andere woorden: kan de transitie naar een duurzame samenleving begrepen worden als een politieke revolutie of een systeemrevolutie? Een op de NVDNM veelgehoorde stelling was dat centrale sturing en de huidige institutionele arrangementen geen werkbaar optie zijn als je een complex probleem wil aanpakken. Ook werd hier en daar gesteld dat het doorgeslagen marktdenken geen soelaas biedt. Tegelijkertijd bleef onduidelijk welke nieuwe politieke en sociale arrangementen daarvoor in de plaats kunnen komen. Kan ik opmaken uit de NVDNM dat we schepen aan het verbranden zijn zonder al te weten hoe verder te gaan? Of zijn we nieuwe schepen aan het optuigen en kunnen de oude binnenkort, op vreedzame wijze, in het Scheepvaartmuseum bijgezet worden? Zitten we midden in een systeemcrisis, die de vervelende eigenschap heeft nog alle kanten op te

kunnen vliegen? Of zijn we politieke belemmeringen aan het wegnemen zodat de praktische oplossingen voor het duurzaamheidsvraagstuk ruim baan kunnen krijgen?

Niet zozeer een gebrek aan urgentie en betrokkenheid ervoer ik op de NVDNM, als wel een ongemakkelijk gevoel van het ontbreken van “het politieke”. Albert Einstein formuleerde dat eens als volgt: je kunt niet problemen oplossen binnen hetzelfde paradigma dat die problemen heeft veroorzaakt. En dat brengt mij naar aanleiding van de NVDNM bij een derde betekenislaag.

Betekenislaag 3: complexiteit en ingewikkeldheid

Prins en Rayner (2007) maken onderscheid tussen complexe, ongetemde problemen en ingewikkelde, getemde problemen. Complexe problemen verdienen een geheel andere aanpak, organisatie en framing dan ingewikkelde problemen. Ze illustreren dit aan de hand van het Kyoto Protocol uit 1997. Dit protocol is een poging om een mondiaal duurzaamheidsstreven op gang te brengen. Het belangrijkste probleem van het Kyoto-proces dat Prins en Rayner signaleren, is dat een complex, ongetemd probleem (klimaatverandering) is opgepakt met een instrumentarium dat effectief is gebleken voor ingewikkelde, getemde problemen.

Bij een ingewikkeld probleem is er voldoende kennis en inzicht over oorzaken en gevolgen en voldoende en effectief handelingsperspectief voor een overzichtelijk aantal stakeholders om het op te lossen. Een belangrijk voorbeeld is de casus van de aantasting van de ozonlaag door drijfgassen (Cfk's) uit onder andere spuitbussen. In essentie kun je dan op basis van “zekere” kennis top-down maatregelen nemen met duidelijk omschreven en toetsbare doelen, waar de betrokken stakeholders via een aantal topconferenties tot een akkoord komen over de oplossingsrichting. Daarnaast is er dan ook vaak beschikbare vervangende technologie om het probleem op te lossen.

Bij complexe, ongetemde problemen werkt deze manier van werken en oplossen niet en is deze zelfs vaak contraproductief. Complexe problemen kennen per definitie niet een *one best way* oplossing. Zij kenmerken zich door een grote mate van kennisonzekerheid en een grote mate van oorzaak-gevolgonzekerheid en handelingsonzekerheid. Complexe systemen zijn fundamenteel onkenbaar, oorzaak-gevolgrelaties zijn onderling verweven, niet lineair, en kennen diensgevolge geen eindoplossing:

“Complexe problemen vragen om een diep begrip van hun integratie in sociale systemen, en de doorgaande ontwikkeling van deze sociale systemen [...] Complexiteit is een proces van sociaal leren waar we de aandacht moeten richten op het traject naar het einddoel, via permanente koerscorrecties en verbeteringen die per definitie van tevoren niet voorgeschreven kunnen worden.” (Prins en Rayner 2007)

En met betrekking tot integratie in sociale systemen en de daaraan verbonden sociale participatie in de complexe problematiek, ligt een aangrijpingspunt van duurzame ontwikkeling. Reflexiviteit (al doende leren) is hierbij een tweede aangrijpingspunt; ook bewustzijn en perceptie zijn daaraan verbonden. Een derde aangrijpingspunt ligt in de steeds weer veranderende framing, perspectievenverscheidenheid en (her)interpretatie van de problematiek. Door bijvoorbeeld klimaatverandering te framen als een uit de hand gelopen milieuprobleem en vervolgens het instrumentarium in te zetten dat gebruikt is bij het oplossen van het ozonprobleem, hebben we, aldus Prins en Rayner, in feite ruim vijftien jaar tijd verspild in het bewerkstelligen van duurzame ontwikkeling op een mondiale schaal. En dat toont het verschil in aggregatieniveau met de NVDNM: daar heeft men de afgelopen decennia kennelijk zeer goed gebruikt.

Complexe problemen vereisen kortom een transdisciplinaire, bottom-up aanpak waarbij het klassieke hiërarchische model van de aanpak van ingewikkelde problemen verlaten dient te worden. Het daarbij gehanteerde model van wetenschappers die de problematiek signaleren en onderzoeken en deze beproefde en gevalideerde kennis doorgeven aan politici, beleidsmakers en andere stakeholders die vervolgens de problematiek top-down oplossen, werkt hier niet. Dit noem ik de ramp die centrale sturing heet, waarbij gevoeligheid voor de complexiteit en mogelijkheden van de specifieke lokale situatie ontbreekt en dan vaak wordt platgewalst. Bij een transdisciplinaire aanpak dient alle kennis van stakeholders betrokken te worden, inclusief alle welwillende burgers. Participatie veronderstelt dat alle deelnemers aan die participatie zichtbaar en voelbaar de besluitvorming beïnvloeden, dat ze hun inbreng terugzien en ervaren in het proces.

Als duurzame ontwikkeling een complex probleem is, dan is het niet verwonderlijk dat het handelingsperspectief nog niet ontwikkeld is en het aanpakken vaak blijft steken in intenties. Lereren omgaan met complexiteit, of iets formeler *Coherentie te midden van Complexiteit* (Letiche et al. 2011), staat nog in de kinderschoenen. Complexe problemen vestigen de aandacht op een institutionele leegte in de samenleving: ze betreffen ons allen, maar niemand is verantwoordelijk. Er bestaat onvoldoende inzicht in het complex van oorzaken en gevolgen. Ze stellen politici, bestuurders en anderen voor vraagstukken van ethische en sociale aard. Ik wil daaraan toevoegen dat dit onvoldoende inzicht ook van praktische aard is en daarom vraagt om complexiteitsconcepten. De verbinding tussen hoofd en hand, tussen theorie en praktijk is nog niet gelegd. Het ontwikkelen van een handelingsperspectief op complexe problemen speelt zich af in de marges van wetenschap, beleid en praktijk.

Volgens filosoof Huub Dijkstra is er sprake van een toename in wat hij *Unidentified Political Objects* (UPO) noemt. Veel problemen zijn te gecompliceerd, te controversieel en te onstabiel voor centrale sturing. De centrale vraag hierbij is:

“kunnen we democratie behalve als een nastrevenswaardig ideaal, een institutioneel systeem en een staande praktijk niet ook zien als een bepaalde manier om met complexe problemen om te gaan? Dit soort complexe kwesties, op het snijvlak van wetenschap, technologie en samenleving, bezitten naast een kenniscomponent ook onmiskenbaar een politieke component.” (Dijkstra 2009)

UPO's vertonen sterke verwantschap met wat ik complexe problemen noem. Dijkstra omschrijft “publieken” als gemeenschappen die ontstaan, opduiken rondom (groepen) personen die direct of indirect getroffen worden door een UPO of een gebeurtenis daaromtrent. Zijn stelling is dat de formele instituties van de representatieve democratie niet voldoende gevoelig zijn om deze nieuwe publieken te identificeren en te adresseren (Dijkstra 2009). En dit brengt mij tot een andere laag in mijn verwarring over de NVDNM: enerzijds was er een ruimhartige en representatieve vertegenwoordiging van de klassieke instituties en een diversiteit van publieken, anderzijds was het ook een feestje en plaatste het zich aldus naast het gewone, het alledaagse, het niet-carnavaleske. Het politieke ontbrak, en macht kan niet zonder.

Wat betekent het nu dat een complexiteitsbenadering van duurzaamheid een andere aanpak behoeft? Prins en Rayner beantwoorden deze vraag in een essay over klimaatverandering. Een belangrijk aspect daarvan is mitigatie (verzachting), duurzame ontwikkeling dus. Aan de hand daarvan ontstaat een “toetsend kader” van eenvoudige leidende principes waarlangs we het evenement NVDNM en haar voorgeschiedenis en context kunnen leggen.

Welke aangescherpte handreikingen kunnen gegeven worden?

Prins en Rayner komen, voortbordurend op eerdere aanbevelingen uit 1998, tot zeven aangescherpte handreikingen om met complexe problemen, in dit geval duurzaamheid, om te gaan. Ik licht er hier drie uit die ik herkende in de NVDNM en voeg er een eigen handreiking aan toe.

1. Schiet met hagel

Er is niet een ei van Columbus (*silver bullet*), bijvoorbeeld alles inzetten op emissiereductie, maar een portfolio van verschillende aanpakken. Hierbij dient ook aangesloten te worden bij de dagelijkse realiteiten van het sociale systeem en daar al in gang gezette praktijken en initiatieven. Zonder maatschappelijke inbedding lukt het niet. Hierbij zal ook aandacht moeten zijn voor een indirecte, incrementele benadering. Laat duizenden bloemen maar bloeien. De individuele behoeftes en begeertes zijn ingebed in een cultuur die mede geproduceerd wordt door anderen. De basisbehoefte van de mens is communicatie over en weer en participatie, en daarmee wordt de samenleving geproduceerd. Deze participatie verloopt deels via nieuwe patronen onder invloed van de nieuwe media. Deze mediatisering van klimaatverandering bevordert het ontstaan van nieuwe publieken. Zoals in de *Human Choice and Climate Change* studie geformuleerd:

“In de verschillende gemeenschappen en hun constituerende netwerken, denk aan de beleidsarena, bedrijfsleven, politiek-bestuurlijke gremia, het wetenschappelijke domein, het verenigingsleven, et cetera, wordt nu eenmaal vanuit verschillende perspectieven naar de problemen gekeken, worden verschillende verhaallijnen ontwikkeld en zelfs verschillende

talen gesproken. Het is nog niet eens zo lang geleden dat deze discoursen een duidelijk herkenbare (institutionele) plek en positie hadden in het maatschappelijke debat. Die tijd is voorgoed voorbij. Politieke invloed, besluitvorming en macht, de onbetwiste gezaghebbende status van de wetenschap, duidelijk gekoppeld aan voorname instituties en locaties is meer en meer aan het wegsijpelen naar minder formele plaatsen en dynamische netwerken tussen staten, bedrijven, ngo's en sociale gemeenschappen. Dit nieuwe landschap van (wereld)klimaatpolitiek heeft een stem gegeven aan groepen van mensen die vroeger gemarginaliseerd in, of zelfs buitengesloten werden van het debat.” (Rayner et al. 1998)

De consequentie van deze redenering is dat de kennisgebaseerde aanpak aangevuld dient te worden met een sociaal-culturele procesaanpak. Kennis(productie) is daarmee niet louter een hiërarchisch managementprobleem, maar een sociaal-cultureel participatieprobleem. Bij complexe vraagstukken als klimaatverandering en duurzaamheid dient dus ook de gehele sociaal-culturele context ingebracht te worden. En dan is een gang naar de stembus, een website of een opinieonderzoek onder de bevolking niet voldoende. De NVDNM laat dit enerzijds zien, ingebed in de lange mars van de NME sector de afgelopen decennia. Een mars die begon, maar dat is willekeurig gekozen, bij het verschijnen van het invloedrijke boek *Silent Spring* van Rachel Carson in 1962. Maar op de een of andere manier ervoer ik niet de breuklijn, de metamorfose van crisis, tussen “de wereld zoals hij zou moeten zijn en de wereld zoals zij is.”

2. Verlaat het Universalisme

Het is niet mogelijk om een universeel gedragen, afdwingbare duurzame ontwikkeling te beschrijven dan wel voor te schrijven. Er is namelijk geen eenduidige en gedeelde probleemdefinitie, laat staan kortetermijnbelang. Begin dus pragmatisch met een coalitie van welwillenden en laat de anderen inhaken wanneer ze daar klaar voor zijn. Kies gevechten die je kunt winnen en die het verschil maken. En reduceer dan de problematiek niet tot een simpele oplossing. Duurzaamheid biedt een integrale framing waarbinnen ruimte is voor elk deelonderwerp met een eigen framing, handelingsperspectief en momentum. De integrale framing van duurzaamheid bepaalt in grote mate de handelingsperspectieven die voor oplossingen worden gekozen. Tal van maatschappelijke ontwikkelingen worden aan elkaar gekoppeld en daardoor wordt een breder en dieper kader ontwikkeld voor de verschillende handelingsperspectieven. Deze integrale framing bevordert de transdisciplinaire samenwerking tussen en binnen wetenschap, beleid, bedrijfsleven en praktijk; een samenwerking die cruciaal is om duurzame ontwikkeling effectief tegemoet te treden. Op een bottom-up manier van werken kan veel meer geleerd worden over de verschillende benaderingen van de problematiek. De NVDNM toonde een grote verscheidenheid aan initiatieven en een meer integrale framing, die tot uiting kwam in de oproep tot sociaal ondernemerschap en in andere concepten en intenties. Mondjesmaat werden deze geproblematiseerd en van praktische betekenis voorzien. Zeker, er was ruimte voor verhalen over geslaagde en hoopgevende exercities. Wat deze intenties en exercities betekenen in de context van de crisis van de afgelopen jaren, waarin het universalisme van bezuinigen (de drie procent norm op de nationale begroting) en doelmatigheid door schaalvergroting welig tiert, bleef grotendeels in het midden.

3. Pak problemen aan op het laagst mogelijke niveau van besluitvorming

Complexe problemen, zoals klimaatverandering en duurzaamheid, dienen op de verschillende aggregatieniveaus verschillend aangepakt te worden. Dat is een direct gevolg van kennisonzekerheid en handelingsonzekerheid. Generieke standaardoplossingen helpen dan niet en hoe hoger het besluitvormingsniveau, des te generieker de maatregel. Daarnaast leert de innovatiepraktijk ons dat innovaties vaak lokaal ontstaan, vanuit specifieke omstandigheden en daarop inspelende initiatieven. Immers, wat in de ene context werkt en serieus genomen wordt, kan geplaatst in een andere context belachelijk en onwerkelijk zijn. Particuliere rationaliteiten kunnen eindigen in collectieve dwaasheid. Duurzaamheid biedt zodoende een referentiekader voor sociale verandering, door haar in wisselende contexten te duiden. Door bijvoorbeeld in te zetten op (re)combinatie van bestaande maatschappelijke functies kunnen deze functies, die op zichzelf niet duurzaam zijn, duurzaam gemaakt worden.⁴³ Door het combineren van gescheiden infrastructuren (people, profit, planet) ontstaat meerwaarde. Zo kan een gebouw energieproducent worden, een houtwal langs de weg leverancier van snoeihout en de weg zelf leverancier van groene stroom. Hierbij speelt de sociaal-culturele invalshoek een belangrijke

⁴³ Van der Heijden e.a. (2010).

rol: mensen komen via de (re)combinatie van maatschappelijke functies elkaar op een andere manier tegen en kunnen participeren omdat hun directe omgeving verknoot raakt met mitigerende en adapterende strategieën in relatie tot duurzame ontwikkeling. De NVDNM bood een prachtige inkijk in de lokale praktijk van combinatie van functies en schrandereheid. Het zou boeiend zijn om al deze initiatieven in Nederland regelmatig in contact te brengen en daarmee zichtbaar te maken, een soort permanente werkplaats van sociale verandering. Een levende SpeechAct voor eenieder en voor de oude macht in het bijzonder.

4. Richt werkplaatsen in voor duurzame ontwikkeling

Ik voeg hier graag een eigen handreiking aan de lijst van Prins en Rayner toe. Waar de onderzoeks- en beleidsagenda's van de oude macht ingericht zijn om ingewikkelde vraagstukken het hoofd te bieden via een top-down strategie, is met betrekking tot duurzaamheid ook een onderzoeksagenda nodig om de complexiteit van dit vraagstuk te verdisconteren, zichtbaar in de talloze burgerinitiatieven. Het is volgens mij dan ook hoog tijd dat de verschillende publieken in de samenleving – deels vertegenwoordigd op de NVDNM –, een eigen transdisciplinaire onderzoeksagenda (SpeechAct) organiseren. Publieken zouden zelf onderzoek kunnen doen naar de consequenties die de fundamentele complexiteit van het duurzaamheidsvraagstuk heeft voor hun instituties, politieke besluitvorming, beleid en actie. De manier waarop in bottom-up initiatieven duurzame ontwikkeling ontstaat en op macroniveau van invloed zijn, kan hierin een plaats krijgen. Dan komen vragen aan de orde over hoe je de impact van bottom-up initiatieven en innovaties kunt versterken, ook zonder subsidies, en hoe je succesvolle initiatieven kunt opschalen, zonder verlies van identiteit. Uitgangspunt bij zo'n onderzoeksagenda is de integrale framing van duurzame ontwikkeling en de inzet en ontwikkeling van complexiteitsconcepten en daarbij horende handelingsperspectieven. Hiermee kan dan tevens de geconstateerde mesogap, het hiaat tussen een top-down macroaanpak en een bottom-up microaanpak van problemen, geadresseerd worden en van handelingsperspectieven worden voorzien.

Concreet betekent dit dat er (ervarings)kennis gaat stromen tussen de verschillende publieken en aggregatieniveaus, dat deze niet in zichzelf opgesloten blijven en verder uit elkaar drijven. De NVDNM toonde die mogelijkheid en kwam daar ook uit voort; tegelijkertijd leek het als event, en dat knaagt aan me, ook nog in zichzelf opgesloten. Een belangrijk leidend beginsel bij zo'n werkplaats is dat die niet *over* vraagstukken gaat, maar *in* vraagstukken zit, liefst lokaal en concreet. Daar wordt immers de logica van het vraagstuk verbonden met de pathos en ethos ervan. In het lokale en concrete behoudt duurzame ontwikkeling een narratief karakter, naast en in verbinding met de macro-logos van een vraagstuk. Daar kan de afstand tussen concept en actie, tussen intentie en actie zo kort mogelijk blijven.

Tot slot

De NVDNM sluit aan bij de vier hierboven genoemde handreikingen en blaast er leven in. En: deze handreikingen verschillen wezenlijk met de kaders van de oude macht. Je kunt je niet onttrekken aan een dialoog met de oude macht, maar zorg dan dat dit gebeurt op je eigen termen, met een eigen vlag in de hand. Deze handreikingen en kaders bieden een stevig houvast in deze dialoog. Immers, ze bieden ruimte voor een complexiteitsframing van het duurzaamheidsvraagstuk, een framing die rekening houdt met het specifieke, dat wat mogelijke is binnen verschillende lokale contexten. Om een dialoog te kunnen voeren met oog voor verscheidenheid is het nodig om een derde factor toe te voegen aan dichotomieën als “fossiel *of* duurzaam”, “collectief *of* competitief”, “complex *of* ingewikkeld”. En die factor heeft te maken met “het politieke”. Dit is volgens mij een agenda die Agentschap NL, met de NVDNM als startpunt, verder zou kunnen ontwikkelen. Als het dat doet, dan wordt het programma DuurzaamDoor met recht een loket voor complexe vraagstukken. DuurzaamDoor kan een platform zijn, een ruimte waarin publieken kunnen vertoeven en hun rol in duurzame ontwikkeling kunnen onderzoeken. Een ruimte tussen de driehoek van het marktdomein, het privé-domein van de burger en het politieke domein in. Alle drie zijn namelijk, om verschillende redenen, onvoldoende geëquipeerd om hier alleen in op te treden. In deze publieke ruimte doet zich de institutionele leegte zich het sterkst voelen, het steeds groter wordende gat van het democratische tekort.

Bibliografie

Bauman (1991) *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity Press.
Bauman (1992) *Intimations of Postmodernity*, London: Routledge.

- Dijstelbloem (2009) *Politiek vernieuwen, Op zoek naar publiek in de technologische samenleving*, Amsterdam: Van Gennep.
- Heijden, van der (Red.) (2010). *Combineer wat je hebt, duurzaamheid door het verbinden van maatschappelijke functies*, Delft: Eburon.
- Letiche et al. (2011) *Coherence in the Midst of Complexity, advances in Social Complexity Theory*, New York: Palgrave MacMillan.
- Morin (2008) *On Complexity*, New York: Hampton Press.
- Morin (1999) *Homeland Earth, A Manifesto for the New Millennium*, New York: Hampton Press.
- Morin (2012) *De Weg, naar een politiek op menselijke maat*, Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Rayner & Malone (Red.) (1998) *Human Choice & Climate Change*, Columbus, Ohio: Batelle Press.
- Prins & Rayner (2007) *The Wrong Trousers, Radically Rethinking Climate Policy*; a joint discussion paper of the James Martin Institute for Science and Civilization, University of Oxford and the MacKinder Centre for the Study of Long Wave Events, London School of Economics.
- Veld, in 't (Red.) (2010) *Knowledge Democracy; Consequences for Science, Politics and Media*, Heidelberg: Springer Verlag.

NVDNM Toffee Tweets

Bevindingen van de makers bij terugblik in april

Sharona Ceha, Rene Bruijns, Anja van der Salm en Rosa Lucassen

#De voorbereiding was **meer pad dan plan**. De NVDNM ontstond door het douchemoment van Theo en vond een weg tot het bloeimoment op 12 12 12.

#Op 12 12 12 zijn veel zaadjes en bloesems verspreid naar **veelzijdige plekken in het land**. Zo druppelsgewijs komt er wat opgedane inspiratie terug naar de organisatoren.

#De voorbereiding was **gelijk aan 12 12 12** namelijk energiek, gezellig en heel erg leerzaam.

#Leren voor en van elkaar startte al met de training voor alle Powertalkers, 2 weken voor de NVDNM inspireerden Rutger Mollee en Huib Hudig met een **speakerstraining**.

#Er werden 450 unieke tweets verstuurd met **#nvdnm** en de meeste deelnemers werden met sociale media bereikt.

#StudioA12 en de samenwerking verliep fantastisch. We hebben elkaar enthousiast gemaakt in de voorbereidingen. Boven verwachting was de **sfeervolle aankleding** van de ruimtes.

#Een deelnemer: eerst werd ik heel **onrustig** van de hoeveelheid en het missen van overzicht. Toen ben ik rond gaan lopen en kreeg ik het idee **in de energieke** samenleving te zijn. Die bestaat dus!

#De **eetbare badges** van ouwel met een magneet eraan was een experiment dat niet voor herhaling vatbaar is.

#**Pendeldienst** van Utrecht Centraal naar StudioA12 is weinig gebruikt. Zijn mensen gaan carpoolen?

#De energie en de mensen werden prachtig **in beeld** gebracht door de filmploeg Sjaak&Nout. Vooral het dagjournaal spetterde van het scherm. Hier en daar kregen mensen de ontbrekende puzzelstukjes in beeld: zij kregen toch nog overzicht ;-)

#Rutger -de dagvoorzitter met lef- vroeg mensen aan het begin van de dag al om de aandacht op elkaar te richten: kijk elkaar in de ogen. Geweldige opening om **vertrouwen** aan elkaar te geven voor de nieuwe macht.

#Het NVDNM Diner: de duurzame afspraken met de cateraar pakten totaal verrassend uit: **regionaal eten op wegwerp servies**. Wij en zij leren dat duurzaam afwegen vraagt (ook) om afstemmen van het eindbeeld.

#De *day after* vlogen de bedankjes over en weer. Er was werkelijk sprake van wederkerige **nazorg** en volop nagenieten. We voelden ons een beetje opgetild door de reacties. Dit gaat niet alleen over NVDNM, zorg voor de relatie geeft energie.

#De **nieuwe macht** werd gesignaleerd in frisse mensen (oud en jong), delen en geven, eigen pitches en powertalks in plaats van één centraal verhaal, mensen niet op titel of positie uitgenodigd en veel nieuwe organisatievormen.

#Mensen een leuk duwtje uit de comfortzone gegeven.

#We gingen voor 100% duurzaam en kwamen zover lang niet. Veel geleerd en veel mensen aan **duurzaam denken & doen** gezet. Dat is winst van NVDNM.

Deel 3 En nu verder

Vanuit de Rijksoverheid, maar ook vanuit de wereld van LvDO en de NME sector zelf, komt de oproep om kennis over duurzame ontwikkeling te delen, te verspreiden en te benutten via een versterking van de kennisinfrastructuur met de huidige middelen. De NVDNM beschouwen wij als een voorbeeld van deze oproep. De deelnemers werden uitgenodigd om te onderzoeken hoe de beweging voor duurzame ontwikkeling zichzelf, onder andere vanuit de NME sector, zou kunnen voortzetten en hoe ze zichzelf kan versterken. De zwerm onderzoeken van [campus]Orléon nam deze uitnodiging aan en deelt haar bevindingen in dit rapport met de andere deelnemers aan de NVDNM. In de voorgaande delen hebben we onze waarnemingen van 12-12-12 (deel 1) weergegeven en deze vanuit onze eigen perspectieven becommentarieerd (deel 2). In dit laatste deel brengen we onze bevindingen samen en schetsen we vier richtingen voor verder onderzoek.

Bronnen van nieuwe macht

In de essays zijn verschillende bronnen geïdentificeerd waaruit “de nieuwe macht” kracht kan putten. Julien Haffmans beschrijft in haar essay dat de NME sector terug kan grijpen naar haar ontstaan als (activistische) burgerinitiatieven. De sector kan (opnieuw) de energieke samenleving zijn en kan die energieke samenleving mobiliseren. Ook Suzette van IJssel grijpt terug op de geschiedenis en wel die van spiritualiteit als tegencultuur. Spiritualiteit definieert zij als de ervaring van een diepe, inclusieve verbondenheid met het gehele leven, vol leven, vol zin, vol potentieel, vol betekenis en vol macht. Het is een diep vertrouwen in de werkelijkheid en dat vertrouwen maakt het verschil tussen mogelijkheid en onmogelijkheid. In de duurzaamheidsbeweging neemt ze een geëngageerde en subversieve spiritualiteit waar met expliciet verzet tegen materialisme, kapitalisme en commercie. Floor Basten dipt met haar tweede essay ook in de vijver van de geschiedenis wanneer ze een onderscheid maakt tussen burgerschap-als-instructie en burgerschap-als-praktijk. In dat laatste geval is burgerschap een neveneffect van maatschappelijke betrokkenheid en actie die vaak buiten de na te volgen instructies vallen – en daarmee als betekenisvolle acties buiten het zichtveld van de instructeurs blijven.

Haffmans en Van IJssel menen waar te nemen dat de NME sector afhankelijk is geworden van de overheid (subsidie met bijbehorende verantwoordingsstructuur) en dat spiritualiteit instrumenteel is geworden voor de werking van de markt (productiviteit, efficiëntie en winstvergroting). Basten onderscheidt drie typen collectieve identiteiten, elk met hun eigen discours: de legitimerende identiteit (beleidmakend en gericht op de status quo), projectidentiteit (agenderend en gericht op innovatie) en verzetsidentiteit (af-/beschermend en gericht op isolement). Als we deze drie historiserende essays combineren, ontstaat de volgende conclusie:

- Het milieuactivisme van weleer is te interpreteren als deels verzets- en deels projectidentiteit. Mogelijk is deze beweging zich in de loop van de tijd als louter projectidentiteit gaan verhouden tot de legitimerende identiteit: de NME sector is afhankelijk geworden van de overheid (subsidie met bijbehorende verantwoordingsstructuur) en spiritualiteit is onderdeel van marktwerking geworden (productiviteit, efficiëntie en winstvergroting).
- In beide gevallen is sprake van overgeleverd zijn aan oneigenlijke logica's; het eigen initiatief is ingeruild voor reactie.

Deze conclusie roept de vraag op wat daarmee verloren is gegaan en wat vergeten is. Haffmans, Van IJssel, Basten en Albert Cath herkennen in de NVDNM pogingen van de sector om deze ontwikkeling om te buigen. Gezocht wordt naar het integere eigen initiatief en er wordt actief geëxperimenteerd met het (her)vinden van een eigen stem in een krachtige projectidentiteit van “nieuwe macht” (of, misschien beter: “hernieuwde macht” en “civiele bestuurskunde”). Wij stellen een aantal analyses voor waarmee deze energie gericht kan worden benut.⁴⁴

Frame analysis

Onderzoek vormt een nuttige aanvulling op de vluchtigheid van het ervaren en communiceren tijdens evenementen. Framing wordt in toenemende mate herkend als vorm van machtsuitoefening. In haar tweede essay beschrijft Basten *frame analysis* als methode om framing te onderzoeken. Hoe worden de issues verwoord en gedefinieerd? Wat valt binnen en buiten de begrenzing van de probleemdefinitie? Een precieze analyse van de zich ontwikkelende discourses binnen en over de

⁴⁴ Deze analyses zijn ontleend aan Jasanoff (2003); zie het tweede essay van Basten in deze bundel.

LvDO-NME sector kan behulpzaam zijn bij het ontwikkelen van nieuwe macht.⁴⁵ Onderzoeksvragen zijn dan bijvoorbeeld:

- van welke coalities verwachten we eigenlijk welke initiatieven en wie legitimeren we om deze initiatieven te toetsen en bij te sturen? (en welke nieuwe vormen van democratische besluitvorming en legitimering ontstaan aldus?)
- wat kunnen we leren uit ervaringen met activisme en spiritualiteit om ethisch te handelen, zodat wellicht iets als “nieuwe macht” ontstaat? (en welke aspecten daarvan zijn juist onderdeel geworden van de “oude macht”?)
- hoe kunnen overheid, burgers en ondernemingen als “de energieke samenleving” samenwerken aan het collectief belang? (en welke rol spelen creativiteit, samenwerkingsvaardigheden en financiering?)
- hoe kunnen we technologie benutten voor duurzame ontwikkeling en hoe vormen we de technologie zodat het deze functie optimaal vervult? (en wat betekent dit voor beleid gericht op informatie, eigendom (auteursrecht) en innovatie?)

Cath adviseert de problemen op het laagst mogelijke niveau van besluitvorming aan te pakken. Dat betekent dat daar ook de onderzoeksagenda samengesteld wordt.

Een analyse van kwetsbaarheid

Een tweede analyse die Basten voorstelt is de analyse van kwetsbaarheid: wie wordt hoe geraakt door het probleem? Antwoorden op deze vraag zouden een begin kunnen zijn van wat Cath in zijn essay voorstelt: beginnen met een coalitie van welwillenden. In de gesprekken die tijdens de NVDNM gevoerd zijn, is regelmatig het smeden van coalities genoemd. Basten laat in haar tweede essay zien dat overheid en burgerij zich ten opzichte van elkaar aan het herpositioneren zijn, waardoor beide kunnen deelnemen aan zogenaamde *researching publics*, publieken die door een gebeurtenis zijn gegenereerd en die analyseren wat de betekenis van die gebeurtenis voor hen was. Cath stelt voor de analyse transdisciplinair te maken. Dat is een bottom-up aanpak waarbij alle kennis van alle stakeholders betrokken wordt onder condities van blijvende kennisonzekerheid en handelingsonzekerheid. Hierbij moet ook aangesloten worden bij de dagelijkse realiteiten van het sociale systeem en daar al in gang gezette praktijken en initiatieven. Zonder maatschappelijke inbedding lukt het niet; kennis(productie) vraagt om sociaal-culturele participatie en wel van zo veel mogelijk stakeholders (schieten met hagel, zo noemde Cath dat, waarbij het universalisme verlaten dient te worden). Het is heel wel mogelijk dat beide analyses samengaan, dat door de frame analysis kwetsbaarheid zichtbaar wordt en dat door kwetsbaarheid te onderzoeken het frame verandert.

Analyse van de distributie van (machts)middelen

Een derde analyse is de analyse van distributie: hoe kritisch zijn we als het gaat over de consequenties van nieuwe technologieën en wie is betrokken in de besluitvorming over hun distributie? In haar essay laat Katrin Geske zien dat het vanzelfsprekende gebruik van technologie en nieuwe media (als onderdeel van de nieuwe macht) duurzaamheid niet alleen verder promoot, maar ook onderwerp maakt van nieuwe percepties. De nieuwe macht kan zich zichtbaar maken in social media, online publicaties en debatten en daarmee internet als onderdeel van zichzelf claimen, maar doet dat nu nog niet expliciet. Daarnaast betoogt Geske dat de nieuwe macht, juist door haar extensieve gebruik van internet, een elitaire sector is: alleen toegankelijk voor mensen met middelen (financiën, vaardigheden). Om deze *Digital Divide* op te heffen, stelt zij voor NME en toegang tot internet samen op te laten lopen. We kunnen ons voorstellen dat alle analyses (dus ook de hiernavolgende) via internet zichtbaar worden gemaakt als onderzoekend leerproces.

Leren voor Duurzame Ontwikkeling

De vierde analyse heeft betrekking op leren: wat zijn we bereid te leren? Tot op welke hoogte willen we de wereld buiten onze eigen institutionele context, paradigma's en belangen (frame analysis) werkelijk begrijpen? Zien we manieren om als samenleving te reflecteren op onze ervaringen en kunnen we de dubbelzinnigheden daarin accepteren, misschien zelfs wel vertalen in nieuwe alternatieven? King Wullur introduceert hiervoor het ongewisse. Erkennen dat je het niet weet opent volgens hem de deur naar verder onderzoek met de bedoeling het issue in kwestie uit het ongewisse te halen en vervolgens met stelligheid in het juiste kwadrant (nieuw of niet nieuw en blij of niet blij) te

⁴⁵ In haar eerste essay past Basten de methodiek die Foucault daarvoor ontwikkeld heeft toe als voorbeeld.

plaatsen. Ook Cath heeft het over het dubbelzinnige en ongewisse, en wel als onderdeel van complexiteit. Complexiteit omschrijft hij als een proces van sociaal leren waar we de aandacht moeten richten op het traject naar het einddoel, via permanente koerscorrecties en verbeteringen die per definitie van tevoren niet voorgeschreven kunnen worden. In navolging van Aristoteles pleit hij voor *phronesis*: praktische wijsheid. Deze kent drie basisingrediënten: logos, pathos en ethos. Bij logos gaat het om logische consistentie, het inhoudelijk en rationeel beargumenteren van het handelen op basis van de geanalyseerde werkelijkheid. Bij pathos gaat het erom te handelen met gevoel, inleving en op basis van de ervaren werkelijkheid. Bij ethos gaat het om grondhouding, om persoonlijkheid. Deze gezindheid ligt ten grondslag aan het handelen van de mens en geeft er richting aan. Hierin weerklinkt ook Van IJssel's invulling van spiritualiteit: kun je, zo vraagt ze zich af, de gewilde omslag naar duurzaamheid wel maken als praktijken van dienstbaarheid, opofferingsgezindheid, zelfdiscipline en gemeenschapszin niet bovenaan de agenda geplaatst blijven?

De uitkomst van dit onderzoek door de NME sector naar zichzelf is een SpeechAct, een verhaal op mesoniveau dat een brug slaat tussen de losse, gefragmenteerde microverhalen en de grofmazige, daardoor ook uitsluitende macroverhalen. Pathos, logos en ethos zijn daarin in balans. Het voorstel van Cath is dat Agentschap NL, met de NVDNM als startpunt, een werkplaats voor een onderzoeksagenda om de complexiteit van het duurzaamheidsvraagstuk te verdisconteren, zichtbaar in de talloze burgerinitiatieven, en waarin publieken zelf onderzoek zouden kunnen naar de consequenties die de fundamentele complexiteit van het duurzaamheidsvraagstuk heeft voor hun instituties, politieke besluitvorming, beleid en actie. Uitgangspunt bij zo'n onderzoeksagenda is de integrale framing van duurzame ontwikkeling en de inzet en ontwikkeling van complexiteitsconcepten en daarbij horende handelingsperspectieven. Hiermee kan dan tevens de geconstateerde mesogap, het hiaat tussen een top-down macro aanpak en een bottom-up microaanpak van problemen, geadresseerd worden en van handelingsperspectieven worden voorzien. Om een dialoog te kunnen voeren met oog voor verscheidenheid is het nodig een derde factor toe te voegen aan dichotomieën en die factor heeft te maken met "het politieke". Dit is een agenda die Agentschap NL verder zou kunnen ontwikkelen. Als het dat doet, dan wordt het programma DuurzaamDoor met recht een loket voor complexe vraagstukken.

Het ongewisse, het dubbelzinnige, het spirituele, het activistische, het kwetsbare, het besturende, het phronetische, het lerende, het verbindende, het onderzoekende, ... zijn dit karaktertrekken van de NME sector waar hij een stevige projectidentiteit mee kan bouwen?

Over de zwerm

Floor Basten (floorbasten@orleon.nl, www.campusorleon.nl) werkt voor [campus]Orléon. Haar specialiteit is narratief onderzoek en die zet ze bij voorkeur in voor de kennisdemocratie. Met haar achtergrond in de letteren en gepromoveerd in de sociale wetenschappen, leest ze de samenleving als een verhaal – waar ze zelf in meedoet.

Albert Cath (albert.cath@planet.nl) is als PhD onderzoeker verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht en onder de vlag van *Narratio Kennis en Advies, omgaan met complexe vraagstukken* actief als onderzoeker en adviseur in onder andere de waterwereld.

Katrin Geske (katrin.geske@hotmail.com) was born in Berlin and received her bachelor degree at the Technical University Cottbus (BTU) in the program “Culture and Technology”, an interdisciplinary program focusing on the influence of technology on society. In 2012, she began a research master at Utrecht University in History of the Sciences. Her research interests are the social integration of technological and especially computing systems in society.

Julien Haffmans (haffmans@c-realist.nl) is docent, onderzoeker en facilitator van leerprocessen. Alledaagse processen waarin mensen zelf-organiseren en zelf-besturen (bijvoorbeeld vrijplaatsen) hebben haar diepe belangstelling. Duurzame ontwikkeling beschouwt ze als het noodzakelijke ethische kompas bij (zelf-)organiseren en besturen.

Suzette van IJssel (info@suzettevanijssel.nl, www.suzettevanijssel.nl) is gepromoveerd in de humanistiek en werkt als vrijgevestigd spiritueel raadvrouw (www.zielswijze.nl), wetenschappelijk onderzoeker en docent op het gebied van zingeving, spiritualiteit, levenskunst en humanisme.

Drs. King Wullur (king@creatingwhatmatters.nl, www.creatingwhatmatters.nl) is structural consultant die weerbarstige vraagstukken benadert door krachten in het spel en de structuur onder gedragspatronen te onderzoeken: “de loop van een rivier is te veranderen door de bedding te verleggen.”

Over [campus]OrléoN

[campus]OrléoN is in 2008 opgericht en heeft zich als netwerk van en voor onderzoekers ontwikkeld tot een onderzoekersuniversiteit i.o., met als hoogste doel het versterken van het onderzoekend vermogen van de samenleving zelf. De belangrijkste inspanningen daarvoor zijn:

1. Nieuwe kijk op onderzoek vanzelfsprekend maken door als nieuw soort universiteit 'onderzoek' zelf tot aandachtsgebied te maken. Onderzoek gaat niet alleen over het peilen van de samenleving, maar vooral om het omhoog halen en ondersteunen van het onderzoekend vermogen van die samenleving. We blijven daartoe als onderzoekersuniversiteit chronisch i.o. zodat we hierin zelf ook voortdurend lerend en onderzoekend blijven.
2. Ondersteunen van de onderzoekende mens: [campus]OrléoN is een – ook in economische zin – plaats waar vraag en aanbod in ondersteuning bij onderzoek samenkomen. Dit rangeert van individuele begeleiding bij onderzoek (gebundeld onder de naam Campus Coaches) tot het tweejarige curriculum "Samenlevingen leren onderzoeken" (een coproduct van 25 leden). Daarnaast is het een community voor onderzoekers die hun intellectuele vermogens ten dienste van hun samenleving willen stellen. Het gaat hen er niet om te proberen van buiten naar de samenleving te kijken en daar wat van te vinden, maar om onderzoek in, met en door de samenleving te organiseren op basis van deskundige twijfel.
3. Het (door 1 en 2) meebouwen aan de onderzoekende samenleving: het onderzoekend vermogen van onze samenleving is groter dan dat van al onze universiteiten bij elkaar. [campus]OrléoN spant zich ervoor in dit zichtbaar te maken (ook met eigen onderzoek), opdat het (ook door politici en beleidsmakers) erkend en gemobiliseerd wordt. Zo bouwt [campus]OrléoN aan de kennisdemocratie.
4. Creëren van werk voor onderzoekers. De universiteit is niet langer de belangrijkste werkgever van onderzoekers. Veel wetenschappers vinden elders op de arbeidsmarkt of als ondernemer werk. Het is voor onderzoekers uit met name alfa- en gammadisciplines niet eenvoudig om hun meerwaarde voor werk-/opdrachtgevers te laten zien. [campus]OrléoN spant zich ervoor in dat zij op hun eigen niveau hun onderzoekstalent te gelde kunnen maken door een eigen markt te creëren (zie 2), maar ook door hen te ondersteunen in hun ondernemerschap. Dat betekent dat [campus]OrléoN ook aandacht besteedt aan het onderzoekend vermogen van opdrachtgevers door hen als medeonderzoekers te betrekken.

In de loop van vijf jaar hebben zich 600 mensen aan [campus]OrléoN verbonden en wel op verschillende manieren, die tot uitdrukking komen in diverse soorten lidmaatschap. Het (gratis) John Dewey lidmaatschap is er voor iedereen die nieuwsgierig is naar de campus, de ontwikkeling ervan wil volgen en gebruik wil maken van de daar ontwikkelde expertise. Leden met een Aletta Jacobs lidmaatschap ondersteunen de campus financieel. Leden met een Martin Luther King lidmaatschap investeren in de campus als ondernemers in onderzoek. Zij zijn daardoor actief bij strategische planvorming en ontwikkeling van nieuwe producten en diensten van het platform, zoals zwermonderzoek. Alle leden van [campus]OrléoN zijn belangrijke schakels in het ophalen van het onderzoekend vermogen van de samenleving. Om een idee te geven van het platform: er zijn 106 hoogleraren en lectoren aan verbonden, 137 onderzoekers zijn gepromoveerd en 59 onderzoekers bereiden een promotie voor, 184 leden zijn ondernemer en 229 leden zijn professional. Samen is dat meer dan de eerder genoemde 600 leden. [campus]OrléoN is namelijk een onderzoekersuniversiteit i.o. waaraan mensen zich op een bijzondere manier verbinden. In haar boek *One person/multiple careers* (2007) beschrijft Marci Alboher (2007) een opkomende trend in de meervoudige werk- en bezigheden van mensen met het begrip 'slash carrière'. Desgevraagd kunnen steeds minder mensen met een eenvoudige beschrijving vertellen wat ze doen. Zij zijn manager én student, kunstenaar én onderzoeker, wetenschapper én activist. [campus]OrléoN is er voor managers, bestuurders, beleidsmakers, kunstenaars, professionals, ondernemers, adviseurs en vele anderen, *die ook onderzoeken*. Wat bij hen dus achter de slash staat en waar zij zich op [campus]OrléoN op vinden, is de *zin in onderzoek* en de ambitie om onderzoek in de samenleving te organiseren.

Contact

campus@orleon.nl
www.campusorleon.nl

Nacht Van De Nieuwe Macht

een zwermonderzoek

[campus]OrléoN, 2013

Deze bevindingen worden u aangeboden door [campus]OrléoN (www.campusorleon.nl).
Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande
toestemming van de uitgever of auteur, mits op correcte wijze naar het rapport en/of de
afzonderlijke essays wordt verwezen.

Eindredactie: Floor Basten en Julien Haffmans
ISBN: 978-94-91862-01-4